

คุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์: กรณีศึกษา ย่านถนน
พรหมราช จังหวัดอุบลราชธานี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2562
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CULTURAL SIGNIFICANCE AND CHANGE OF HISTORIC URBAN LANDSCAPE: A CASE
STUDY OF PHROM RAT ROAD DISTRICT, UBON RATCHATHANI PROVINCE

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Architecture

Department of Architecture

FACULTY OF ARCHITECTURE

Chulalongkorn University

Academic Year 2019

Copyright of Chulalongkorn University

ลลิตา บุญมี : คุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์: กรณีศึกษา ย่านถนนพรหมราช จังหวัดอุบลราชธานี . (CULTURAL SIGNIFICANCE AND CHANGE OF HISTORIC URBAN LANDSCAPE: A CASE STUDY OF PHROM RAT ROAD DISTRICT, UBON RATCHATHANI PROVINCE) อ.ที่ปรึกษาหลัก : รศ. ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัชฐิติ

ปัจจุบัน พื้นที่ประวัติศาสตร์ของหลายเมืองมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ ซึ่งหากพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพเพียงอย่างเดียวอาจเป็นเรื่องยากต่อการรับรู้คุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบเมือง ทั้งนี้ เมืองอุบลราชธานีเป็นหนึ่งในตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ ปรากฏความหลากหลายของรูปแบบสถาปัตยกรรมและวิถีชีวิตของคนในสังคม คุณลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองมีชั้นประวัติศาสตร์หลายชั้นซ้อนทับกันอยู่และอยู่ร่วมกันมาตั้งแต่ตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี และวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อเป็นฐานความเข้าใจสำหรับการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาเมืองอย่างสมดุลและยั่งยืน โดยใช้ทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เป็นกรอบและแนวทางสำหรับการศึกษาเมืองอย่างเป็นองค์รวม และใช้ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่เพื่อทำความเข้าใจมุมมองของคนที่อยู่ในพื้นที่ต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ

ผลการศึกษาพบว่าพัฒนาการของเมืองส่งผลต่อภูมิทัศน์เมืองในปัจจุบัน ดังนั้น การทำความเข้าใจคุณค่าและความสำคัญจึงต้องพิจารณาทั้งมิติที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมควบคู่กันไป เพื่อให้มิติที่คงอยู่ช่วยอธิบายประวัติศาสตร์ของเมืองภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ มุมมองของคนในจากพื้นที่กรณีศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า นอกเหนือจากลักษณะทางกายภาพแล้ว คนในให้ความสำคัญกับสิ่งที่พวกเขาผูกพันจากมิติอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น ความเชื่อ สังคม การใช้งาน เป็นต้น ซึ่งประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาครั้งนี้คือกระบวนการสำหรับการทำความเข้าใจเมืองและข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นองค์รวม

สาขาวิชา สถาปัตยกรรม

ปีการศึกษา 2562

ลายมือชื่อนิสิต

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

5873807325 : MAJOR ARCHITECTURE

KEYWORD: CULTURAL SIGNIFICANCE, CHANGE, HISTORIC URBAN LANDSCAPE, PHROM RAT ROAD DISTRICT, UBON RATCHATHANI

Lalida Boonmee : CULTURAL SIGNIFICANCE AND CHANGE OF HISTORIC URBAN LANDSCAPE: A CASE STUDY OF PHROM RAT ROAD DISTRICT, UBON RATCHATHANI PROVINCE. Advisor: Assoc. Prof. PINRAJ KHANJANUSTHITI, Ph.D.

Nowadays, the physical feature of historical area in many cities had transformed. The consideration of physical feature was probably difficult to perceive the urban components' values and significance. Ubon Ratchathani was an example of the historic urban landscape changed which appeared the various architectural styles and human life in society. This attribute indicated that the historical area had appeared numerous historical layers overlapping and the coexistence from the establishment appeared to today.

The dissertation aimed to study Ubon Ratchathani's attribute development and analyze the values and significance of urban components to provide the understanding background for the conservation and development planning as balance and sustainability. Historic Urban Landscape (HUL) theory was used as the framework and method to study the city as holistic approach, and place theory was used for understanding the people aspect who lived in the historical area to the physical change.

The results indicated that the city development affected the urban landscape today. Thus, the understanding of values and significance had to be considered both tangible and intangible dimensions to support the existing dimension to be able to explain urban history under the physical change. Also, the aspect of insiders reflected that the insiders realized not only the physical characteristics but also the significance of the other related dimensions such as belief, society and function. The advantages from this study were the understanding process and suggestions for conservation and development to the historical city where had been transformed.

Field of Study: Architecture

Student's Signature

Academic Year: 2019

Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาระดับปริญญาเอกในครั้งนี้สามารถสำเร็จลุล่วงได้ต้องขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และให้การสนับสนุน ดังนี้

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีที่สนับสนุนทุนการศึกษาระดับปริญญาเอกด้วยกองทุนพัฒนาบุคลากร คณะศิลปประยุกต์และสถาปัตยกรรมศาสตร์ที่ส่งเสริมให้มีโอกาสได้พัฒนาองค์ความรู้ คณาจารย์ในหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ทุกท่านที่สนับสนุนและ รับผิดชอบภาระงานในช่วงที่ลาศึกษาแบบเต็มเวลา

รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัฐิ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ให้คำปรึกษา แนะนำ และ ส่งเสริมมาโดยตลอด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิมลรัตน์ อิศระธรรมนุญ ที่ให้คำแนะนำและกำลังใจเช่นเดียวกับอาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ เลอสม สถาปิตานนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พีรศรี โปวาทอง และ ดร.ภัทร์ สีสัมพรโรจน์ ประธานและคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ชี้แนะแนวทางการทำวิทยานิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์

รองศาสตราจารย์ ดร.นพดล ตั้งสกุล ที่ให้คำปรึกษาและเดินทางไกลเพื่อเป็นกรรมการภายนอก สมาชิกในครอบครัวที่มอบโอกาส สนับสนุน และให้กำลังใจจนถึงทุกวันนี้

ลลิตา บุญมี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญรูปภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	4
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
1.6 นิยามคำศัพท์.....	7
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม.....	8
2.1 ทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape).....	8
2.1.1 แนวทางการให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรม.....	8
2.1.2 หลักการและแนวคิดของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์	11
2.1.3 คุณลักษณะของพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์และองค์ประกอบ	14
2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ (Place).....	16
2.2.1 หลักการและแนวคิดของสถานที่.....	16
2.2.2 ตัวแปรที่มีผลต่อการรับรู้คุณลักษณะเมือง	17

2.2.3 มุมมองต่อเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ.....	18
2.3 กรณีศึกษางานวิจัย กระบวนการศึกษาเมือง	20
2.3.1 กรณีศึกษางานวิจัยในพื้นที่	20
2.3.2 กรณีศึกษางานวิจัยในประเทศ	21
2.3.3 กรณีศึกษางานวิจัยต่างประเทศ	24
2.4 กรอบการศึกษาและกระบวนการวิจัย	27
2.4.1 กรอบการศึกษา	27
2.4.2 กระบวนการวิจัย	28
บทที่ 3 พัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี.....	30
3.1 คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงเริ่มต้น	36
3.1.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพล	36
3.1.1.1 ลักษณะธรรมชาติ.....	36
3.1.1.2 วัฒนธรรม	38
3.1.1.3 ศาสนาและความเชื่อ	38
3.1.2 คุณลักษณะที่เกิดขึ้น	39
3.1.2.1 การตั้งถิ่นฐาน.....	39
3.1.2.2 ตำแหน่งการใช้ที่ดิน วัด โยง มหเสถียร	43
3.1.2.3 โครงสร้างพื้นฐาน	48
3.1.2.4 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น.....	49
3.2 คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงปฏิรูปการปกครอง	52
3.2.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพล	52
3.2.1.1 การปฏิรูปการปกครอง.....	52
3.2.1.2 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส	55
3.2.1.3 การเผยแพร่ศาสนาคริสต์	57

3.2.2	คุณลักษณะที่เกิดขึ้น.....	59
3.2.2.1	ศูนย์กลางมณฑลลาวท้าว สถานที่ราชการ และพื้นที่ทางทหาร.....	59
3.2.2.2	พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน.....	62
3.2.2.3	สถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลจากภายนอก.....	63
3.2.2.4	ยกเลิกวัฒนธรรมพื้นถิ่น.....	66
3.2.2.5	หลากหลายชนชาติและความเชื่อ.....	67
3.3	คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงพัฒนาสู่ความทันสมัย.....	70
3.3.1	ปัจจัยที่มีอิทธิพล.....	70
3.3.1.1	การเชื่อมต่อกับกรุงเทพมหานคร.....	70
3.3.1.2	สงครามเวียดนาม.....	72
3.3.2	คุณลักษณะที่เกิดขึ้น.....	73
3.3.2.1	โครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่.....	73
3.3.2.2	สถาปัตยกรรมสมัยใหม่.....	75
3.3.2.3	หลากหลายชนชาติและวัฒนธรรม.....	77
3.4	คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงร่วมสมัยกับปัจจุบัน.....	81
3.4.1	ปัจจัยที่มีอิทธิพล.....	81
3.4.1.1	ไฟไหม้เมืองเก่า.....	81
3.4.1.2	การพัฒนาของประเทศ.....	82
3.4.2	คุณลักษณะที่เกิดขึ้น.....	83
3.4.2.1	เนื้อเมืองเปลี่ยนตามกฎหมายการก่อสร้างใหม่.....	83
3.4.2.2	เมืองใหม่ขยายออกรอบนอก.....	84
3.4.2.3	สถาปัตยกรรมร่วมสมัย.....	85
บทที่ 4	ย่านถนนพรหมราชและพื้นที่กรณีศึกษา.....	90
4.1	ย่านถนนพรหมราช.....	90

4.1.1	ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราช	97
4.1.2	ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนอุปราชถึงถนนราชวงศ์.....	99
4.1.3	ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพน	100
4.2	พื้นที่กรณีศึกษา: ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราช	102
4.2.1	คุณลักษณะเฉพาะของพื้นที่กรณีศึกษา.....	106
4.2.1.1	ย่านแห่งความหลากหลายทางความเชื่อ	106
4.2.1.2	ย่านแหล่งความรู้ทางโลกและทางธรรม	113
4.2.1.3	ย่านผสมผสานทั้งมาตุลักษ์ณ์และปิตุลักษ์ณ์.....	114
4.2.1.4	ย่านอาหารเวียดนาม	116
4.2.2	คุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบในพื้นที่กรณีศึกษา	118
4.2.2.1	คุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบที่เป็นรูปธรรม	119
4.2.2.2	คุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบที่เป็นนามธรรม	123
บทที่ 5	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	127
5.1	คุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี... ..	127
5.2	แนวทางการทำความเข้าใจเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลง	129
5.3	องค์ประกอบที่สำคัญในภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี.....	135
	บรรณานุกรม.....	145
ผนวก 1	กระบวนการวิจัยตามแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์.....	149
ผนวก 2	ลำดับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี.....	154
ผนวก 3	ธรรมเนียมในการจัดการปกครองของเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี.....	158
ผนวก 4	ความสัมพันธ์ของวัดกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์อุบลราชธานี.....	160
ผนวก 5	สนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส	164
	ประวัติผู้เขียน.....	172

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดขึ้นจากอุบัติภัย	19
ตารางที่ 2 ลำดับการปกครองของเมืองอุบลราชธานีเปรียบเทียบกับส่วนกลาง	52
ตารางที่ 3 ข้อมูลวัดในเมืองอุบลราชธานี ที่สร้างระหว่างปี พ.ศ.2322-2439	161

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตของพื้นที่ศึกษา.....	5
ภาพที่ 2 แนวทางการให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรม	11
ภาพที่ 3 องค์ประกอบของเมืองที่ควรศึกษาตามแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์	12
ภาพที่ 4 พลวัตรของเมืองเกิดการซ้อนชั้นขององค์ประกอบตามกาลเวลา.....	13
ภาพที่ 5 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงภูมิทัศน์เมืองอุบลราชธานีในปัจจุบัน	31
ภาพที่ 6 ภูมิทัศน์เมืองอุบลราชธานี ปี พ.ศ.2559 มองจากฝั่งวารินชำราบ	31
ภาพที่ 7 แผนที่เมืองอุบลราชธานี และลักษณะทางธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อเมือง	32
ภาพที่ 8 แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศของที่ตั้งเมืองอุบลราชธานี.....	37
ภาพที่ 9 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงภูมิทัศน์เมืองเวียงจันทน์ในปัจจุบัน	40
ภาพที่ 10 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงภูมิทัศน์เมืองจำปาศักดิ์ในปัจจุบัน	40
ภาพที่ 11 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงภูมิทัศน์เมืองหลวงพระบางในปัจจุบัน	41
ภาพที่ 12 ฝั่งเมืองหลวงพระบางแสดงความสัมพันธ์ระหว่างชื่อสถานที่กับลักษณะธรรมชาติ	42
ภาพที่ 13 การตั้งถิ่นฐานของเมืองอุบล.....	43
ภาพที่ 14 แผนที่ตำแหน่งวัดช่วงเริ่มต้น.....	44
ภาพที่ 15 แผนที่ตำแหน่งวัดที่เกิดขึ้นหลังการตั้งถิ่นฐาน ที่สร้างในช่วงเจ้านายท้องถิ่น.....	45
ภาพที่ 16 แผนที่ตำแหน่งโอง	46
ภาพที่ 17 แผนที่ตำแหน่งมเหสักข์และพื้นที่จิตวิญญาณ.....	47
ภาพที่ 18 แผนที่โครงสร้างพื้นฐานเมืองอุบลช่วงเริ่มต้น	49
ภาพที่ 19 รูปแบบโองของเจ้าเมือง.....	50
ภาพที่ 20 โองของเจ้าเมืองเขมรราช.....	50
ภาพที่ 21 วัดหลวง.....	51

ภาพที่ 22 วัดปาน้อย.....	51
ภาพที่ 23 วัดกลาง (หลังเก่า)	51
ภาพที่ 24 ผังเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมืองอุบล ช่วงเริ่มต้น	51
ภาพที่ 25 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร.....	54
ภาพที่ 26 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์	54
ภาพที่ 27 แผนที่สยามในปี ค.ศ.1893 (ร.ศ.112) และตำแหน่งของเมืองอุบล	56
ภาพที่ 28 แผนที่ตำแหน่งเมืองอุบลกับระยะพื้นที่ขอบเขต 25 กิโลเมตร	57
ภาพที่ 29 แผนที่ตำแหน่งการก่อตั้งคริสตศาสนาในพื้นที่เมืองอุบล.....	58
ภาพที่ 30 คุณพ่อโปรดอมและการสร้างวัดคริสต์ในพื้นที่บึงกาแซว.....	59
ภาพที่ 31 สถานที่ราชการ.....	60
ภาพที่ 32 กรมทหารราบที่ 10 ร.ศ.124.....	61
ภาพที่ 33 แผนที่เมืองอุบลราชธานีและอำเภอวารินชำราบแสดงตำแหน่งพื้นที่เขตทหาร	61
ภาพที่ 34 แผนที่การสร้างถนนในเมืองอุบล	62
ภาพที่ 35 การเดินทางด้วยรถม้าทำให้รูปแบบถนนที่สร้างใหม่ในเมืองเปลี่ยนแปลงเป็นเส้นตรง.....	63
ภาพที่ 36 วัดทุ่งศรีเมือง.....	63
ภาพที่ 37 หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง	63
ภาพที่ 38 วัดสุปฏิหารามวรวิหาร.....	64
ภาพที่ 39 วัดสุทัศนาราม	64
ภาพที่ 40 วัดแจ้ง	64
ภาพที่ 41 วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม).....	64
ภาพที่ 42 วัดบูรพา	64
ภาพที่ 43 หอไตรวัดบูรพา	64
ภาพที่ 44 โบสถ์คริสต์หลังที่สองในรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก	65
ภาพที่ 45 อารามภคินี หลังที่หนึ่ง	65

ภาพที่ 46 อารามภคินี หลังที่สอง	65
ภาพที่ 47 สำนักอธิการโบสถ์	65
ภาพที่ 48 เรือนแถวไม้หน้าวัดโรมัน	66
ภาพที่ 49 เรือนแถวไม้ถนนหลวง	66
ภาพที่ 50 ศาลากลาง หลังที่หนึ่ง	66
ภาพที่ 51 ศาลจังหวัด	66
ภาพที่ 52 พิธีเผาศพแบบนักษัตรสังคีต	67
ภาพที่ 53 แผนที่ชุมชนของชาวจีนและชาวเวียดนามที่เริ่มตั้งถิ่นฐานในเมืองอุบล	68
ภาพที่ 54 แผนที่การเปลี่ยนแปลงของเมืองอุบลช่วงปฏิรูปการปกครอง	69
ภาพที่ 55 ผังเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมืองอุบล ช่วงปฏิรูปการปกครอง	69
ภาพที่ 56 แผนที่เมืองอุบลและวารินชำราบแสดงตำแหน่งสนามบิน สะพาน และสถานีรถไฟ	71
ภาพที่ 57 สถานีรถไฟอุบลราชธานีตั้งอยู่ที่อำเภอวารินชำราบ.....	71
ภาพที่ 58 สะพานข้ามแม่น้ำมูลจากฝั่งเมืองอุบลมองไปฝั่งอำเภอวารินชำราบ (ถ่ายปี พ.ศ.2514)...	71
ภาพที่ 59 แผนที่เมืองอุบลของทหารอเมริกา	72
ภาพที่ 60 เครื่องบินรบบินอยู่เหนือเมืองอุบล	73
ภาพที่ 61 อาคารควบคุมทางอากาศ กองบิน 21	73
ภาพที่ 62 ภูมิทัศน์เมืองอุบลและการเชื่อมต่อของสะพานข้ามแม่น้ำมูล (มองจากวารินชำราบ).....	74
ภาพที่ 63 การพัฒนาบริเวณถนนอุปราชหลังการเชื่อมต่อของสะพานข้ามแม่น้ำมูล	74
ภาพที่ 64 สภาพถนนอุปราชหลังการเชื่อมต่อของสะพานข้ามแม่น้ำมูล (มองไปหาวารินชำราบ)	74
ภาพที่ 65 สภาพถนนอุปราชหลังการเชื่อมต่อของสะพานข้ามแม่น้ำมูล (มองเข้าหาเมืองอุบล)	74
ภาพที่ 66 โรงภาพยนตร์เฉลิมสิน	76
ภาพที่ 67 โรงภาพยนตร์เฉลิมวัฒนา (ปัจจุบันคือห้างอุบลพลาซ่า)	76
ภาพที่ 68 อาสนวิหารแม่พระนิรมล หลังที่ 3	76
ภาพที่ 69 โบสถ์ในกองบิน 21.....	76

ภาพที่ 70 โรงแรม (ปัจจุบันคือห้างยิ่งเจริญ).....	76
ภาพที่ 71 โรงแรม (ปัจจุบันคือโรงพยาบาลร่มเกล้า)	76
ภาพที่ 72 วงเวียนน้ำพุบนถนนอุปราช	77
ภาพที่ 73 อาคารพาณิชย์บนถนนอุปราช	77
ภาพที่ 74 อาคารเรียน โรงเรียนมิชชั่นอุบล	77
ภาพที่ 75 ตลาดใหญ่.....	77
ภาพที่ 76 แผนที่ตำแหน่งชุมชนจีน ญวน และซิกซ์	78
ภาพที่ 77 แผนที่การเปลี่ยนแปลงของเมืองอุบลช่วงพัฒนาสู่ความทันสมัย	80
ภาพที่ 78 ผังเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมืองอุบล ช่วงพัฒนาสู่ความทันสมัย	80
ภาพที่ 79 พื้นที่เมืองอุบลที่ถูกไฟไหม้ในปี พ.ศ.2503 และ 2513	81
ภาพที่ 80 อาณาบริเวณที่เกิดเหตุไฟไหม้ ปี พ.ศ.2503 และ 2513.....	82
ภาพที่ 81 สภาพหลังเหตุไฟไหม้ ปี พ.ศ.2503.....	82
ภาพที่ 82 สภาพหลังเหตุไฟไหม้ ปี พ.ศ.2513.....	82
ภาพที่ 83 สภาพถนนพรหมราช หลังไฟไหม้ ปี พ.ศ.2503 และก่อนไฟไหม้ ปี พ.ศ.2513	83
ภาพที่ 84 สภาพถนนพรหมราช ในปัจจุบัน แสดงอาคารหลังไฟไหม้ ปี พ.ศ.2503 และ 2513	83
ภาพที่ 85 แผนที่การขยายตัวของเมืองอุบลขึ้นไปทางทิศเหนือ	84
ภาพที่ 86 อุโบสถวัดกลาง หลังที่ 2.....	85
ภาพที่ 87 อุโบสถวัดศรีอุบลรัตนาราม หลังที่ 2.....	85
ภาพที่ 88 อุโบสถวัดหลวง หลังที่ 2.....	85
ภาพที่ 89 วัดไชยมงคล	85
ภาพที่ 90 อาสนวิหารแม่พระนิรมล หลังที่ 4	86
ภาพที่ 91 วัดน้อยในอารามภคินี	86
ภาพที่ 92 ธนาคารกรุงเทพ สาขานนราชบุตร	86
ภาพที่ 93 สมาคมฮากกาอุบล	86

ภาพที่ 94 อาคารพาณิชย์บนถนนหลวง.....	86
ภาพที่ 95 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมราช	87
ภาพที่ 96 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมเทพ	87
ภาพที่ 97 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมราช	87
ภาพที่ 98 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมราช	87
ภาพที่ 99 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมราช	87
ภาพที่ 100 ผังเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมือง ช่วงร่วมสมัยกับปัจจุบัน	88
ภาพที่ 101 ผังเหตุการณ์สำคัญที่เป็นจุดเปลี่ยนของคุณลักษณะพื้นฐานเมืองอุบลราชธานี.....	89
ภาพที่ 102 แผนที่ย่านถนนพรหมราช	90
ภาพที่ 103 แผนที่ระดับน้ำท่วมที่ควบคุมอาณาเขตของย่านถนนพรหมราช	91
ภาพที่ 104 แผนที่รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่บนถนนพรหมราช	92
ภาพที่ 105 แผนที่ย่านถนนพรหมราชที่ถูกแบ่งด้วยถนนอุปราช.....	93
ภาพที่ 106 แผนที่ระบบการสัญจรภายในย่านถนนพรหมราช	93
ภาพที่ 107 แผนที่ แบ่งถนนพรหมราชเป็น 3 ย่านจากการสัญจรและการใช้ประโยชน์ที่ดิน	94
ภาพที่ 108 แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินของอาคารบนถนนพรหมราช.....	95
ภาพที่ 109 แผนที่กรรมสิทธิ์ที่ดินในย่านถนนพรหมราช.....	95
ภาพที่ 110 แผนที่รูปแบบที่ดินในย่านถนนพรหมราช	96
ภาพที่ 111 แผนที่ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราช	97
ภาพที่ 112 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชช่วงหน้าอาสนวิหารแม่พระนิรมล	97
ภาพที่ 113 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชช่วงข้างวัดสุปฏิภูมิรามวรวิหาร	97
ภาพที่ 114 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชช่วงวิทยาลัยอาชีวศึกษา	97
ภาพที่ 115 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชช่วงวิทยาลัยอาชีวศึกษาถึงถนนอุปราช	98
ภาพที่ 116 แผนที่ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนอุปราชถึงถนนราชวงศ์.....	99
ภาพที่ 117 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนอุปราชถึงถนนราชวงศ์	99

ภาพที่ 118 บรรยากาศบริเวณร้านค้า	99
ภาพที่ 119 แผนที่ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพน	100
ภาพที่ 120 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพน	101
ภาพที่ 121 บรรยากาศบริเวณบ้านพักอาศัย	101
ภาพที่ 122 ลายเส้นรูปด้านถนนพรหมราช ช่วงที่ L-01	103
ภาพที่ 123 ลายเส้นรูปด้านถนนพรหมราช ช่วงที่ L-02	103
ภาพที่ 124 ลายเส้นรูปด้านถนนพรหมราช ช่วงที่ L-03	104
ภาพที่ 125 ลายเส้นรูปด้านถนนพรหมราช ช่วงที่ L-04	104
ภาพที่ 126 ลายเส้นรูปด้านถนนพรหมราช ช่วงที่ L-05	105
ภาพที่ 127 ลายเส้นรูปด้านถนนพรหมราช ช่วงที่ L-06	105
ภาพที่ 128 แผนที่ศาสนสถานในย่าน	107
ภาพที่ 129 เส้นทางบินขบต ไหลเรือไฟ และพื้นที่กิจกรรมรวมที่วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร	108
ภาพที่ 130 วันออกพรรษาที่อุโบสถและทำน้ำวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร	109
ภาพที่ 131 วันสงกรานต์ที่วัดศรีอุบลรัตนาราม	109
ภาพที่ 132 บุญข้าวประดับดิน ตำแหน่งวางเครื่องไหว้ที่หน้าประตูวัด	110
ภาพที่ 133 เส้นทางการจัดพิธีกรรมและพื้นที่กิจกรรมรวมของชาวคริสต์	112
ภาพที่ 134 การจัดพิธีกรรมแม่พระแม่มาเรียบนถนน	112
ภาพที่ 135 พื้นที่พิธีกรรม หน้าบ้านของชาวคริสต์เมื่อขบวนแม่พระแม่มาเรียเคลื่อนตัวผ่าน	112
ภาพที่ 136 พื้นที่พิธีกรรมหน้าอาสนวิหารแม่พระนิรมล	113
ภาพที่ 137 แผนที่สถานศึกษาในย่าน	114
ภาพที่ 138 แผนที่สถานที่ราชการในย่าน	115
ภาพที่ 139 บรรยากาศบริเวณสถานที่ราชการ พื้นที่ที่มีความเป็นปิตุลักษณะ	115
ภาพที่ 140 แผนที่ร้านค้าอาหารเวียดนามในย่าน	117
ภาพที่ 141 พื้นที่ขายอาหารเวียดนาม แบบนั่งทาน	117

ภาพที่ 142	พื้นที่ขายอาหารเวียดนาม แบบซ้อกลับ	118
ภาพที่ 143	โบสถ์หลังที่หนึ่ง	120
ภาพที่ 144	โบสถ์หลังที่สอง	120
ภาพที่ 145	โบสถ์หลังที่สาม	121
ภาพที่ 146	โบสถ์หลังที่สี่กับองค์ประกอบของโบสถ์หลังที่สามที่เก็บไว้	122
ภาพที่ 147	องค์ประกอบของโบสถ์หลังที่สามที่เก็บไว้	123
ภาพที่ 148	ภาพถ่ายเส้นทัศนียภาพหน้าอาสนวิหารแม่พระนิรมล	123
ภาพที่ 149	การซ้อนทับของชั้นประวัติศาสตร์ในอาสนวิหารแม่พระนิรมล	124
ภาพที่ 150	แผนภาพแนวทางการทำความเข้าใจเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลง	134
ภาพที่ 151	ตัวอย่างองค์ประกอบที่คงอยู่	137
ภาพที่ 152	ตัวอย่างองค์ประกอบที่กายภาพมีการเปลี่ยนแปลง	138
ภาพที่ 153	ตัวอย่างองค์ประกอบที่กายภาพสูญหาย	139
ภาพที่ 154	ตัวอย่างองค์ประกอบที่เกิดขึ้นใหม่	139
ภาพที่ 155	ตัวอย่างองค์ประกอบที่นำกลับมาใหม่	140
ภาพที่ 156	แผนที่วัดทั้งสี่กลุ่มในปัจจุบัน	160

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานนับตั้งแต่มีการตั้งถิ่นฐาน คุณลักษณะด้านหนึ่งของเมืองคือความซับซ้อนที่เกิดจากการเจริญเติบโตของเมือง เมืองมีการเปลี่ยนแปลง มีการขยายขอบเขต มีการเพิ่มเติมขององค์ประกอบใหม่ ๆ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นสิ่งที่เล้าถึงพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นองค์ประกอบต่าง ๆ ที่อยู่ในเมืองจึงถือเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญในการถ่ายทอดเรื่องราวของเมืองให้ได้รับรู้ว่ามีที่มาอย่างไร แต่ความไม่เข้าใจในคุณค่าและความสำคัญของแต่ละองค์ประกอบที่เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการของคุณลักษณะเมือง จึงทำให้องค์ประกอบหลายอย่างถูกมองข้ามและไม่ให้ความสำคัญ จนนำไปสู่การรื้อทำลายองค์ประกอบเหล่านั้นได้อย่างง่ายดาย ซึ่งปัญหานี้เกิดขึ้นในหลายเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการพัฒนาไปในแนวทางที่ขาดแผนการอนุรักษ์ควบคู่กันไป ซึ่งหากไม่มีการเริ่มต้นให้ความสนใจ สิ่งที่มีคุณค่าและความสำคัญก็จะสูญหายไปจนหมด

เมืองอุบลราชธานีเป็นหนึ่งในตัวอย่างของเมืองที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แห่งกรุงธนบุรี มีลักษณะศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมตามแบบลาว แต่ก็มี การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมืองมาโดยตลอดตามปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางการปกครอง สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ คมนาคม และอุบัตินภัย ปัจจัยดังกล่าวทำให้ลักษณะทางกายภาพของเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากดั้งเดิม เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมที่หลากหลายตามช่วงเวลาที่มีการก่อสร้าง เกิดชุมชนของคนหลากหลายเชื้อชาติที่อพยพย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และเกิดศาสนสถานตามความเชื่อของคนแต่ละเชื้อชาติ มีลักษณะผสมผสานกันอยู่ในเมือง ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวกำเนิดขึ้นในเมืองมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของเมืองอุบลราชธานีในปัจจุบัน

แต่ทว่า ความไม่เข้าใจในคุณค่าและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงทำให้องค์ประกอบที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีไม่ได้รับการดูแลรักษาอย่างเหมาะสม องค์ประกอบที่สำคัญต่อการเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของเมืองหลายอย่างสูญหายไป หรือมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตามวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามา ตัวอย่างเช่น โบสถ์ของวัดหลวงที่เป็นวัดแห่งแรกของเมืองอุบลราชธานี รูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมของโบสถ์แสดงให้เห็นถึงศิลปวัฒนธรรมตามแบบลาว (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535: 119) แต่ในปัจจุบันรูปแบบสถาปัตยกรรม

แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่รับวัฒนธรรมมาจากกรุงเทพมหานคร หรือแม้กระทั่ง โสภ* ของเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ในปัจจุบันก็ไม่ปรากฏให้เห็นแล้ว

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบอื่นที่ไม่ใช่คุณลักษณะดั้งเดิมของเมืองก็พบว่ามี การเปลี่ยนแปลงเช่นกัน ตัวอย่างเช่น โบสถ์ของอาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี ซึ่งเป็นวัดคาทอลิกแห่งแรกในภาคอีสาน (อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี, 2554: 18) ถือว่ามีความสำคัญมากแต่ในปัจจุบันก็มีการเปลี่ยนแปลงโดยการรื้อโบสถ์เก่าแล้วสร้างโบสถ์ใหม่เป็นครั้งที่สี่หรือแม้กระทั่ง วังสังกัดที่เป็นที่ประทับของพระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ (พระอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5) ผู้เป็นข้าหลวงใหญ่ปกครองเมืองอุบลราชธานีในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากท้องถิ่นสู่การปกครองจากกรุงเทพมหานคร ปัจจุบันวังสังกัดก็ไม่ปรากฏให้เห็นแล้วเช่นกัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในลักษณะเช่นนี้ปรากฏให้เห็นในหลายเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากปัญหาการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ ประกอบกับสิ่งที่ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน จึงเกิดคำถามสำหรับงานวิจัยว่า อะไรคือองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองเก่าอุบลราชธานี และสำคัญอย่างไร ซึ่งคำตอบสำหรับประเด็นนี้จำเป็นต้องเข้าใจประวัติศาสตร์และพัฒนาการของคุณลักษณะเมือง (urban attribute) ทั้งองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในคุณค่าและความสำคัญได้อย่างครอบคลุมและเป็นองค์รวม โดยรอบการศึกษาและวิธีการศึกษาจะเป็นแนวทางในการกำหนดคุณค่าพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ ซึ่งจะเป็นประโยชน์เพื่อการอ่านและทำความเข้าใจคุณค่าให้กับเมืองอื่น ๆ ต่อไป

เมื่อศึกษาทฤษฎีทางด้านภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape) พบว่าทิศทางการอนุรักษ์ในปัจจุบัน มีการให้ความสำคัญต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ในเมืองมากขึ้น การอนุรักษ์ไม่ได้มองเพียงแค่โบราณสถานหรือกลุ่มอาคารเท่านั้น แต่รวมถึงบริบทโดยรอบของที่ตั้งและชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ด้วย ซึ่งแนวคิดนี้ช่วยสนับสนุนให้การพิจารณาองค์ประกอบที่เกิดขึ้นภายหลังถูกจัดให้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ รวมถึงมองคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบเมืองอย่างครอบคลุมทั้งองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และขยายพื้นที่ออกไปสู่บริบทโดยรอบไม่ได้สนใจศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์เพียงอย่างเดียว ถือเป็นแนวทางที่จะช่วยให้องค์ประกอบที่ไม่เคยอยู่ในความสนใจได้รับการพิจารณาความสำคัญมากขึ้นในฐานะขององค์ประกอบหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการของเมือง (Bandarin & Oers, 2014: 48-51)

* โสภ คือ โรง เรือนเป็นที่อยู่ของเจ้าเมือง (ปริชา พิณทอง, 2532: 1043)

ทั้งนี้ การศึกษาจะใช้ทฤษฎีสัณฐานวิทยาเมือง (urban morphology) สำหรับการวิเคราะห์องค์ประกอบต่าง ๆ โดยพิจารณาจากคุณลักษณะและความสัมพันธ์ที่ปรากฏ ซึ่งทฤษฎีนี้จะอธิบายปรากฏการณ์ ลำดับการเกิด และความแตกต่างระหว่างเก่าและใหม่ จะช่วยอธิบายความสำคัญของคุณลักษณะเมืองในมิติทางกายภาพ ทำให้เห็นความสำคัญของปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดคุณลักษณะเมืองที่ลงรายละเอียดลึกไปถึงที่มา ได้แก่ การใช้ที่ดิน (land uses) โครงสร้างอาคาร (building structures) รูปแบบที่ดิน (plot pattern) และรูปแบบถนน (cadastral (street) pattern) โดยมีวิธีการศึกษาด้วยการนำเอาองค์ประกอบต่าง ๆ มาสร้างแผนที่ แล้ววิเคราะห์หาความสัมพันธ์ ซึ่งจะให้เห็นมิติของโครงสร้างเมือง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และความสัมพันธ์ระหว่างอาคารและที่ว่าง (Carmona, Tiesdell, Heath, & Oc, 2010: 77-81)

อีกทั้ง การศึกษาจะใช้ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ (place) สำหรับการศึกษาคความผูกพันของคนที่มีต่อสภาพแวดล้อมที่จะแสดงให้เห็นถึงมุมมองความสำคัญของมรดกสำหรับคนในพื้นที่ที่มาจากความสัมพันธ์ในมิติอื่นที่นอกเหนือจากลักษณะทางกายภาพ เช่น มิติทางสังคม ความเชื่อ เศรษฐกิจ และการใช้งาน เป็นต้น ซึ่งการศึกษาด้วยกรอบทฤษฎีนี้จะช่วยให้สามารถเข้าใจคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบในเมืองได้อย่างครอบคลุมมากขึ้น ไม่จำกัดเพียงแค่มิติของความเก่าแก่หรือความโดดเด่นทางรูปแบบของสถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียว โดยมีวิธีการศึกษาด้วยการสัมภาษณ์คนในพื้นที่ที่มีบทบาทที่แตกต่างกันในชุมชน

ทฤษฎีดังกล่าวทำให้การศึกษามิติทัศน์เมืองประวัติศาสตร์อุบลราชธานี จำเป็นต้องเข้าใจประวัติศาสตร์และพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานีที่ปรากฏในแต่ละช่วงเวลา โดยศึกษาว่าเมืองประกอบด้วยองค์ประกอบใดบ้าง แต่ละองค์ประกอบมีความสัมพันธ์กันอย่างไร และปัจจัยใดที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจนเป็นคุณลักษณะเมือง แล้วนำข้อมูลต่าง ๆ มาวิเคราะห์และพิจารณาคุณค่าและความสำคัญ ซึ่งผลที่คาดว่าจะได้รับคือข้อมูลที่จะนำไปใช้ในการอธิบายให้คนที่มีส่วนได้ส่วนเสียต่อการเปลี่ยนแปลงให้ตระหนักถึงความสำคัญและเห็นคุณค่าของสิ่งที่ตนเองมีอยู่ อันจะนำไปสู่การร่วมกันหาแนวทางในการดูแลรักษาอย่างเป็นองค์รวมในอนาคตต่อไป

พื้นที่การวิจัยครั้งนี้เลือกย่านถนนพรหมราชเป็นพื้นที่ศึกษาหลัก เนื่องจากมีความชัดเจนที่สามารถอธิบายชั้นต่าง ๆ ของเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่ซ้อนทับกันอยู่ แสดงคุณลักษณะของเมืองตั้งแต่การตั้งเมืองจนถึงการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางการปกครอง สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ คมนาคม และอุบัติเหตุ เป็นพื้นที่ที่สามารถอธิบายพัฒนาการของคุณลักษณะของเมืองอุบลราชธานีได้อย่างครอบคลุม และลักษณะพื้นที่ของย่านมีความแตกต่างกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงช่วงเวลาการกำเนิดของแต่ละองค์ประกอบ อีกทั้ง ภายในย่านยังปรากฏสถาปัตยกรรมแบบต่าง ๆ ที่เป็นหลักฐานของพัฒนาการของเมือง และแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนที่ย้ายมาอยู่ในย่านที่สัมพันธ์กับความเชื่อของแต่ละเชื้อชาติที่ยังดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน

การวิจัยนี้จะเป็นการเปิดมุมมองใหม่สำหรับการทำความเข้าใจภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ เพื่อให้เห็นว่าภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เกิดขึ้น ยังมีสิ่งที่มีคุณค่าและมิติที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพของเมืองประวัติศาสตร์ในด้านอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพควบคู่กันไป ดังนั้นการอนุรักษ์จึงควรพิจารณาและหาทางส่งเสริมองค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองอย่างเป็นองค์รวม เพื่อให้องค์ประกอบที่มีความสำคัญได้รับการดูแลรักษาอย่างเหมาะสมต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “คุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์: กรณีศึกษา ย่านถนนพรหมราช จังหวัดอุบลราชธานี” มีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. ทำความเข้าใจประวัติศาสตร์และพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานีจนถึงปัจจุบัน
2. วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบทางกายภาพและมิติที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะเมืองประวัติศาสตร์ในด้านต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจความสำคัญและคุณค่าของเมือง โดยผ่านกรณีศึกษา ย่านถนนพรหมราช
3. เสนอแนวทางในการกำหนดคุณค่าพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพอย่างเป็นองค์รวม

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตของระยะเวลาการศึกษา

ศึกษาองค์ประกอบของเมืองอุบลราชธานีตั้งแต่เริ่มสร้างบ้านแปงเมือง ในปี พ.ศ.2322 ซึ่งเป็นปีที่มีการก่อตั้งวัดหลวง (วัดแรกของเมืองที่ถือเป็นหลักฐานแสดงจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐาน) จนถึงปี พ.ศ.2560 เพราะแต่ละองค์ประกอบมีความสำคัญและมีคุณค่า ถือเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองเก่าอุบลราชธานี

ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่หนึ่ง พัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ครอบคลุมพื้นที่ตามคุณลักษณะที่เกิดขึ้นของเมืองตั้งแต่ตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน

ส่วนที่สอง คุณลักษณะย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราชา เพื่อใช้อธิบายมุมมองของคนในพื้นที่ต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตของพื้นที่ศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ฐานข้อมูลด้านพัฒนาการเมืองอุบลราชธานีอย่างเป็นองค์รวม
2. แนวทางในการพิจารณาและกำหนดคุณค่าเมืองประวัติศาสตร์ที่องค์ประกอบมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีแนวทางในการอธิบายเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลง ด้วยการให้ความสำคัญกับพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และมองว่าเมืองมีความหลากหลาย เป็นการผสมผสานของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติที่อาศัยอยู่ร่วมกันในเมือง ซึ่งจะใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ศึกษาปรากฏการณ์ในภาพรวม หาความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ของแต่ละองค์ประกอบ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1) ทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมประกอบด้วยประวัติศาสตร์ ทฤษฎี งานวิจัยและบทความวิชาการ โดยมี 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี ทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape) และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ (place)

- **ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี** ทบทวนเพื่อศึกษาความเป็นมา และพิจารณาความสัมพันธ์ของแต่ละองค์ประกอบและชั้นประวัติศาสตร์ โดยศึกษาคุณลักษณะดั้งเดิม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น องค์ประกอบแต่ละช่วงเวลา รวมถึงสัญญาณวิทยาเมือง (urban morphology) ได้แก่ การใช้ที่ดิน (land uses) โครงสร้างอาคาร (building structures) รูปแบบที่ดิน (plot pattern) และรูปแบบถนน (cadastral (street) pattern) โดยใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายเก่า มาสร้างแผนที่โดยแบ่งประเภทแต่ละองค์ประกอบเพื่อให้เห็นทิศทางของการเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลง
- **ทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์** ทบทวนเพื่อสร้างความเข้าใจในหัวข้อสำหรับการอ่านเมือง ที่จะนำไปสู่แนวทางการกำหนดความสำคัญและคุณค่าขององค์ประกอบต่าง ๆ อย่างเป็นองค์รวม โดยรวบรวมข้อมูลองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรม (tangible) และนามธรรม (intangible) ที่รวมทั้งลักษณะทางธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น มีขอบเขตที่ขยายกว้างออกไปมากกว่าศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ พิจารณาความสำคัญขององค์ประกอบจากการเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ แต่ละช่วงเวลา
- **ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่** ทบทวนเพื่อสร้างความเข้าใจในการอธิบายองค์ประกอบที่เป็นนามธรรม (intangible) ที่สัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพของเมือง โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานที่ ระหว่างสถานที่กับชุมชน และระหว่างชุมชนกับเมือง ที่สร้างความต่อเนื่องและแสดงออกถึงการคงอยู่ ที่แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพก็ยังคงมีความสำคัญและมีคุณค่าต่อคุณลักษณะเมือง

2) สํารวจ สังกะต และสํมภาษณํ

ลงพื้นที่รวบรวมข้อมูลด้วยการสำรวจ สังกะต และสํมภาษณํคนในพื้นที่กรณีศึกษา โดยใช้แผนที่ที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมเป็นเครื่องมือสำหรับเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของแต่ละชั้นประวัติศาสตร์ ทั้งองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ได้แก่ ช่วงเวลาการเกิด ตำแหน่งที่ตั้งรูปแบบสถาปัตยกรรม ลักษณะพื้นที่ ความสัมพันธ์ระหว่างอาคารกับที่ว่าง รูปแบบกิจกรรมที่เกิดขึ้น และสัมพันธ์กับเมือง

3) วิเคราะห์

วิเคราะห์องค์ประกอบเมืองด้วยทฤษฎีสถิตฐานวิทยาเมือง เพื่อหาความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในมิติทางกายภาพ และใช้ทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานที่สำหรับการวิเคราะห์ความหมายและประสบการณ์ของคนในพื้นที่ศึกษา เพื่อหาความสัมพันธ์ในมิติทางนามธรรม แล้วนำผลการวิเคราะห์จากทั้งสองมิติมาพิจารณาร่วมกันเพื่อดูความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์อย่างครอบคลุมและเป็นองค์รวม สามารถกำหนดความสำคัญและคุณค่าต่าง ๆ ขององค์ประกอบในเมืองได้

4) สังเคราะห์และสรุป

สังเคราะห์และสรุปผลของข้อมูลออกเป็น 3 ประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้แก่

- พัฒนาการของคุณลักษณะเมืองเก่าอุบลราชธานี
- ความเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบทางกายภาพและมิติที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะเมืองด้านต่าง ๆ
- แนวทางในการกำหนดคุณค่าพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพอย่างเป็นองค์รวม

1.6 นิยามคำศัพท์

คำศัพท์ภาษาอีสานที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์นี้ใช้ตามที่ปรากฏในเอกสารทางวิชาการท้องถิ่นรวมทั้งชื่อสถานที่ เพื่อให้เกิดความเข้าใจจึงขออธิบายคำศัพท์ ดังนี้ (ปรีชา พิณทอง, 2532)

ลักษณะพื้นที่

- กุด - น. หนองน้ำที่กว้างและยาว ต่อมาต้นเขินขาดเป็นห้วงๆ ห้วงที่ขาดนี้เรียกว่า กุด slough (หน้า 90)
- บุง - น. ที่ลุ่มอยู่ติดกับลำน้ำ ฤดูน้ำมีน้ำขังอยู่ คล้ายบึงหรือหนอง เรียกบุง seasonal marsh which adjoins stream or river (หน้า 472)

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและสถาปัตยกรรม

- คุ้ม - น. ส่วน ตอน กลุ่ม บ้านเมืองที่ใหญ่โตกว้างขวาง แบ่งเขตการปกครองออกเป็นกลุ่ม แต่ละกลุ่มเรียก คุ้ม portion, administrative division of large village (หน้า 189)
- เฮือน - น. สิ่งปลูกสร้างสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย เรียก เฮือน house, home, any of three buildings which form traditional Isan house (หน้า 1039)
- โสง - น. โรง เรือนเป็นที่อยู่ของเจ้าเมือง เรียก โสง ถ้าคนสามัญธรรมดาอยู่เรียก เฮือน building, palace (หน้า 1043)

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมสำหรับการศึกษา “คุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของ ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์: กรณีศึกษา ย่านถนนพรหมราช จังหวัดอุบลราชธานี” ประกอบด้วย ทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ และกระบวนการศึกษาเมือง ซึ่งนำไปสู่กรอบการศึกษาและกระบวนการวิจัย เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการทำความเข้าใจและพิจารณาคุณค่าและความสำคัญให้กับมรดกของเมืองอุบลราชธานีที่เป็นตัวอย่างเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ

2.1 ทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape)

ทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เป็นแนวคิดใหม่สำหรับการพิจารณาพื้นที่ประวัติศาสตร์ โดยมีมุมมองต่อการพิจารณาคุณค่าและความสำคัญที่มากกว่าการพิจารณาลักษณะทางกายภาพเพียงด้านเดียว แต่รวมถึงคุณค่าและความสำคัญด้านอื่นที่มีส่วนสำคัญต่อเมืองประกอบเข้าไปด้วย อีกทั้งส่งเสริมการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน รวมถึงยอมรับในความหลากหลาย ดังนั้น การศึกษาทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จึงเป็นแนวทางสำหรับการทำความเข้าใจเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลง โดยมีประเด็นศึกษาได้แก่ แนวทางการให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรม รวมทั้งหลักการและแนวคิดของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์

2.1.1 แนวทางการให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรม

การศึกษาแนวทางการให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรมมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจภาพรวมของแนวคิด หลักการ และแนวทางการปฏิบัติในการอนุรักษ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากกฎบัตรและเอกสารทางการอนุรักษ์ต่าง ๆ ที่นำไปสู่กรอบสำหรับการพิจารณาองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์และเป็นแนวทางสำหรับเมืองที่องค์ประกอบมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

กฎบัตรและเอกสารทางการอนุรักษ์ในระดับสากลปรากฏขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 เริ่มจากแถลงการณ์ของสมาคมเพื่อการรักษาอาคารโบราณ (Society for the Protection of Ancient Buildings, SPAB, Manifesto) ในปี ค.ศ.1877 ที่เขียนขึ้นโดย William Morris, Philip Webb และผู้ร่วมก่อตั้งคนอื่น ๆ เพื่อต่อต้านการบูรณะอย่างเต็มรูปแบบ (Anti - Restoration) ที่เกิดขึ้นกับโบราณสถานยุคกอธิก (Gothic monuments) ในช่วงกลางศตวรรษที่ 19 โดยมีแนวคิด หลักการ

และแนวทางการปฏิบัติที่มุ่งเน้นความสำคัญไปที่คุณค่าของความเก่าแก่ของศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบและองค์ประกอบสถาปัตยกรรม เพราะเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงประวัติศาสตร์และพัฒนาการของอาคารหลังนั้น ซึ่งนอกจากจะมีความสำคัญในส่วนของความเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว ยังสามารถบ่งบอกถึงระดับสังคมและวัฒนธรรมของยุคนั้นอีกด้วย (ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัฐติ, 2552: 7-8) แดงการณนี้แสดงให้เห็นว่าในระยะแรกนั้น การให้ความสำคัญมุ่งเน้นที่ตัวอาคารและยังไม่ได้มองถึงบริบทของที่ตั้ง

ต่อมา บริบททางสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงสู่กระบวนการขับเคลื่อนสู่ความทันสมัย (Modern Movement) การวางผัง เทคนิคการก่อสร้าง และแนวคิดการออกแบบส่งผลต่อการนำหลักการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการอนุรักษ์ตามที่ปรากฏในกฎบัตรเอเธนส์ (Athens Charter) ในปี ค.ศ.1931 กฎบัตรนี้มุ่งเน้นที่ความสำคัญของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ อนุญาตให้ใช้วัสดุและเทคนิคสมัยใหม่ในการบูรณะ นิยมความต่อเนื่องของประโยชน์ใช้สอยที่เหมาะสม และแนะนำให้เคารพต่อสภาพแวดล้อมโดยรอบของโบราณสถาน รวมถึงการออกแบบอาคารใหม่ที่เพิ่มเข้าไปในพื้นที่ (ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัฐติ, 2552: 14) กฎบัตรนี้แสดงให้เห็นว่าการให้ความสำคัญเริ่มขยายไปสู่บริบทของโบราณสถาน และให้ความสำคัญกับองค์ประกอบอื่น ๆ ของโบราณสถานมากขึ้น

หลังจากนั้น วงการอนุรักษ์ร่วมกันปรับปรุงแก้ไขกฎบัตรเอเธนส์ใหม่เกิดเป็นกฎบัตรเวนิซ (Venice Charter) ขึ้นในปี ค.ศ.1964 กฎบัตรนี้ยังคงสนับสนุนการใช้เทคนิคสมัยใหม่แต่เน้นการให้ความสำคัญกับความแท้เป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติการณ์อนุรักษ์ โดยใช้วิธีการที่เหมาะสมกับวัสดุหลักฐาน และเอกสารที่มี อีกทั้งขยายแนวคิดของโบราณสถานทางประวัติศาสตร์ให้ครอบคลุมถึงพื้นที่เมืองและชนบท (Rodwell, 2007: 12) กฎบัตรนี้แสดงให้เห็นถึงขอบเขตของพื้นที่ในการอนุรักษ์ที่ขยายออกไปนอกจากพื้นที่ประวัติศาสตร์สำคัญเดิมจึงทำให้องค์ประกอบอื่น ๆ ได้รับการพิจารณาความสำคัญมากขึ้น

ทั้งนี้ ในปี ค.ศ.1975 กลุ่มสหภาพยุโรปบัญญัติ European Charter of the Architectural Heritage ขึ้น กฎบัตรนี้ขยายแนวคิดของโบราณสถานทางประวัติศาสตร์โดยรวมพื้นที่เมืองและชนบทเข้าไปด้วย เน้นความสำคัญของการส่งผ่านมรดกทางสถาปัตยกรรมสู่คนรุ่นถัดไปตามความแท้ของมรดกนั้น และตระหนักถึงคุณค่าทางสังคมและคุณค่าทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นมานอกจากคุณค่าทางวัฒนธรรม อีกทั้งส่งเสริมแนวคิดการอนุรักษ์อย่างบูรณาการ โดยสิ่งที่มีความสำคัญลำดับแรกคือการรักษาความหลากหลายทางประโยชน์ใช้สอยและทางสังคมในพื้นที่ประวัติศาสตร์ (Rodwell, 2007: 12-13) กฎบัตรนี้แสดงให้เห็นถึงมุมมองต่อความสำคัญของมรดกที่ขยายความไปถึงคุณค่าทางสังคมและเศรษฐกิจ เป็นมุมมองที่ทำให้มรดกอื่น ๆ ที่ไม่เคยถูกพิจารณาความสำคัญได้รับการประเมินซึ่งจะนำไปสู่ความเชื่อมโยงและความหลากหลายมากขึ้น

จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สภาพแวดล้อมเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากระบบอุตสาหกรรมไปสู่ระบบการบริการ เมืองเผชิญกับปัญหาการจราจรและระบบโครงสร้างพื้นฐาน (Bandarin & Oers, 2014: 48) จึงนำไปสู่ประเด็นการอนุรักษ์และเกิดกฎบัตรวอชิงตัน (Washington Charter) ขึ้นในปี ค.ศ.1987 โดยมองว่าพื้นที่ประวัติศาสตร์และพื้นที่เมืองมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการปกป้อง อนุรักษ์ และบูรณะอย่างกลมกลืนไปพร้อมกับการพัฒนาและปรับปรุงให้เหมาะสมต่อชีวิตร่วมสมัย อีกทั้ง เล็งเห็นว่าการอนุรักษ์เมืองควรบูรณาการกับการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจ รวมทั้งนโยบายการวางผังเมืองและภาคในทุกระดับ โดยพิจารณาผังเมืองและเนื้อเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างอาคารกับพื้นที่สีเขียวและพื้นที่เปิดโล่ง ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ประวัติศาสตร์หรือเมืองกับสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความหนาแน่นของการทำงานในพื้นที่ที่สั่งสมมายาวนาน รวมถึงรูปลักษณ์ทั้งภายนอกและภายในของอาคาร ได้แก่ ขนาด รูปแบบ วัสดุ สี และการตกแต่ง (Rodwell, 2007: 13-14) กฎบัตรนี้แสดงให้เห็นขอบเขตของการอนุรักษ์ที่ขยายใหญ่ขึ้นและมีความซับซ้อนมากขึ้น องค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองควรได้รับการพิจารณาและดูแล

และในปี ค.ศ.1999 กฎบัตรบูรา (Burra Charter) ถูกบัญญัติขึ้น เมื่อการให้ความสำคัญต่อลักษณะทางกายภาพไม่เพียงพอดังนั้นมรดกที่เป็นนามธรรมจึงถูกเสนอขึ้นและแสดงให้เห็นว่ามีความสำคัญ โดยมีหลักการสำคัญสำหรับแนวทางการอนุรักษ์คือความเข้าใจและการปกป้องความสำคัญที่ครอบคลุมคุณค่าทางความงาม ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และจิตวิญญาณของสถานที่จากอดีตจนถึงปัจจุบันและไปสู่อนาคต ซึ่งรวมถึงชั้นประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ของเมืองด้วย (Rodwell, 2007: 14) กฎบัตรนี้แสดงให้เห็นว่าวงการอนุรักษ์มีการขยายขอบเขตการให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรมที่กว้างขวางมากขึ้น และรวมมรดกที่เป็นนามธรรมเพิ่มเข้าไปด้วย

จากแนวคิด หลักการ และแนวทางการปฏิบัติในการอนุรักษ์ของกฎบัตรที่เรียงตามระยะเวลาแสดงให้เห็นว่าการให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรมในระยะแรกนั้นให้ความสำคัญกับความเก่าแก่ของสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมเป็นหลัก แต่เมื่อเวลาผ่านไป บริบทและสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงจึงทำให้เกิดพัฒนาการในการให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรมโดยขยายขอบเขตไปสู่ที่ตั้ง ย่าน ชุมชน และเมืองที่มีความเชื่อมโยงถึงกัน อีกทั้งครอบคลุมไปถึงคุณค่าและความสำคัญทางนามธรรมซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญที่มากกว่ากายภาพของมรดก

ภาพที่ 2 แนวทางการให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรม

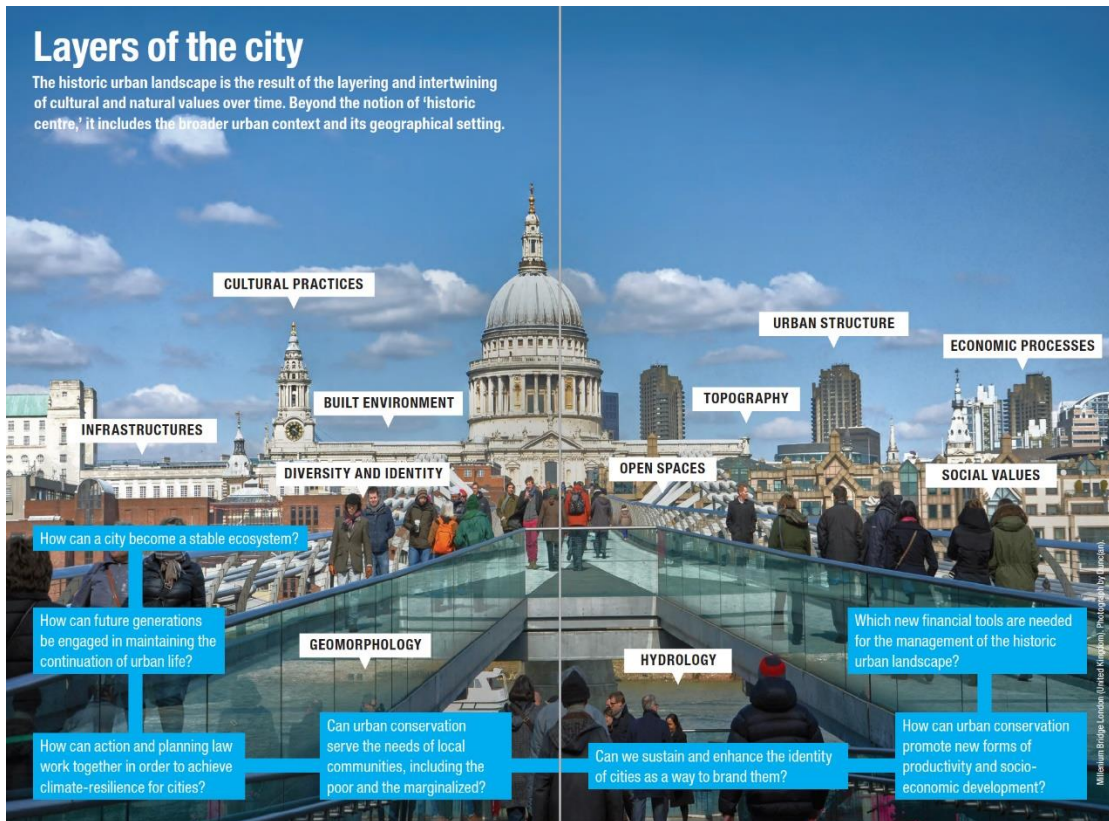
2.1.2 หลักการและแนวคิดของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์

แนวคิดของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape; HUL) เริ่มต้นจากการประชุมนานาชาติที่จัดขึ้นในปี ค.ศ.2005 และเกิดผลลัพธ์เป็นบันทึกแห่งกรุงเวียนนา (Vienna Memorandum) ในที่ประชุมต่างแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการสร้างเมืองอย่างยั่งยืนภายใต้ความกังวลต่อภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ถูกแสดงให้เห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของอุดมคติสมัยใหม่ในการวางผังเมืองในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 และจากจุดนี้ เริ่มมีการประชุมของผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ ที่กรุงเยรูซาเล็มในปี ค.ศ.2006 ทำให้ได้โครงร่างเบื้องต้นสำหรับข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เพื่อนำเสนอต่อยูเนสโก (UNESCO) ในเดือนกุมภาพันธ์ ปี ค.ศ.2010 ทั้งนี้โครงร่างได้รับการยอมรับและกลายเป็นแนวคิดล่าสุดจากยูเนสโกในเดือนพฤษภาคม ปี ค.ศ.2011 เพื่อใช้สำหรับการอนุรักษ์มรดกโลก (Bandarin & Oers, 2014: 195-201)

ยูเนสโกระบุนิยามของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ไว้ในข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ว่า

“ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์คือพื้นที่เมืองที่เป็นผลลัพธ์จากชั้นประวัติศาสตร์ของคุณค่าและคุณลักษณะทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ขยายความคิดออกไปจากศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์สู่บริบทเมืองและสภาพภูมิศาสตร์ของที่ตั้ง บริบทที่กว้างออกไปนี้รวมถึงสภาพภูมิประเทศ สันฐานวิทยา อุทกวิทยา และลักษณะทางธรรมชาติที่โดดเด่นของพื้นที่ สภาพแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นทั้งในประวัติศาสตร์และร่วมสมัย โครงสร้างพื้นฐานทั้งที่อยู่บนดินและใต้ดิน พื้นที่โล่งและสวน รูปแบบการใช้ที่ดินและการจัดการที่ว่าง การรับรู้และความสัมพันธ์ทางการมองเห็น รวมทั้งองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้งหมดของโครงสร้างเมือง อีกทั้งการปฏิบัติและคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม กระบวนการทางเศรษฐกิจ และมิติทางนามธรรมของมรดกที่สัมพันธ์ไปยังความหลากหลายและอัตลักษณ์” (UNESCO, 2011: 3)

คำนิยามนี้เป็นพื้นฐานสำหรับแนวทางที่ครอบคลุมและบูรณาการสำหรับการระบุตัวตน การประเมิน การอนุรักษ์ และการจัดการของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ภายในกรอบการพัฒนาองค์รวมอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 3 องค์ประกอบของเมืองที่ควรศึกษาตามแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์

ที่มา: UNESCO, New life for historic cities

แนวทางภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์มีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาคุณภาพของสภาพแวดล้อมของมนุษย์ พัฒนาผลผลิตและใช้พื้นที่เมืองอย่างยั่งยืน ในขณะที่เดียวกันก็ระลึกถึงคุณลักษณะที่เป็นพลวัตของเมือง และสนับสนุนความหลากหลายทางสังคมและการใช้งาน บูรณาการเป้าหมายของการอนุรักษ์มรดกเมืองควบคู่กับการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจ แนวทางนี้เป็นรากฐานของความสัมพันธ์อย่างสมดุลและยั่งยืนระหว่างสภาพแวดล้อมเมืองและธรรมชาติ ระหว่างความต้องการของคนในปัจจุบันกับอนาคต และมรดกจากอดีต

แนวทางภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์พิจารณาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับการพัฒนามนุษย์ สังคม และเศรษฐกิจ อีกทั้งเป็นเครื่องมือในการจัดการการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพและสังคม และเป็นเครื่องมือในการรับรองว่าการแทรกตัวของความร่วมมือจะอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนกับมรดกในพื้นที่ประวัติศาสตร์โดยการ

ทบทวนบริบทของพื้นที่ ทั้งนี้ แนวทางภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เรียนรู้จากประเพณีและการรับรู้ของชุมชนท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันก็เคารพคุณค่าของชุมชนระดับชาติและระดับสากลด้วย (UNESCO, 2011; เกรียงไกร เกิดศิริ, 2559)

แนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์กลายเป็นแบบแผนปัจจุบันสำหรับการอนุรักษ์มรดก ถูกอ้างอิงไปเป็นแนวทางใหม่สำหรับการจัดการเมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งคุณลักษณะสำคัญของแนวทางนี้ คือความร่วมมือกันอย่างสูงระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อกิจกรรมในเมืองกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ รวมทั้งคุณค่าที่ถูกพิจารณาขึ้นมาใหม่เพื่อให้เกิดความสมดุล อยู่ร่วมกันระหว่างสถาปัตยกรรมร่วมสมัย อาคารทางประวัติศาสตร์ และพื้นที่เปิดโล่ง เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวและความคิดของเมืองทั้งเมือง

ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เป็นแนวคิดในการให้คุณค่าแก่มรดกของเมืองแบบองค์รวม โดยมองว่าทุกสิ่งมีคุณค่าและความสำคัญ เป็นองค์ประกอบที่ส่งเสริมคุณค่าของเมือง มีลักษณะของการซ้อนทับกันเป็นชั้นตามเวลาที่เกิดขึ้น ทฤษฎีนี้ทำให้มรดกทางวัฒนธรรมของเมืองไม่ได้กระจุกอยู่เพียงแค่สถาปัตยกรรมหรือประเพณีใดประเพณีหนึ่ง ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันจนไม่สามารถแยกพิจารณาหรือให้ความสำคัญกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงอย่างเดียวได้

ภาพที่ 4 พลวัตรของเมืองเกิดการซ้อนชั้นขององค์ประกอบตามกาลเวลา

แนวคิดนี้เกิดขึ้นได้เนื่องจากเมืองทุกเมืองต่างมีพลวัตเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา เมืองไม่สามารถเป็นปัจเจกได้ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยและสภาพแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อมของการเปลี่ยนแปลงของโลกสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับเมืองต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพและทางนามธรรม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจมีมากหรือน้อยแตกต่างกันไปตามการควบคุมดูแล และการเห็นคุณค่าของคนในพื้นที่ ดังนั้น การทำความเข้าใจทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จึงเป็นแนวทางที่ช่วยให้เห็นภาพรวมของการศึกษาในครั้งนี้ และทำให้เข้าใจระดับของคุณค่าที่เป็นตัวกำหนดแนวทางในการดูแลรักษาเมืองตามคุณลักษณะของเมืองต่อไป

2.1.3 คุณลักษณะของพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์และองค์ประกอบ

การทำความเข้าใจพื้นที่ประวัติศาสตร์ของเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ จำเป็นต้องทำความเข้าใจความแตกต่างระหว่างคุณลักษณะของเมืองรูปแบบเก่าและรูปแบบใหม่ เพื่อนำไปใช้ในการวิเคราะห์พื้นที่และสืบค้นข้อมูล เนื่องจากลักษณะทางกายภาพมีความซับซ้อน มีการผสมผสานระหว่างสิ่งเก่าและสิ่งใหม่ ซึ่งการศึกษาสัณฐานวิทยาเมือง (urban morphology) เป็นวิธีการหนึ่งสำหรับการทำความเข้าใจความแตกต่างที่จะอธิบายคุณลักษณะของพื้นที่เมืองเก่าภายใต้สภาพแวดล้อมใหม่

สัณฐานวิทยาเมือง (urban morphology) คือ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในรูปทรงทางกายภาพและรูปร่างของการตั้งถิ่นฐานตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา โดยมุ่งเน้นไปที่แบบแผนและกระบวนการของการเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ การศึกษาสัณฐานวิทยาเมืองแบ่งผังเมืองเป็น 2 ระบบสำคัญ คือ ระบบที่สถาปัตยกรรมเป็นตัวกำหนดพื้นที่ (buildings define space) และระบบที่สถาปัตยกรรมตั้งอยู่ในพื้นที่ (buildings are objects-in-space) โดยระบบแรกถือเป็นรูปแบบของผังเมืองแบบเก่าแก่ โดยสถาปัตยกรรมเป็นองค์ประกอบของบล็อกและทำหน้าที่ในการกำหนดและโอบล้อมพื้นที่ ส่วนระบบที่สองถือเป็นรูปแบบของผังเมืองสมัยใหม่ โดยสถาปัตยกรรมตั้งอยู่อย่างอิสระในพื้นที่ (Carmona et al., 2010: 77) ดังนั้นการพิจารณาระบบผังเมืองจะช่วยอธิบายพื้นที่ประวัติศาสตร์และพื้นที่ใหม่ในเมืองได้

การศึกษาสัณฐานวิทยาเมืองนั้น Conzen อธิบายการตั้งถิ่นฐานว่าประกอบด้วยการศึกษาความแตกต่างของรูปแบบถนน รูปแบบที่ดิน อาคาร และการใช้ที่ดิน โดยเน้นถึงความแตกต่างในความคงที่หรือการไม่เปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบว่า อาคารและการใช้ที่ดินเป็นองค์ประกอบที่มีความคงที่น้อยที่สุด รูปแบบที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเพราะเป็นสมบัติส่วนตัวที่สามารถจัดสรรให้เล็กหรือใหญ่ขึ้นได้ ส่วนรูปแบบถนนถือเป็นองค์ประกอบที่มีความคงที่มากที่สุด ทั้งนี้ความคงที่ขององค์ประกอบแตกต่างกันตามการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง (Conzen, M. P., 1960 cited in Carmona et al., 2010: 77) ดังนั้นการพิจารณาความแตกต่างขององค์ประกอบดังกล่าวจะช่วยอธิบายความแตกต่างของเมืองในแต่ละช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องไปสู่ปัจจัยที่เข้ามามีอิทธิพลต่อเมืองได้

ทั้งนี้ การพิจารณาความแตกต่างของรูปแบบตาราง (grid) ที่เกิดจากการตัดกันของเส้นทางสัญจรที่ปรากฏในผังเมืองสะท้อนให้เห็นคุณลักษณะของเมืองโดยแบ่งเป็น 2 รูปแบบใหญ่ คือ รูปแบบตารางปกติ (regular or 'ideal' grids) ที่มีลักษณะเรขาคณิตทั่วไป และรูปแบบตารางไม่ปกติ (organic or 'deformed' grids) ที่มีลักษณะไม่เป็นระเบียบอย่างชัดเจน ซึ่งส่วนมากเมืองก่อนปฏิวัติอุตสาหกรรมจะมีรูปแบบตารางแบบไม่ปกติ เป็นผังที่สร้างขึ้นตามลักษณะทางธรรมชาติ ส่วนรูปแบบตารางปกติจะมีรูปแบบเรขาคณิตอย่างเป็นระเบียบ ซึ่งเมืองใหม่หลายแห่ง (New World cities) เช่น สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และเมืองส่วนใหญ่ของอเมริกาใต้ จะมีรูปแบบตารางปกติปรากฏในพื้นที่

ศูนย์กลางของเมือง (Carmona et al., 2010: 82-83) ดังนั้นการพิจารณารูปแบบตารางของเมืองจึงช่วยสร้างความเข้าใจในช่วงระยะเวลาของการเกิดเมืองและเห็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบกับลักษณะภูมิประเทศ

ถนนเป็นองค์ประกอบที่สะท้อนคุณลักษณะของเมือง เนื่องจากถนนไม่ค่อยเกิดการเปลี่ยนแปลง และเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการเชื่อมต่อเพื่อการแลกเปลี่ยนทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ทั้งภายในและภายนอกเมือง เป็นพื้นที่สาธารณะที่มีความสัมพันธ์กับวิถีในการสัญจร ทั้งนี้ความแตกต่างของลำดับการเข้าถึงของถนน (road hierarchy) สร้างความแตกต่างให้กับคุณลักษณะของแต่ละพื้นที่ ซึ่งความแตกต่างของวิธีการสัญจรหรือพาหนะที่ใช้มีความสัมพันธ์กับรูปแบบของถนนที่เกิดขึ้น ในอดีตเดินทางโดยการเดินเท้าหรือขี่ม้า รูปแบบถนนมีระยะสั้น ไม่เป็นเส้นตรง เพราะควบคุมทิศทางการเคลื่อนที่ได้อิสระ แต่เมื่อการเดินทางเริ่มมีรถเทียมสัตว์ เช่น รถม้า การเปลี่ยนทิศทางทำได้ลำบากขึ้น ถนนจึงเริ่มเป็นเส้นตรงขึ้น จนกระทั่งมีการผลิตรถยนต์ที่สามารถเคลื่อนที่ได้เร็ว รูปแบบถนนจึงเปลี่ยนไปเป็นเส้นตรงเพื่อให้สะดวกแก่การเดินทาง (Carmona et al., 2010: 83-87) ดังนั้นการศึกษารูปแบบถนนจึงทำให้เห็นวิธีการสัญจรและพิจารณาช่วงเวลาของการเกิดเมืองได้อีกทั้งเข้าใจปัจจัยที่เข้ามาอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมือง

นอกจากนี้ การพิจารณาความสัมพันธ์ของอาคารกับที่ว่างช่วยสะท้อนให้เห็นความสำคัญของสถาปัตยกรรมและช่วงเวลาการเกิดขึ้นของพื้นที่ โดยพื้นที่เมืองแบบเก่าแก่ เนื้อเมืองค่อนข้างหนาแน่น อาคารทั่วไปสร้างชิดติดกัน แนวอาคารเป็นระดับเดียวกับแนวถนน อาคารเป็นผนังของที่ว่างของถนน เปลือกของอาคารถ่ายทอดอัตลักษณ์ของอาคารและสัมพันธ์ไปถึงระบบถนนและบล็อกส่วนพื้นที่เมืองแบบใหม่ อาคารจะตั้งอยู่อย่างอิสระซึ่งเป็นผลมาจากการส่งเสริมคุณภาพชีวิตอย่างมีสุขลักษณะสมัยใหม่ แต่ทว่า ก่อนเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ สถาปัตยกรรมบางประเภทในอดีตที่มีความสำคัญกับเมืองและคนในเมือง เช่น โบสถ์ ศาลากลาง พระราชวัง เป็นต้น ก็ถูกสร้างอยู่อย่างอิสระในพื้นที่ (Carmona et al., 2010: 85) ดังนั้นการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมและความสัมพันธ์ของอาคารกับที่ว่างจึงช่วยสร้างอธิบายคุณลักษณะของพื้นที่ประวัติศาสตร์และความสำคัญขององค์ประกอบเมือง

การศึกษาความแตกต่างของระบบ รูปแบบ และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างองค์ประกอบช่วยสร้างความเข้าใจในคุณลักษณะและช่วยอธิบายขอบเขตพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของลักษณะทางกายภาพที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์พื้นที่ได้ต่อไป

2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ (Place)

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่เป็นการศึกษามิติที่เป็นนามธรรม (intangible) ที่สัมพันธ์กับมิติที่เป็นรูปธรรม (tangible) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมืองจะต้องทำความเข้าใจมิติอื่นที่มีความเกี่ยวข้องกับสถานที่เพื่อประเมินคุณค่าที่มีความสำคัญต่อคนใน* โดยมีประเด็นศึกษาได้แก่ หลักการและแนวคิดของสถานที่ ตัวแปรที่มีผลต่อการรับรู้คุณลักษณะเมือง และมุมมองต่อเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ

2.2.1 หลักการและแนวคิดของสถานที่

การอธิบายเกี่ยวกับสถานที่เป็นสิ่งที่ค่อนข้างคลุมเครือและยากจะเข้าใจ ซึ่งมีความแตกต่างกันตามมุมมอง การรับรู้ และประสบการณ์ การที่คนเรามองเห็นสถานที่ที่มีความแตกต่างกัน เนื่องจากเราเห็นสิ่งที่ผูกติดและเชื่อมโยงระหว่างคนกับสถานที่นั้น เห็นความหมายที่ซ่อนอยู่ตามประสบการณ์ที่เคยรับรู้หรือได้รับข้อมูลมา ซึ่งบางครั้งสิ่งที่เราเห็นอาจขัดแย้งกับความเป็นจริง แนวคิดการอธิบายเกี่ยวกับสถานที่จึงไม่ใช่เพียงคุณสมบัติแต่เป็นมุมมองที่เราใช้ในการพิจารณา (Cresswell, 2004: 11)

ทั้งนี้ สถานการณ์ของโลกประสบกับโลกาภิวัตน์อย่างรวดเร็วเนื่องจากการพัฒนาทั้งการคมนาคม การสื่อสาร ที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรแหล่งเงินทุนต่าง ๆ เช่น ธนาคารโลก และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ เป็นต้น ส่งผลให้การสรรหาค่าจากสถานที่อื่นทำได้ง่ายตาย แม้จะอยู่ห่างไกลจากแหล่งกำเนิด เกิดเครือข่ายสินค้าระดับโลก และร้านอาหารต่างชาติ จนกลายเป็นคุณลักษณะที่คล้ายกันไปทั่วโลก ทำให้ความหมายของ “สถานที่” ถูกลดความสำคัญลงไปและความเป็นอัตลักษณ์ก็น้อยลง (Cresswell, 2004: 54-55)

สภาวะที่โลกกลายเป็นหนึ่ง มุมมองของคนนอกจะอธิบายสถานที่ว่ามีความคล้ายคลึงกันหมดเนื่องจากพิจารณาเพียงกายภาพที่มองเห็น แต่ทว่ามุมมองของคนในจะแตกต่างออกไปเพราะประสบการณ์ที่คนในได้รับจากสถานที่ผ่านกระบวนการต่าง ๆ ทั้งทางสังคม การใช้งาน และความผูกพัน จึงทำให้คนในมองทะลุข้ามผ่านลักษณะทางกายภาพ แล้วมองเห็นสิ่งที่ซ่อนอยู่เป็นภาพในความทรงจำที่มีมิติอื่นมาเกี่ยวข้องและมีความหมาย ด้วยเหตุนี้การศึกษาเมืองจึงจำเป็นต้องเข้าใจในจินตภาพของความทรงจำของคนในที่มีต่อเมือง

มิติสำคัญของการออกแบบเมืองคือการตระหนักและการเห็นคุณค่าของสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะการรับรู้และประสบการณ์ของสถานที่ ตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. 1960 ทฤษฎีสากลที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้สภาพแวดล้อมมีการพัฒนาขึ้นทีละขั้น แม้การศึกษาในช่วงแรกจะพิจารณาภาพของ

* คนใน (insider) คือ คนที่มีความผูกพันอย่างลึกซึ้งและเป็นส่วนหนึ่งของสถานที่ (Relph, 1986: 49)

สภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ แต่ภายหลังมีการรวมเรื่องสัญลักษณ์และความหมายที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมเข้าไปด้วย ซึ่งโดยทั่วไปงานศึกษาด้านเมืองจะเน้นที่ประสบการณ์ทางความรู้สึกที่มีความสัมพันธ์กับภาพของสถานที่ (Carmona et al., 2010: 111) แนวทางนี้แสดงให้เห็นว่ามีมิติที่เป็นนามธรรมเป็นเรื่องสำคัญสำหรับการทำความเข้าใจเมือง

ทั้งนี้ แนวคิด Topophilia** แสดงให้เห็นว่าคนถ่ายทอดความรู้สึกของตนเองออกมาคล้ายกันหากอยู่ในกลุ่มหรือประเภทเดียวกัน แต่หากพิจารณาประสบการณ์ส่วนบุคคลอาจมีความแตกต่างกันจากหลายปัจจัย ได้แก่ อายุ เพศ เชื้อชาติ วิถีชีวิต ระยะห่างระหว่างคนกับสถานที่ ประเภทการเดินทาง รวมทั้งลักษณะทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรมของสภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ และเติบโตขึ้นมา เกิดการมองคนละด้านและประเมินคนละอย่าง จึงทำให้มุมมองที่มีต่อโลกเป็นไปหลายทิศทาง (Tuan, 1974: 4-5) ดังนั้นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานที่จึงควรทำความเข้าใจกลุ่มคนที่มีความเชื่อมโยงในเรื่องเดียวกัน ถึงแม้จะมีความแตกต่างกันบ้างแต่ความเชื่อมโยงในเรื่องเดียวกันจะสะท้อนมุมมองที่คล้ายกัน

แนวคิดของสถานที่แสดงให้เห็นว่าคุณลักษณะของเมืองสามารถแตกต่างกันได้ขึ้นอยู่กับมุมมองและประสบการณ์ของผู้อธิบาย ซึ่งมีความหลากหลายตามวัฒนธรรม อายุ เพศ และความผูกพัน ดังนั้นคนในกับคนนอกพื้นที่จึงสามารถมองเห็นคุณค่าของสถานที่ในคนละมุม การทำความเข้าใจเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพจึงจำเป็นต้องเรียนรู้มุมมองของคนในเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของคนที่มีต่อสถานที่ ซึ่งอาจมีเหตุผลของการเชื่อมโยงจากมิติที่คนนอกอาจรับรู้ไม่ได้ด้วยสายตา

2.2.2 ตัวแปรที่มีผลต่อการรับรู้คุณลักษณะเมือง

คนรับรู้สภาพแวดล้อมผ่านประสาทสัมผัสของร่างกาย ได้แก่ การมอง การสัมผัส การได้ยิน และการได้กลิ่น พิจารณาตีความหมายสิ่งที่ได้รับตามประสบการณ์ แล้วถ่ายทอดความคิดและความรู้สึกออกมา ทั้งนี้ ตัวแปรที่มีผลต่อการรับรู้คุณลักษณะเมือง ได้แก่ วิธีการเดินทาง ช่วงเวลา และประเภทของเมือง

วิธีการเดินทาง ความแตกต่างของการสัญจรทำให้คนรับรู้เมืองแตกต่างกัน คนที่เดินเท้ากับคนที่นั่งรถมีมุมมองต่อสภาพแวดล้อมแตกต่างกัน การเดินเท้าทำให้คนรับรู้พื้นที่อย่างช้า ๆ สามารถเห็นรายละเอียดของเมืองได้อย่างชัดเจน ส่วนคนที่นั่งรถจะมองเห็นเมืองในภาพกว้าง เนื่องจากความเร็วจึงไม่สามารถเห็นรายละเอียดของพื้นที่ได้

** Topophilia มาจากคำว่า 'topo' ที่หมายถึงสถานที่ ผสมกับคำว่า 'philia' ที่หมายถึงความรัก เมื่อรวมกันจึงเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกผูกพันระหว่างคนกับสถานที่

ช่วงเวลา เกี่ยวโยงถึงแสงสว่างที่ทำให้พื้นที่แสดงออกแตกต่างกัน ในพื้นที่เดียวกันหากเข้าถึงในเวลากลางวันอาจเต็มไปด้วยสีสนและวิถีชีวิตของผู้คน แต่ในเวลากลางคืนอาจเป็นจุดที่อันตรายและปราศจากผู้คน อีกทั้ง แสงสว่างในเวลากลางวันทำให้คนมองเห็นสภาพแวดล้อมทั้งหมด แต่ความมืดในเวลากลางคืนทำให้สภาพแวดล้อมบางอย่างถูกปิดซ่อนไว้และมองเห็นเพียงสิ่งที่ต้องการ

ประเภทของเมือง แนวคิดการสร้างเมืองและนโยบายในการดูแลทำให้เมืองแสดงออกแตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น เมืองราชการและเมืองค้าขาย เมืองทั้งสองแบบมีความแตกต่างกันทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรม ผังเมือง การใช้พื้นที่ และสังคม เมืองราชการจะมีแนวคิดสำคัญคือความเป็นระเบียบแบบแผน มีลำดับความสำคัญของการใช้พื้นที่ เมืองราชการจะถูกสร้างขึ้นอย่างรวดเร็วหลังจากที่วางแนวคิดเรียบร้อยแล้ว แต่เมืองค้าขายจะไม่ปรากฏทั้งความเป็นระเบียบทางสังคมและการใช้พื้นที่ โดยให้ความสำคัญกับชีวิตเมืองที่มีสีสันและค้อย ๆ เติบโตเพื่อรองรับการเพิ่มขึ้นของประชากร (Tuan, 1974: 174-176)

ตัวแปรที่มีผลต่อการรับรู้คุณลักษณะเมืองเหล่านี้มีส่วนช่วยในการทำความเข้าใจเมือง เป็นแนวทางสำหรับการเก็บข้อมูลว่าต้องคำนึงถึงเรื่องวิถีการเดินทาง ช่วงเวลาในการเข้าไปสำรวจพื้นที่ และการสังเกตองค์ประกอบที่อธิบายประเภทของเมือง

2.2.3 มุมมองต่อเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ

เมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพมักถูกพิจารณาพื้นที่ว่ามีคุณค่าน้อยกว่าเมืองที่มีลักษณะทางกายภาพคงอยู่หรือสมบูรณ์ มุมมองนี้เกิดขึ้นจากการพิจารณาโดยยึดที่ความเก่าแก่ที่ปรากฏแก่สายตาเป็นสิ่งสำคัญ แต่หากพิจารณาทบทวนใหม่อีกครั้ง เมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพยังมีมิติอื่นอีกมากมายที่เป็นตัวอธิบายเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของเมืองได้เช่นกัน

บทความของ Doreen Massey ที่อ้างถึงใน Place: a short introduction แสดงให้เห็นตัวอย่างมุมมองต่อเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ และทำให้เห็นว่าการอธิบายเมืองขึ้นอยู่กับกรอบที่ผู้อธิบายนำมาใช้ในการเล่าเรื่องเมือง ซึ่งกรอบดังกล่าวคือ

- ให้ความสำคัญกับกระบวนการของเมือง
- คนที่เข้ามาอาศัยอยู่ภายหลังก็เป็นส่วนหนึ่งของเมือง
- เมืองมีความหลากหลาย
- ไม่ปฏิเสธความสำคัญของแต่ละองค์ประกอบ

ดังนั้น การผสมผสานความแตกต่างเข้ากับความเป็นท้องถิ่นในพื้นที่เดียวกันอาจสร้างผลลัพธ์ที่ไม่เคยเกิดขึ้นกับที่ใดมาก่อน และในที่สุดความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจะทำให้องค์ประกอบนั้นกลายเป็นประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ซึ่งเป็นมุมมองใหม่สำหรับการอธิบายเมืองร่วมสมัยหรือเมืองที่มีการ

เปลี่ยนแปลง ด้วยการให้ความสำคัญกับเส้นทางของกระบวนการในการเกิดคุณลักษณะต่าง ๆ ของเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมองว่าเมืองมีความหลากหลายและเป็นลูกผสม จากกลุ่มคนหลายเชื้อชาติที่อาศัยและทำงานอยู่ร่วมกันในเมือง (Cresswell, 2004: 69-70)

มุมมองต่อเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพตามกรอบดังกล่าวช่วยสนับสนุนให้องค์ประกอบของเมืองที่เกิดขึ้นมาภายหลังได้รับการพิจารณาและสามารถจัดให้เป็นมรดกของเมืองได้ ทั้งนี้ จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าการเปลี่ยนแปลงของเมืองเกิดจากหลายปัจจัย ได้แก่ เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม เทคโนโลยี และอุปถัมภ์ การเปลี่ยนแปลงแสดงออกในรูปแบบที่แตกต่างกันและอยู่ร่วมกันระหว่างอดีตกับร่วมสมัย เกิดการซ้อนทับกันอยู่ในเนื้อเมืองและกลายเป็นส่วนหนึ่งของคุณลักษณะเมือง

ตัวอย่างเมืองที่เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น ลอนดอน (London) เกิดเพลิงไหม้เมืองครั้งใหญ่ในปี ค.ศ.1666 สร้างความเสียหายต่อเนื้อเมืองอย่างมาก อาคารเสียหาย ผู้คนไร้ที่อยู่อาศัย ซึ่งเหตุการณ์อุปถัมภ์ครั้งนั้นส่งผลให้เกิดการพัฒนาาระบบเมืองและปรับปรุงข้อบกพร่องต่าง ๆ ให้ตอบสนองต่อการดำรงชีวิตในเวลานั้นและเพื่อป้องกันเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นอีกครั้ง (Lynch, 1972: 3-9) ทั้งนี้ ผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสามารถสรุปข้อมูลได้ตามตารางที่ 1 ดังนี้

ตารางที่ 1 ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดขึ้นจากอุปถัมภ์

กรณีศึกษา	ปัจจัยการเปลี่ยนแปลง	ผลกระทบ	การเปลี่ยนแปลง	คุณลักษณะเมือง
ลอนดอน	เพลิงไหม้ (อุปถัมภ์)	ความเสียหายในวงกว้าง (เมือง)	ปรับปรุงกฎหมาย	เนื้อเมืองเปลี่ยนตามแผนการจัดการใหม่
			ปรับระบบสาธารณูปโภคให้เอื้อต่อการอยู่อาศัยอย่างมีสุขภาวะแบบใหม่	ถนนถูกขยายขนาด
		อาคารสูญเสียดังกล่าวทั้งหมด (สถาปัตยกรรม)	เปลี่ยนวัสดุก่อสร้างให้ทนต่อเพลิงไหม้รูปแบบสถาปัตยกรรมสะท้อนค่านิยมในเวลานั้น	ลักษณะกายภาพของเมืองเปลี่ยนแปลง
		วิถีชีวิต (คน)	เปลี่ยนสภาพแวดล้อมใหม่	พื้นที่ใช้งานในอาคารเปลี่ยนตามวิถีชีวิตในเวลานั้น
	ระบบเศรษฐกิจ	อาคารบางประเภทย้ายไปอยู่ชานเมือง	ความหนาแน่นของเมืองเปลี่ยนแปลง	

ที่มา: What time is this place? pp.3-9

ผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับลอนดอนหลังจากเกิดอุบัติเหตุแสดงให้เห็นประเด็นที่จะต้องทำความเข้าใจเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ ทำให้สังเกตความแตกต่างของคุณลักษณะเมืองที่จะช่วยให้สืบค้นข้อมูลกลับไปสู่มูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่สามารถนำไปใช้ในการพิจารณาคุณค่าและความสำคัญของมรดกเมืองได้ต่อไป ดังนั้นการทำความเข้าใจปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเมืองจะช่วยให้เข้าใจพัฒนาการของเมืองในแต่ละช่วงเวลา ทำให้เกิดการทบทวนคุณค่าขององค์ประกอบเมืองในมิติที่แตกต่างออกไป ซึ่งอาจจะเป็นมุมมองที่ไม่เคยได้รับการพิจารณามาก่อน

2.3 กรณีศึกษางานวิจัย กระบวนการศึกษาเมือง

การทบทวนกรณีศึกษางานวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการศึกษาเมืองจากตัวอย่างงานวิจัยทั้งในพื้นที่ ในประเทศ และต่างประเทศ ซึ่งจะทำให้เห็นกระบวนการศึกษาเมืองที่มีบริบทที่แตกต่างกัน อีกทั้งพบช่องว่างของงานวิจัยที่จะสร้างความแตกต่างให้กับงานวิจัยในครั้งนี้

2.3.1 กรณีศึกษางานวิจัยในพื้นที่

“ความผูกพันสถานที่และสำนึกในถิ่นที่ในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี” เป็นงานวิจัยในเมืองอุบลราชธานี ที่มีวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อสำรวจความผูกพันสถานที่ประวัติศาสตร์สำรวจสำนึกในถิ่นที่ และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความผูกพันสถานที่และสำนึกในถิ่นที่ภายในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี โดยมีขอบเขตพื้นที่ศึกษาคือย่านการค้าเก่าในเขตเทศบาลเมืองอุบลราชธานี บริเวณตามแนวตะวันตก-ตะวันออก ตั้งแต่ถนนอุปราชาถึงถนนราชวงศ์ และถนนหลวงแนวเหนือ-ใต้ ตั้งแต่ถนนเขื่อนธานีถึงริมฝั่งแม่น้ำมูล (दनัย นิลสกุล, 2560: 3-4)

งานวิจัยนี้มีกระบวนการศึกษาโดยทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ย่านการค้าเก่าเมืองอุบลในด้านลักษณะทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรม ตั้งแต่อดีตจนถึงช่วงเวลาของการวิจัย (ปี พ.ศ.2558) พร้อมทั้งลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อสำรวจสภาพแวดล้อมภายในย่าน และสำรวจการรับรู้โดยการสัมภาษณ์คนในพื้นที่ เพื่อนำมาวิเคราะห์เลือกสถานที่ประวัติศาสตร์ แล้วนำไปสำรวจความผูกพันและสำนึกในถิ่นที่โดยใช้กระบวนการทางสถิติ (दनัย นิลสกุล, 2560: 79-87)

ผลสรุปของงานวิจัยเป็นข้อมูลที่อธิบายว่าคนในพื้นที่ย่านการค้าเก่าเมืองอุบลมีความผูกพันสถานที่ประวัติศาสตร์จากปัจจัยทางด้านความทรงจำและประสบการณ์ วัฒนธรรม และกายภาพ เพื่อยืนยันคุณค่าและความสำคัญของสถานที่ประวัติศาสตร์ภายในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลที่ยังคงมีความสัมพันธ์กับคนในปัจจุบัน และสำนึกในถิ่นที่เกิดจากประสบการณ์ ความเป็นเจ้าของ ความผูกพัน และการมีส่วนร่วมนั้นมีความแตกต่างกันระหว่างคนในและคนนอก ซึ่งผลจากการวิจัยได้เสนอแนะคุณค่าของสถานที่ตัวอย่าง 5 แห่งว่าเป็นองค์ประกอบที่ส่งผลต่อความผูกพันของคน เพื่อแสดงให้เห็น

ว่าการทำความเข้าใจสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับคนจะทำให้สถานที่ประวัติศาสตร์สามารถรักษาอัตลักษณ์ และดำรงอยู่กับย่านได้อย่างมีความหมาย (दनัย นิลสกุล, 2560: 161-165)

ผลการทบทวนงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการศึกษาเมืองจากการทบทวนเอกสาร ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และวัดประเมินผลความสำคัญของสถานที่ประวัติศาสตร์ด้วยข้อมูลทางสถิติ จากการสำรวจและสัมภาษณ์เพื่ออธิบายว่าสถานที่แห่งไหนมีความสำคัญต่อคนในพื้นที่กรณีศึกษา ทั้งนี้ขอบเขตของพื้นที่กรณีศึกษายังแสดงให้เห็นว่าย่านถนนพรหมราชบริเวณไดยังไม่ได้รับการศึกษา

2.3.2 กรณีศึกษางานวิจัยในประเทศ

“องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงเทพมหานคร” เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย “การวิเคราะห์ องค์ประกอบเมืองด้านกายภาพในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ : ตำแหน่งที่ตั้งและความสัมพันธ์ต่อเนื่องของ วัด สถาปัตยกรรม บ้าน ตลาด คลอง สะพาน ถนน” ซึ่งเป็นการวิเคราะห์กรุงรัตนโกสินทร์ในด้าน กายภาพ โดยพิจารณาตำแหน่งที่ตั้งและความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างองค์ประกอบที่สำคัญของเมือง ได้แก่ วัด สถาปัตยกรรม บ้าน ตลาด และเส้นทางสัญจรซึ่งประกอบด้วย คลอง สะพาน และถนน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นพื้นฐานการทำความเข้าใจความเป็นมาและมูลเหตุของการก่อตัวของแต่ละ องค์ประกอบ ตลอดจนวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านี้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอิทธิพลที่มี ผลต่อการเติบโตและรูปแบบของชุมชนเมือง รวมถึงการสังเคราะห์รูปแบบและลักษณะทางกายภาพ ของรูปสัณฐานของเมือง จากตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบหลักและความต่อเนื่องทางกายภาพที่ เกิดขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์อย่างเป็นลำดับตั้งแต่เริ่มแรกของการสร้างกรุงจนถึงปัจจุบัน

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพ กรุงเทพมหานคร ใช้การวิเคราะห์ข้อมูล ด้านเอกสารโดยเน้นที่ทิศทางของประวัติศาสตร์ตามลำดับขั้นตอนของเหตุการณ์ และมีการเก็บข้อมูล ภาคสนามเพิ่มเติมในส่วนข้อมูลที่เป็นองค์ประกอบปัจจุบัน เพื่อแสดงภาพรวมของตำแหน่งที่ตั้ง ของแต่ละองค์ประกอบ โดยใช้ช่วงเวลาของกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แต่ละรัชกาลเป็นตัวแบ่ง ระยะเวลา โดยนำเสนอในแบบเหตุการณ์ต่อเนื่อง และสังเคราะห์ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเมือง ประเภทต่าง ๆ รวมทั้งลักษณะทางกายภาพของสัณฐานของเมือง โดยใช้แผนที่เป็นเครื่องมือในการ อธิบาย ซึ่งทำให้เห็นภาพรวมของแนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของชุมชน การเปลี่ยนแปลงและ ความสัมพันธ์ต่อเนื่องของแต่ละองค์ประกอบที่มีต่อกัน (หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2534: 2-3)

ผลการทบทวนงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการในการศึกษาลักษณะทางกายภาพของ เมืองจากองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา โดยใช้การเปลี่ยนแปลงของรัฐสมัยเป็นเกณฑ์ ในการแบ่งระยะของการเปลี่ยนแปลง ใช้แผนที่เป็นเครื่องมือสำหรับการแบ่งชั้นขององค์ประกอบที่

หลากหลายในประวัติศาสตร์ออกจากกัน ซึ่งทำให้เข้าใจปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเจริญเติบโตของเมือง และความสัมพันธ์ของแต่ละองค์ประกอบได้ง่ายขึ้น

ทั้งนี้ ลักษณะของงานวิจัยเน้นที่มรดกที่เป็นวัฒนธรรมหลักของพื้นที่ สอดคล้องกับการให้ความสำคัญของมรดกในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา (พ.ศ.2534) ซึ่งต่างจากมุมมองของการศึกษาตามข้อเสนอแนะของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบต่าง ๆ แม้จะเกิดขึ้นมาภายหลังและไม่ได้เป็นวัฒนธรรมหลักของเมือง

“แผนที่ชุมชน เมืองเก่าบ้าน” (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดน่าน, 2548) โดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดน่าน ปี 2548 ใช้เทคนิควิธีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในประเทศเดนมาร์กมาประยุกต์ใช้กับประเทศไทย เรียกว่า ระบบการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (Cultural Environmental Conservation System: CECS) โดยมีแนวคิดหลักในการปกป้อง ดูแล รักษาคุณค่าของพื้นที่แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมอย่างองค์รวมและรอบด้าน ด้วยการทำให้ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการให้ข้อมูลผ่านการบอกเล่า และกำหนดคุณค่าความสำคัญร่วมกัน เป็นการกระตุ้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน และกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นมีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ที่มีคุณค่าและควรอนุรักษ์ในอนาคต ทั้งนี้เนื้อหาแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่

1. ประวัติศาสตร์การพัฒนาเมือง: อธิบายความสำคัญของพื้นที่ผ่านประวัติศาสตร์ของเมือง โดยใช้การเมืองการปกครอง และการย้ายที่ตั้งของเมืองเป็นกรอบในการอธิบาย
2. คุณค่าความสำคัญและคุณลักษณะเด่นทางกายภาพของพื้นที่: อธิบายที่ตั้ง ความสำคัญ และรูปแบบ ประกอบกับการจัดตำแหน่งบนแผนที่ โดยแบ่งคุณลักษณะเด่นทางกายภาพของเมืองออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่
 - องค์ประกอบหลักของเมือง (กำแพงเมืองและคูเมือง คุ่มหลวง วัดหลวง ใจเมือง คุ่มเจ้านาย เชื้อพระวงศ์)
 - ประเภทของสถาปัตยกรรม (ศาสนาคาร คุ่ม เรือนพื้นถิ่น อาคารสาธารณะ เรือนแถว)
 - ภูมิทัศน์ทางธรรมชาติและวัฒนธรรม (สภาพธรรมชาติ และประเพณี)
3. สาระสำคัญและการระบุพื้นที่แหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม: เป็นวิธีการสังเคราะห์ข้อมูล โดยเอาพื้นที่สำคัญ (เมืองโบราณ โบราณสถานสำคัญ กลุ่มสถาปัตยกรรมเด่นที่มี

ลักษณะพิเศษ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม และวิถีชีวิต ย่นการคำที่สำคัญในอดีตถึงปัจจุบัน ภูมิทัศน์ทางธรรมชาติและวัฒนธรรม) มาจุดลงในแผนที่ แล้วเอาแผนที่ทั้งหมดมาซ้อนทับกันเพื่อหาความหนาแน่นของพื้นที่ที่สำคัญว่าอยู่ที่พื้นที่ใด แล้วอธิบายว่าแต่ละพื้นที่มีอะไรบ้าง สำคัญอย่างไร

4. บทสรุปและข้อเสนอแนะ: สรุปว่าข้อมูลที่ได้เอาไปใช้สำหรับเป็นฐานข้อมูล เป็นเครื่องมือในการเฝ้าระวัง เป็นเครื่องมือส่งเสริม และเครื่องมือสร้างความรู้ แล้วย้อนกลับไปสู่คำขวัญเมือง

ผลการทบทวนงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นวิธีการทำงานร่วมกับชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มาจากผู้ที่มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาเมือง ทำให้สามารถดึงข้อมูลขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีความผูกพัน มีความสำคัญต่อคนในเมืองออกมาได้ทั้งที่เป็นกายภาพและนามธรรม โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูล แล้วระบุตำแหน่งต่าง ๆ ลงไปในแผนที่ และอธิบายลักษณะของมรดกนั้นประกอบ

“อัตลักษณ์ชุมชนริมน้ำ : แม่กลองและบางปะกง” (ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์, 2556) เป็นงานวิจัยที่ศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนริมน้ำในสมัยรัตนโกสินทร์ องค์ประกอบที่ทำให้เกิดอัตลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ และปัจจัยที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ชุมชนริมน้ำ โดยมีกระบวนการศึกษาจาก

- แผนที่เก่า แผนที่ภูมิประเทศจากกรมแผนที่ทหาร ภาพถ่ายดาวเทียมจาก Google
- เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องจากจดหมายเหตุ ใบบอก พระราชหัตถเลขา บันทึกการเดินทาง นิราศ หนังสือ วิจัย บทความ
- สัมภาษณ์พื้นที่และภาพถ่าย
- บันทึกข้อมูลจากการเล่าหรือการบรรยายจากผู้รู้ในชุมชน
- สัมภาษณ์ พูดคุยกับผู้อยู่อาศัยหรือผู้รู้เกี่ยวกับชุมชน

ทั้งนี้ งานวิจัยใช้ทฤษฎี Ekistics ของ Constantin Doxiadis สถาปนิกและนักผังเมืองชาวกรีกเป็นกรอบในการศึกษา ซึ่งเป็นทฤษฎีที่อธิบายการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ว่าประกอบด้วยองค์ประกอบพื้นฐาน 5 อย่าง ได้แก่ ธรรมชาติ (Nature) คน (Man) สังคม (Society) อาคาร (Shells) และโครงข่าย (Networks) รวมกันสร้างระบบ โดยมีเป้าหมายในการทำให้มนุษย์มีความสุขและรู้สึกปลอดภัย (LeGates & Stout, 1996: 458) โดยมีรายละเอียดขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้แก่

1. ธรรมชาติ ได้แก่ ภูมิประเทศ ระบบนิเวศ
2. คน ได้แก่ ประชากรที่อาศัยอยู่ในเมือง ชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ
3. สังคม ได้แก่ สภาพสังคม ความเชื่อ และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในชุมชน
4. อาคาร ได้แก่ ที่อยู่อาศัย อาคารประเภทอื่น ๆ และสิ่งก่อสร้างในชุมชน
5. โครงข่ายสาธารณูปโภค ได้แก่ โครงข่ายแม่น้ำลำคลอง ระบบการจัดการน้ำ โครงข่ายถนนและการคมนาคมประเภทอื่น ๆ เช่น รถไฟ ทางด่วน

ผลการทบทวนงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญ กระบวนการในการค้นคว้าข้อมูล และประเด็นที่ใช้ในการศึกษาอัตลักษณ์ของพื้นที่ ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาองค์ประกอบที่หลากหลายของเมืองได้ ทั้งนี้รายละเอียดของแต่ละพื้นที่อาจมีข้อแตกต่างจึงต้องพิจารณาตามสภาพของพื้นที่ศึกษา

2.3.3 กรณีศึกษางานวิจัยต่างประเทศ

“Historic Urban Landscape: The application of the recommendation on Historic Urban Landscape (HUL) in Cuenca – Ecuador. A new approach to cultural and natural heritage” (Rey, Astudillo, Sigüencia, Forero, & Auquilla, 2017) เป็นตัวอย่างงานวิจัยสำหรับการศึกษาเมืองประวัติศาสตร์ที่เป็นมรดกโลก เป็นเมืองต้นแบบสำหรับการศึกษาเรื่องภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ตามข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ โดย UNESCO ซึ่งแสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบที่จะต้องใช้ในการศึกษาเมือง และกระบวนการในการเก็บข้อมูล

งานวิจัยนี้ใช้กรอบความคิดจากข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์และวิเคราะห์กรณีศึกษาระดับสากล ซึ่งทำให้ได้คำตอบว่าการศึกษาภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับเมือง Cuenca และพบประเด็นที่น่ากังวลต่อมรดกที่มีอยู่ โดยอ้างอิงพัฒนาการและการเติบโตของเมือง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ พัฒนาการของการอพยพเข้าและย้ายออก การท่องเที่ยว การปรับเปลี่ยนพื้นที่ และการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ ซึ่งนิยามของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ทำให้เข้าใจว่าพื้นที่ใดของเมืองจะต้องทำความเข้าใจและให้ความสำคัญ และทำให้ค้นพบว่าอะไรคือภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ของเมืองนี้ที่ถูกละเลยในข้อมูลทุกชั้นที่รวบรวมเอาไว้

ทั้งนี้ การศึกษาจำเป็นต้องพัฒนากระบวนการศึกษาในข้อมูลที่ซ้อนทับกันอยู่ โดยใช้แนวคิดของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จากแนวปฏิบัติที่แตกต่างกัน ซึ่งขนาดพื้นที่ศึกษาคือเมืองทั้งเมืองสำหรับการทำความเข้าใจลำดับชั้นของข้อมูลที่มีส่วนทำให้เกิดคุณลักษณะของเมืองและศึกษารายละเอียดลึกลงไปในรายการมรดกโลก (World Heritage List) การอยู่ร่วมกันและการมีส่วนร่วม

ซึ่งตามแนวคิดของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ การศึกษาจะพยายามหลีกเลี่ยงการให้ความสำคัญเฉพาะอาคารไปสู่แนวทางอย่างเป็นองค์รวม ข้อมูลที่ระบุลงไปในพื้นที่จับกลุ่มกันเป็นจุดที่มีความหนาแน่นและแปลงเป็นภาพของบริเวณที่ต้องให้ความสำคัญ ผ่านข้อมูลของแผนที่กว่า 20 ข้อมูลที่วางซ้อนทับกันอยู่และวิเคราะห์ไปสู่คุณลักษณะของกลุ่มต่าง ๆ

กระบวนการศึกษาถูกปรับให้เหมาะสมกับการศึกษาภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ของเมือง Cuenca ตามลำดับดังนี้

1. ประเมินสถานะของการอนุรักษ์ในเมือง
2. อธิบายคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมของเมือง โดยพิจารณามากกว่าที่ปรากฏอยู่ในรายการมรดกโลก
3. อธิบายผลกระทบด้านเมือง สถาปัตยกรรม การท่องเที่ยว ภูมิทัศน์ เศรษฐกิจ สังคม และพื้นที่ที่มีผลต่อคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมของเมือง
4. เรียนรู้การประเมินคุณค่าและสิ่งที่ทำลายจากผู้เชี่ยวชาญและประชาชนที่เกี่ยวข้อง
5. พัฒนาคำแนะนำและแนวทางที่ขึ้นอยู่กับคุณค่าของมรดกเมือง เพื่อช่วยในการวางนโยบายต่อรูปแบบการเจริญเติบโตของเมือง

การศึกษาแสดงให้เห็นว่านอกจากมุมมองของสถาปนิก การทำงานมีความจำเป็นต้องร่วมมือกับผู้เชี่ยวชาญจากหลายสาขาที่มีมุมมองและแนวปฏิบัติที่แตกต่างกัน เช่น นักโบราณคดี นักเศรษฐศาสตร์ นักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา นักธรณีวิทยา และนักสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ได้รับข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการอธิบายคุณค่าของภูมิทัศน์ที่เป็นมรดกของเมือง อีกทั้ง ต้องการความร่วมมือจากภาครัฐ เอกชน และพลเมือง เพื่อรวบรวมมุมมองที่แตกต่างกันและนำไปสู่การลดความขัดแย้งและสร้างการปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพและสามารถพัฒนาได้ โดยมีกระบวนการศึกษา 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่

1. **ขั้นตอนการวิเคราะห์:** วัตถุประสงค์ของขั้นตอนนี้คือการพัฒนาการศึกษาขอบเขตและพื้นที่เมือง มรดก และการรับรู้ ศึกษาเชื่อมโยงไปมากกว่าความหมายทางกายภาพ เมืองและมรดกที่สร้างโครงสร้างของเมือง แสดงให้เห็นความสำคัญของมุมมองเล็ก ๆ ที่เป็นส่วนสำคัญของเมือง
2. **ขั้นตอนการอธิบายพื้นที่:** เป็นการพัฒนาข้อมูลจากขั้นตอนนี้ โดยงานที่จะต้องทำคือการอธิบายความจำเป็นของการจัดการที่เฉพาะเจาะจงต่อปัญหาและคุณค่าของพื้นที่ว่ามีลักษณะเหมือนกันมากหรือน้อย ความยากของงานศึกษาเมืองทั้งหมดคือกระบวนการในการจัดการขนาดของพื้นที่ศึกษาและความซับซ้อน
3. **ขั้นตอนการพัฒนาข้อมูลด้านคุณค่า:** ขั้นตอนนี้คือการป้อนข้อมูลสู่ต้นแบบ เพื่อทำการระบุคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรม

ทั้งนี้ โครงการวิจัยเมือง Cuenca ดำเนินตาม 3 ขั้นตอนข้างต้น แต่ก็มีสิ่งจำเป็นที่จะต้องสนับสนุนให้เทศบาลเมืองทำสิ่งที่เหลือให้สำเร็จ ได้แก่

1. สำรวจพื้นที่อย่างครอบคลุมและระบุตำแหน่งแหล่งธรรมชาติ แหล่งทางวัฒนธรรม และทรัพยากรมนุษย์ของเมืองลงแผนที่
2. เสนอข้อมูลเข้าสู่มติของคนส่วนใหญ่ โดยวางแผนการมีส่วนร่วมและปรึกษาผู้ถือผลประโยชน์ของคุณค่าและคุณลักษณะที่ถ่ายทอดคุณค่าเหล่านั้น
3. ประเมินความเปราะบางต่อความกดดันทางสังคม เศรษฐกิจ และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ
4. บูรณาการผลที่ได้รับจากสามข้อแรกสู่กรอบการพัฒนาเมืองที่กว้างขึ้น
5. จัดลำดับความสำคัญสำหรับการอนุรักษ์และการพัฒนา
6. จัดตั้งพันธมิตรที่เหมาะสมและกรอบการจัดการท้องถิ่นสำหรับแต่ละโครงการและกิจกรรม

การศึกษาของเมือง Cuenca เป็นแนวทางใหม่ของการคิด การป้องกัน และการจัดการในเมืองมรดกโลก ขณะเดียวกันก็สะท้อนอนาคตของการพัฒนาเมืองบนพื้นฐานของคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งผลการศึกษานี้สามารถเป็นก้าวสำคัญสำหรับอนาคต เพราะสามารถนำไปพัฒนาบนพื้นฐานการจัดการที่พิจารณาเมืองทั้งเมือง และแสดงถึงการสงวนรักษาคุณภาพของสภาพแวดล้อม การพัฒนาการใช้พื้นที่เมือง โดยมองถึงพลวัตทางธรรมชาติ สังคม และความหนาแน่นของการใช้งานในพื้นที่ อีกทั้งคำนึงถึงการบูรณาการเข้ากับนโยบายและกลไกการพัฒนาอย่างสมดุลในแนวทางที่ยั่งยืน ยกตัวอย่างเช่น การสร้างความร่วมสมัยในความกลมกลืนกับมรดกที่มีอยู่และสนับสนุนความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ระหว่างความต้องการของปัจจุบันกับอนาคต และเรียนรู้จากมรดกในอดีต

ผลการทบทวนงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงขั้นตอนกระบวนการศึกษาตามแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ เห็นการพิจารณามรดกของเมืองที่มากกว่าพื้นที่มรดกหลัก โดยพิจารณารวมพื้นที่พัฒนาและสภาพแวดล้อมที่ไม่เคยถูกพิจารณามาก่อนเข้าไปด้วย สิ่งนี้เป็นมุมมองใหม่ที่เป็นพื้นฐานสำคัญของแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งช่วยให้องค์ประกอบอื่นได้รับการยอมรับว่าเป็นมรดกที่มีคุณค่า และได้รับการป้องกันจากการพัฒนาที่เกิดจากอัตราการเจริญเติบโตของเมืองอย่างรวดเร็ว แนวทางภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จึงเป็นทางเลือกหนึ่งในการป้องกันมรดกเมืองสำหรับอนาคต

2.4 กรอบการศึกษาและกระบวนการวิจัย

ผลจากการทบทวนวรรณกรรมแสดงให้เห็นกรอบการศึกษาเมือง รวมทั้งวิธีการใช้เครื่องมือสำหรับการเก็บข้อมูลและการอธิบายข้อมูลที่มีความซับซ้อนให้คลี่คลาย เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อหาความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่จะทำให้เข้าใจเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ

2.4.1 กรอบการศึกษา

การทำความเข้าใจเมืองมีมุมมองที่หลากหลายตามเกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์และอธิบายภาพของเมือง ซึ่งผลจากการทบทวนวรรณกรรมพบว่ากรอบการศึกษาเมืองที่จะใช้สำหรับการศึกษา “คุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์: กรณีศึกษา ย่านถนนพรหมราช จังหวัดอุบลราชธานี” คือ การมองมุมใหม่ตามแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการของการเกิดคุณลักษณะเมือง พิจารณาองค์ประกอบที่เกิดขึ้นมาใหม่เป็นส่วนหนึ่งของเมือง พิจารณาว่าเมืองมีความหลากหลาย และพิจารณาความสำคัญของทุกองค์ประกอบ

กรอบการศึกษาข้อมูลจะอ้างอิงนิยามของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์*** ตามข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์โดยยูเนสโก ซึ่งมีรายละเอียดครอบคลุมองค์ประกอบของเมืองทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และครอบคลุมแนวคิดในอดีตที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเมือง โดยจัดกลุ่มประเด็นการศึกษา ได้แก่ ธรรมชาติของที่ตั้ง สถาปัตยกรรมและที่ว่าง คุณสมบัติที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ระบบโครงข่ายและกายภาพ กลุ่มคนและสังคม ศาสนาและจารีตประเพณี กิจกรรมและวิถีชีวิต รวมถึงชื่อของสถานที่ (place names) และพื้นที่ที่ทางความเชื่อที่มีความเชื่อมโยงกับเมือง

ทั้งนี้ กรอบการวิเคราะห์ข้อมูลจะพิจารณาการศึกษาการอยู่ร่วมกันและการมีส่วนร่วม ตามแนวคิดของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ ด้วยการพยายามหลีกเลี่ยงการให้ความสำคัญเฉพาะอาคารไปสู่แนวทางในแบบองค์รวม และพิจารณาคูณค่าขององค์ประกอบในมิติต่าง ๆ มากกว่าลักษณะทางกายภาพ และพิจารณาความหลากหลายที่เกิดขึ้นว่าเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งจะทำให้องค์ประกอบที่เกิดขึ้นมาภายหลังถูกตระหนักถึงคุณค่าในฐานะของการเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างคุณลักษณะเมืองขึ้นมา

*** ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์คือพื้นที่เมืองที่เป็นผลลัพธ์จากชั้นประวัติศาสตร์ของคุณค่าและคุณลักษณะทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ขยายความคิดออกไปจากศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์สู่บริบทเมืองและสภาพภูมิศาสตร์ของที่ตั้ง บริบทที่กว้างออกไปนี้รวมถึงสภาพภูมิประเทศ สันฐานวิทยา อุทกวิทยา และลักษณะทางธรรมชาติที่โดดเด่นของพื้นที่ สภาพแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นทั้งในประวัติศาสตร์และร่วมสมัย โครงสร้างพื้นฐานทั้งที่อยู่บนดินและใต้ดิน พื้นที่โล่งและสวน รูปแบบการใช้ที่ดินและการจัดการที่ว่าง การรับรู้และความสัมพันธ์ทางการมองเห็น รวมทั้งองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้งหมดของโครงสร้างเมือง อีกทั้งการปฏิบัติและคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม กระบวนการทางเศรษฐกิจ และมิติทางนามธรรมของมรดกที่สัมพันธ์ไปยังความหลากหลายและอัตลักษณ์

2.4.2 กระบวนการวิจัย

กรณีศึกษานี้จะแสดงให้เห็นว่ากระบวนการศึกษาเมืองมีหลากหลายวิธีตามประเด็นที่ศึกษา ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้จะอ้างอิงกระบวนการวิจัยของงานวิจัยภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ เมือง Cuenca ประเทศสาธารณรัฐเอควาดอร์* ที่ปฏิบัติตามข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ โดย UNESCO ซึ่งเป็นตัวอย่างที่อธิบายวิธีการรวบรวมข้อมูลและประเด็นศึกษาที่จำเป็น ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ปรับใช้วิธีการตามบริบทของเมืองอุบลราชธานี ตามที่ UNESCO แนะนำไว้ว่าการศึกษาแต่ละพื้นที่มีบริบทแตกต่างกันจึงจำเป็นต้องปรับใช้ให้เหมาะสม โดยมีกระบวนการวิจัยดังนี้

- **ทำความเข้าใจพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี** ศึกษาพื้นที่และระบุความแตกต่าง ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเมืองโดยการตามหาร่องรอยของเมือง ความแตกต่างของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในเมือง ระบุสถาปัตยกรรมที่คงเหลือ ที่ถูกละทิ้ง และที่ลดบทบาทลง ศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดจากโครงสร้างพื้นฐานใหม่ของเมือง บทบาทของธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงของประโยชน์ใช้สอย ความสัมพันธ์ทางสายตาจากความหลากหลายของยุคสมัย การอยู่ร่วมกันขององค์ประกอบร่วมสมัย และความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างผู้อยู่อาศัยกับเมือง
- ขั้นตอนนี้จะทบทวนประวัติศาสตร์ของเมืองตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน พัฒนาการของเมืองในช่วงเวลาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิดคุณลักษณะในช่วงเวลาต่าง ๆ ทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอก ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับสากล เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการพิจารณาพัฒนาการของเมืองที่จะแสดงให้เห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่จะเป็นแนวทางสำหรับการพิจารณาคูณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบของเมืองในลำดับต่อไป โดยวิธีการเก็บข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการทบทวนเอกสาร ตำรา ภาพถ่ายเก่า แผนที่ ข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่ภาคสนาม สัมภาษณ์บุคคลที่ยังหลงเหลือ และข้อมูลที่ได้จากคนใน
- **การพิจารณาความสัมพันธ์ของแต่ละองค์ประกอบ** นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานีมาระบุลงแผนที่ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยอธิบายปรากฏการณ์และคุณลักษณะของเมือง

* ดูรายละเอียดของกระบวนการวิจัยตามแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จากกรณีศึกษานี้ งานวิจัยภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ เมือง Cuenca ประเทศสาธารณรัฐเอควาดอร์ ที่ปฏิบัติตามข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ โดย UNESCO ที่ผนวก 1

ขั้นตอนนี้ใช้แผนที่เป็นเครื่องมือเพื่อช่วยในการศึกษาองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีความซับซ้อน โดยแยกชั้นขององค์ประกอบตามช่วงเวลาที่เกิดขึ้น โดยมีเกณฑ์ในการแบ่งแตกต่างกันออกไป เช่น ช่วงของการปกครองของกษัตริย์แต่ละพระองค์ ช่วงของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ช่วงของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ สะพาน รถไฟ เป็นต้น หรือการเปลี่ยนแปลงจากเหตุการณ์สำคัญของเมือง เช่น อุบัติภัย จากนั้นวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของแต่ละองค์ประกอบ แล้วนำมาซ้อนชั้นกันและหาความสัมพันธ์ของข้อมูลแต่ละชุด ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเมือง ความหมาย และเรื่องราวที่ซ่อนอยู่ภายใต้ความหลากหลายขององค์ประกอบ ซึ่งลักษณะของการศึกษาภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จะให้ความสำคัญกับการศึกษาเมืองอย่างเป็นองค์รวม ดังนั้นจึงต้องหลีกเลี่ยงการให้ความสนใจเพียงประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เพราะองค์ประกอบทุกอย่างมีความสำคัญในฐานะของการเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยสร้างคุณลักษณะเมืองขึ้นมา

- **ศึกษามุมมองของคนในต่อการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่** ในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาตัวอย่างของความผูกพันของคนในที่มีต่อพื้นที่ภายใต้สภาพแวดล้อมปัจจุบัน เพื่อศึกษามิติอื่นที่ทำให้องค์ประกอบที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพมีคุณค่าและความสำคัญ

ขั้นตอนนี้ใช้วิธีการสัมภาษณ์ ทั้งการสัมภาษณ์แบบทางการโดยการแสดงตัวเพื่อขอสัมภาษณ์กับผู้μβαบาทในชุมชน และได้รับการแนะนำบอกต่อให้ไปพบกับผู้ที่เกี่ยวข้องที่สามารถเป็นตัวแทนในการเล่าเรื่องราวของพื้นที่ได้ และใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการโดยการพูดคุยกับผู้ที่อยู่ในพื้นที่ และในเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยการเข้าไปร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์

- **พิจารณาคูณค่าและความสำคัญของมรดกเมือง** นำข้อมูลทั้งหมดมาพิจารณาหาความสัมพันธ์เพื่อทบทวนมรดกของเมืองอุบลราชธานี แม้ว่าจะเป็นองค์ประกอบที่เกิดขึ้นมาภายหลังหรืออยู่นอกเขตพื้นที่ประวัติศาสตร์แรกของเมือง

ขั้นตอนนี้จะพิจารณาคูณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบในภาพรวมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมจากมิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะทำให้เกิดการทบทวนมรดกของเมืองในด้านอื่นที่มีความสำคัญต่อการเล่าประวัติศาสตร์ของเมืองและเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างคุณลักษณะของเมืองในปัจจุบัน

บทที่ 3

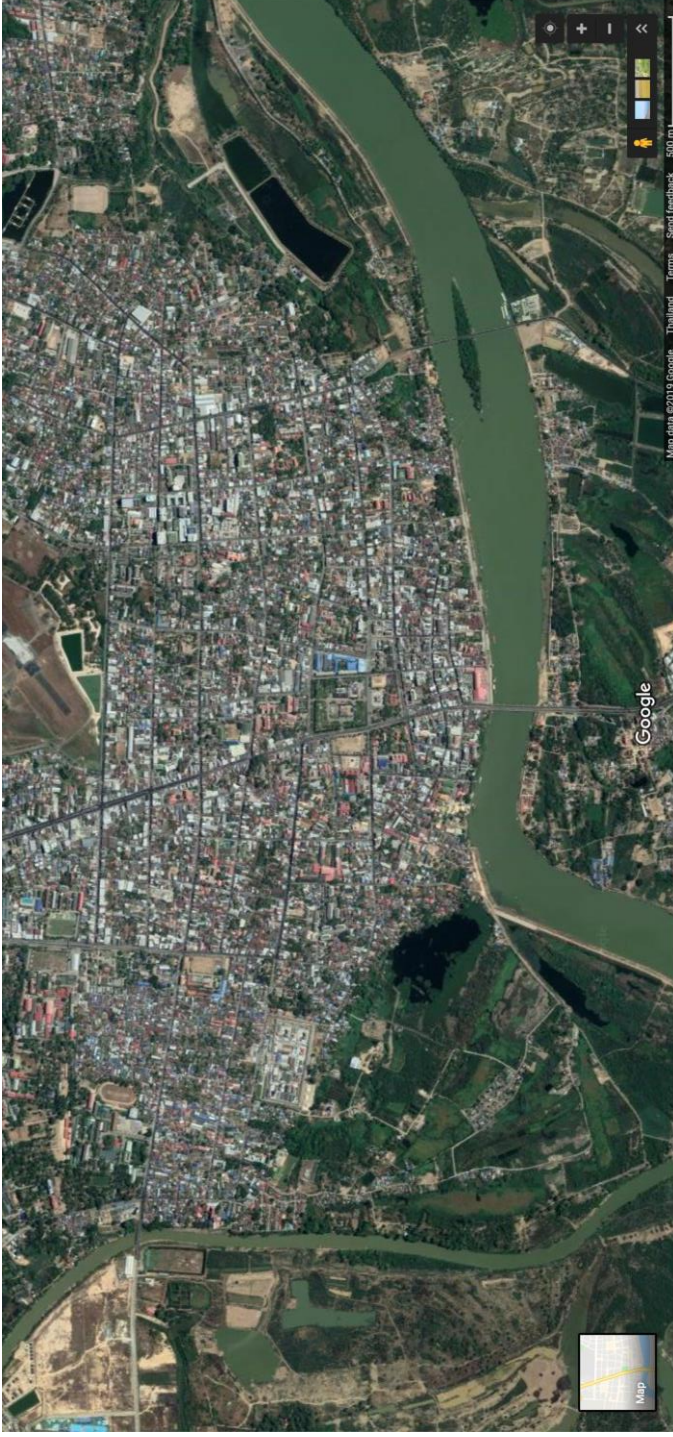
พัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี

การศึกษาคุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ใช้มุมมองการให้ความสำคัญที่กระบวนการของการเกิดคุณลักษณะเมือง เป็นมุมมองในการทำความเข้าใจเมืองให้ครอบคลุม เพราะเล็งเห็นว่าแต่ละองค์ประกอบที่อยู่ในเมืองช่วยถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ให้กับเมืองได้หากมีความเข้าใจในความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันอยู่ ซึ่งการศึกษาพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลในบทนี้เป็นการทำความเข้าใจเมืองในภาพรวม ศึกษาความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงของเมืองโดยการตามหาร่องรอยหลักฐานของเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นกับเมือง

กระบวนการศึกษาจะศึกษาองค์ประกอบ * ทั้งที่เป็นรูปธรรม (tangible) และนามธรรม (intangible) ทั้งธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ธรรมชาติของที่ตั้ง สถาปัตยกรรมและที่ว่าง คุณสมบัติที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ระบบโครงข่ายและการสัญจร กลุ่มผู้คนและสังคม ศาสนา และจารีตประเพณี กิจกรรมและวิถีชีวิต พื้นที่ทางความเชื่อ และชื่อของสถานที่ (place names) โดยพิจารณาแต่ละองค์ประกอบแล้วนำไปวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่ร่วมกันสร้างคุณลักษณะของเมือง ทั้งนี้ เกณฑ์ที่ใช้ในการแบ่งช่วงเวลาของคุณลักษณะเมืองคือปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและนำไปสู่การกำเนิดรูปแบบใหม่หรือสิ่งใหม่ในเวลาต่อมา อีกทั้งมีผลต่อเมืองทั้งรูปธรรมและนามธรรม

การศึกษาใช้วิธีการพิจารณาความแตกต่างที่เกิดขึ้นแล้วสืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงในภูมิทัศน์เมืองอุบลราชธานีปัจจุบันที่มีการขยายอาณาเขตตามการเจริญเติบโต แสดงออกถึงการเปลี่ยนแปลง คงอยู่ และสูญหายไป มีการผสมผสานขององค์ประกอบเมืองในแต่ละยุคสมัย ปรากฏรูปแบบที่แสดงถึงปัจจัยที่เข้ามาที่มีอิทธิพลในแต่ละช่วงเวลาที่ถูกสร้างขึ้นและพัฒนาจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของคุณลักษณะเมือง ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการศึกษานี้สามารถนำไปใช้ในการทบทวนคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบได้อย่างเป็นองค์รวม หรือสนับสนุนองค์ประกอบที่ไม่ได้อยู่ในกระแสหลักให้ได้รับการพิจารณาความสำคัญและได้รับการดูแลรักษาต่อไปสู่ออนาคต

* โดยอ้างอิงตามข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์โดย UNESCO และปรับใช้ตามบริบทของเมืองอุบล

ภาพที่ 5 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงภูมิทัศน์เมืองอุบลราชธานีในปัจจุบัน

ที่มา: Google Maps

ภาพที่ 6 ภูมิทัศน์เมืองอุบลราชธานี ปี พ.ศ.2559 มองจากฝั่งวารินชำราบ

ภาพที่ 7 แผนที่เมืองอุบลราชธานี และลักษณะทางธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อเมือง

ที่มา: National Energy Administration, Mekong - Chi - Mun Project

เหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์เมืองอุบลโดยสังเขป

คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานีเปลี่ยนแปลงจากคุณลักษณะของวัฒนธรรมเริ่มต้นสู่ความหลากหลายที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างองค์ประกอบเก่าและใหม่ที่เกิดขึ้นจากปัจจัยแวดล้อมที่เข้ามามีอิทธิพลทั้งจากภายในและภายนอกพื้นที่ และทั้งจากระดับภูมิภาค ระดับประเทศ และระดับโลก อยู่ร่วมกันจนกลายเป็นคุณลักษณะของเมืองในปัจจุบัน ซึ่งในส่วนนี้จะอธิบายเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์เมืองอุบลโดยสังเขปเพื่อให้เห็นภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเมืองอุบล ดังนี้

เมืองอุบลราชธานีมีจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์จากกลุ่มของเจ้าพระวอ เจ้าพระตา ที่สืบเชื้อสายจากเจ้านครเชียงรุ่ง อพยพไพร่พลจากเมืองเชียงรุ่งมาที่เมืองเวียงจันทร์ด้วยวิกฤตทางการเมือง โดยไปตั้งไพร่พลอยู่ที่หนองบัวลุ่มภู (บริเวณหนองบัวลำภูในปัจจุบัน) หลังจากนั้นก็เกิดเหตุการณ์ทางการเมืองอีกครั้งจนทำให้เจ้าพระตาถึงแก่อสัญกรรมในทีรบ จึงทำให้เจ้าพระวอต้องพาไพร่พลอพยพย้ายถิ่นมาที่ดอนมดแดง แล้วต่อมาก็ย้ายไปอยู่เวียงคอนกอนในเขตเมืองนครจำปาศักดิ์ แต่ทว่า การอพยพก็ไม่สิ้นสุด เหตุการณ์ทางการเมืองส่งผลให้เจ้าพระวออพยพไพร่พลไปตั้งถิ่นฐานที่ดอนมดแดงอีกครั้ง และขอเป็นขอขงขันขี้มาของราชอาณาจักรสยามในช่วงสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

ทั้งนี้เหตุการณ์ในปี พ.ศ.2319 ส่งผลให้เจ้าพระวอถึงแก่อสัญกรรมในทีรบ เหลือบุตรของเจ้าพระวอคือท้าวกำ บบุตรของเจ้าพระตาคือท้าวคำผิง และท้าวทิตพรหม พร้อมไพร่พลอพยพมาอยู่ที่เวียงคอนกอน การอพยพไม่ได้หยุดเพียงเท่านั้น ต่อมาท้าวคำผิง** นำไพร่พลย้ายมาอยู่ที่ตำบลแจระแม ในช่วงที่สยามเปลี่ยนถ่ายจากกรุงธนบุรีสู่กรุงรัตนโกสินทร์ แต่ทว่าตำแหน่งที่ตั้งของบ้านห้วยแจระแมไม่เหมาะสมจะตั้งเป็นเมืองใหญ่ พระประทุมสุรราชจึงให้ไพร่พลออกตามหาตำแหน่งที่ตั้งเมืองใหม่ และพบกับดงอู้งี้ (ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองอุบลในปัจจุบัน) จนกระทั่งปี พ.ศ.2335 ก็ได้รับการยกฐานะเป็น “เมืองอุบลราชธานีศรีวรินทร์ประเทศราช” และปกครองโดยพระประทุมที่ได้รับการโปรดเกล้าแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชให้เป็นพระประทุมวรราชสุริยวงศ์*** (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535)

เหตุการณ์สำคัญนี้แสดงให้เห็นว่าเมืองอุบลราชธานีมีคุณลักษณะเริ่มต้นจากวัฒนธรรมลาวที่เป็นผลมาจากกลุ่มคนที่ร่วมกันสร้างบ้านแปงเมืองจนเกิดองค์ประกอบต่าง ๆ ของเมือง และปกครองโดยเจ้านายผู้เป็นผู้นำในการตั้งถิ่นฐานเมือง

** ได้รับการโปรดเกล้าแต่งตั้งจากพระเจ้ากรุงธนบุรีให้เป็นพระประทุมสุรราช

*** เจ้าเมืองอุบลราชธานีคนทีหนึ่ง

เมืองอุบลยังคงดำเนินไปตามวัฒนธรรมลาวหลังการตั้งถิ่นฐาน แต่ในระยะการปกครองของ พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (เจ้าเมืองอุบลคนที่สอง) ซึ่งตรงกับช่วงรัชสมัยของรัชกาลที่ 2 เมืองอุบลเริ่มได้รับอิทธิพลจากกรุงรัตนโกสินทร์โดยปรากฏในรูปแบบของศาสนสถาน ผ่านการถ่ายทอดจาก พระสงฆ์ที่ไปศึกษาพระธรรมที่กรุงเทพมหานครแล้วกลับมาเป็นพระราชาคณะที่เมืองอุบล ทั้งนี้ บทบาทที่สำคัญของพระราชาคณะจึงมีอำนาจในการตัดสินใจต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมที่จะใช้ในการ ก่อสร้างศาสนสถาน ซึ่งพระอริยวงศาจารย์ญาณวิมลอุบลสังฆปาโมก ท่านนำรูปแบบสถาปัตยกรรม ของศาสนสถานจากกรุงเทพฯมาผสมผสานกับสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ปรากฏในรูปแบบของหอพระ พุทธบาทวัดทุ่งหรือวัดทุ่งศรีเมือง (ณรงค์ฤทธิ์ ทองแสง, 2550) แม้ว่าจะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ในช่วงนี้ แต่ภาพรวมของคุณลักษณะเมืองอุบลยังคงได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมลาวอยู่

ต่อมา ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 สถานการณ์ ระดับประเทศส่งผลให้เกิดการปฏิรูปการปกครองครั้งสำคัญทั้งในกรุงเทพมหานคร และเมืองสำคัญ อื่น ๆ รวมถึงเมืองอุบลราชธานี เกิดการพัฒนาประเทศเพื่อให้ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ เกิด ระบบหัวเมือง และมณฑล โดยการรวบรวมเมืองต่าง ๆ เข้าด้วยกันและตั้งให้เมืองสำคัญเป็น ศูนย์กลางการปกครองโดยมีข้าหลวงจากกรุงเทพฯเข้าไปปกครอง ซึ่งเมืองอุบลถูกตั้งให้เป็นหัวเมือง ตะวันออกเฉียงเหนือ มีข้าหลวงที่เป็นข้าราชการมาปกครองแต่ไม่มีอำนาจสิทธิ์ขาด ต่อมารัชกาลที่ 5 จึงทรงส่งพระอนุชามาเป็นข้าหลวงใหญ่เพื่อปกครองและทำการปฏิรูปพื้นที่ ทั้งระบบการปกครองและ เมือง โดยมีอำนาจสิทธิ์ขาดเสมือนพระองค์เอง (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535)

ในช่วงเวลาเดียวกันกับการปฏิรูปการปกครอง เมืองอุบลราชธานีเป็นเป้าหมายในการ เผยแพร่ศาสนาคริสต์ ซึ่งเป็นเป้าหมายแรกของเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้สถานการณ์ของ ประเทศสยามในเวลานั้น ความขัดแย้งระหว่างสยามและฝรั่งเศสอยู่ในสถานการณ์ตึงเครียด จึงทำให้ บาทหลวงฝรั่งเศสที่ขอพระบรมราชานุญาตเดินทางมายังเมืองอุบลเพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์เป็นไป โดยสะดวก แม้ว่าการเผยแพร่ศาสนาใหม่ในพื้นที่ใหม่จะไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างง่ายดายตามที่ ปรากฏปัญหาขึ้นในสกลนครและนครพนม แต่ในกรณีของเมืองอุบล การตอบโต้ของเจ้านายที่ ปกครองในพื้นที่เป็นไปอย่างประนีประนอมจึงทำให้พื้นที่ชุมชนของชาวคริสต์ยังคงตั้งอยู่ในพื้นที่แรก ในการก่อตั้งศาสนาคริสต์ในเมืองอุบล (บาทหลวงโรแบต์ โกสเต, 2549) ด้วยเหตุนี้ เมืองอุบลจึงเริ่มมี ความหลากหลายทางความเชื่อเพิ่มขึ้นมาในพื้นที่

นอกจากนี้ สถานการณ์ความตึงเครียดระหว่างสยามและฝรั่งเศสก็นำไปสู่การทำสนธิสัญญา สยาม-ฝรั่งเศส ขึ้นในปี ร.ศ.112 สนธิสัญญานี้มีความต่อเนื่องยาวนานและมีการปรับปรุงหลายครั้ง

และปรากฏเป็นสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.122 (สุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2552) * ทั้งนี้ แม้สนธิสัญญาจะมีอิทธิพลต่อเมืองอุบลทางอ้อมแต่ก็ส่งผลต่อการพัฒนาเมืองทั้งทางกายภาพและนามธรรม ส่งผลให้เกิดนโยบายการปกครองและพัฒนาเมืองจากส่วนกลาง (กรุงเทพมหานคร) ทำให้เมืองอุบลกลายเป็นศูนย์กลางของพื้นที่ใกล้เคียง เกิดการพัฒนาาระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เกิดการขยายตัวของเมือง และเกิดเนื้อเมืองที่เป็นรูปแบบที่ชัดเจนมากขึ้น อีกทั้ง สนธิสัญญาส่งผลให้เกิดการตั้งกงสุลฝรั่งเศสที่เมืองอุบลจึงทำให้เกิดการอนุญาตให้คนในบังคับฝรั่งเศสสามารถเดินทางเข้าเมืองอุบลได้ด้วยเหตุนี้จึงเกิดความหลากหลายของผู้คนมากขึ้น

ความสำคัญในฐานะของการเป็นศูนย์กลางทางราชการทำให้เมืองอุบลถูกพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ระบบโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ทั้งสนามบิน รถไฟ ถูกสร้างเพื่อเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพมหานครและอุบลราชธานี (Whyte, 2011) ทำให้เมืองถูกพัฒนาทางเศรษฐกิจไปพร้อมกัน และในเวลาเดียวกัน สถานการณ์ความตึงเครียดระดับโลก เกิดสงครามโลก สงครามเวียดนาม ทำให้เมืองอุบลกลายเป็นหนึ่งในฐานทัพของสหรัฐอเมริกาที่ทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านของไทย ซึ่งในภาวะของสงครามที่เกิดขึ้นในเมืองอุบลเองถูกพัฒนาและเปลี่ยนแปลงเพื่อรองรับการเข้ามาของกลุ่มทหารจำนวนมาก

การพัฒนาเมืองอุบลในด้านเศรษฐกิจและสังคมดำเนินเรื่อยมา จนกระทั่ง ปี พ.ศ.2503 และ 2513 เมืองอุบลเกิดอุบัติเหตุขึ้น ไฟไหม้เมืองในบริเวณย่านการค้าของเมืองอุบล ความเสียหายส่งผลเป็นวงกว้าง (दनัย นิลสกุล, 2560) อาคารที่สร้างขึ้นใหม่เปลี่ยนแปลงไปตามข้อกำหนดการก่อสร้างอาคารใหม่และค่านิยมของรูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงเวลานั้น ด้วยเหตุนี้ ลักษณะทางกายภาพของเนื้อเมืองอุบลบริเวณที่เกิดเหตุเพลิงไหม้จึงมีลักษณะของการผสมผสานกันระหว่างเนื้อเมืองเก่าและเนื้อเมืองใหม่ รูปแบบสถาปัตยกรรมเก่าและสถาปัตยกรรมใหม่อยู่ร่วมกัน

เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างที่เกิดขึ้นโดยใช้เหตุการณ์สำคัญเป็นเกณฑ์ในการแบ่งช่วงของคุณลักษณะเมืองพบว่า พัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบล แบ่งเป็น 4 ช่วง ดังนี้

- คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงเริ่มต้น
- คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงปฏิรูปการปกครอง
- คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงพัฒนาสู่ความทันสมัย
- คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงร่วมสมัยกับปัจจุบัน

* ดูรายละเอียดของเนื้อความสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.112 และ ร.ศ.122 ได้ในภาคผนวก

3.1 คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงเริ่มต้น

คุณลักษณะเมือง ช่วงเริ่มต้น ปี พ.ศ.2322-2419 เป็นช่วงของการตั้งถิ่นฐานและการสร้างบ้านแปงเมือง คุณลักษณะเมืองในช่วงนี้เป็นช่วงของการเลือกที่ตั้ง กำหนดตำแหน่งขององค์ประกอบเมือง และสร้างระบบโครงสร้างพื้นฐาน โดยมีลักษณะธรรมชาติ วัฒนธรรม ศาสนาและความเชื่อของคนที่ร่วมกันสร้างบ้านแปงเมืองเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมือง

3.1.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพล

3.1.1.1 ลักษณะธรรมชาติ

ที่ตั้งเมืองอุบลราชธานีตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูลทางทิศเหนือ มีลักษณะเป็นเนินดินที่อยู่สูงกว่าระดับน้ำท่วมถึง ทิศตะวันออกและตะวันตกเป็นพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก ทิศใต้เป็นแม่น้ำมูลไหลยาวตลอดความยาวของเมือง ทิศเหนือเป็นพื้นที่ต่ำมีลักษณะเป็นทุ่ง ก่อนที่จะสูงขึ้นไปเป็นพื้นที่ป่าที่เต็มไปด้วยต้นยางนาขนาดใหญ่ เป็นพันธุ์ไม้เดิมของพื้นที่และกลายเป็นต้นไม้ประจำจังหวัด

กระแสน้ำของแม่น้ำมูลไหลจากทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออก ด้วยเหตุที่แม่น้ำมูลรับน้ำจากแม่น้ำชีจึงทำให้พื้นที่นี้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ ไม่แห้งแล้ง ก่อนจะไหลลงแม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม ซึ่งสาเหตุที่แม่น้ำโขงมีแก่งหินมากมายไม่เหมาะแก่การเดินทางเรือจึงทำให้แม่น้ำมูลไม่มีเรือขนาดใหญ่ล่องเรือผ่าน จึงมีเพียงเรือกลไฟในอดีตและเรือหาปลาของชาวบ้านที่ทำประมงเท่านั้น

ลักษณะธรรมชาติของเมืองอุบลเป็นตัวกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของเมืองและการขยายตัวในเวลาต่อมา เนื่องจากทิศตะวันตกและตะวันออกเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึง เมื่อถึงเวลาน้ำหลาก พื้นที่บริเวณนี้จะเกิดน้ำท่วม เรียกว่า “บุง” แต่เมื่อเวลาน้ำลด น้ำก็ยังขังอยู่ในแอ่งน้ำธรรมชาติ เรียกว่า “กุด” ลักษณะธรรมชาตินี้ทำให้เมืองมีการขยายตัวขึ้นไปทางทิศเหนือของเมือง ส่วนพื้นที่ฝั่งตรงข้ามเป็นอาณาเขตของอำเภวารินชำราบ

ลักษณะของน้ำท่วมที่เกิดขึ้นเป็นประจำส่งผลต่อรูปแบบบ้านเรือนที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำมูล มีลักษณะของบ้านยกใต้ถุนสูงให้พื้นระดับของน้ำท่วม ลักษณะของการตั้งตัวเรือนจะตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เป็นชายหาดสูงขึ้นมาจากระดับน้ำท่วม ลักษณะนี้ทำให้ภูมิทัศน์ของเมืองอุบลบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูลถูกร่นระยะจากริมแม่น้ำสู่บริเวณที่สูงขึ้นมาอีก ซึ่งลักษณะธรรมชาติของที่ตั้งถูกนำมาใช้ในการตั้งชื่อของสถานที่และชุมชน

3.1.1.2 วัฒนธรรม

กลุ่มคนที่ร่วมกันก่อตั้งเมืองอุบลราชธานีเป็นกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมลาว จึงทำให้การตั้งเมือง และรูปแบบสถาปัตยกรรมต่าง ๆ เป็นไปตามสิ่งที่ประเพณีปฏิบัติกันมา รวมทั้งแสดงออกในรูปแบบจารีตประเพณีที่เรียกว่า “ฮีตสิบสอง คองสิบสี่” ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติของคนในสังคมในแต่ละชนชั้น และเป็นประเพณีในแต่ละเดือน

ผู้ก่อตั้งเมืองอุบลราชธานีคือท้าวคำผง ลูกหลานของพระวอพระตา ผู้ที่นำพากลุ่มคนในความเชื่อเดียวกันอพยพย้ายถิ่นหลายครั้งด้วยเหตุที่เกี่ยวข้องกับสงคราม ก่อนจะลงหลักปักฐานที่ตองอูซึ่ง เป็นบริเวณที่ตั้งของเมืองอุบลในปัจจุบัน ดังนั้น การตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มนี้จึงเป็นวิธีการที่มาจากวัฒนธรรมลาว ทั้งการเลือกลักษณะธรรมชาติที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐาน การเลือกที่ตั้งอาคารต่าง ๆ ตามลำดับความสำคัญ ทั้งความศักดิ์สิทธิ์และฐานานุศักดิ์

ในช่วงของการเริ่มต้นจึงมีลักษณะของวัฒนธรรมเดียว ยังไม่มีการรับอิทธิพลอื่นจากภายนอกเข้ามาอย่างชัดเจน แต่ทว่าในระยะเวลาอันสั้น เมืองก็เริ่มมีการรับอิทธิพลจากกรุงรัตนโกสินทร์เข้ามาบ้าง จากการนำพาโดยพระสงฆ์ ผู้ที่ไปศึกษาพระธรรมที่กรุงเทพมหานคร อย่างไรก็ตาม ภาพรวมของช่วงเวลานี้ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมลาวเป็นหลัก

3.1.1.3 ศาสนาและความเชื่อ

ศาสนาและความเชื่อมีอิทธิพลต่อการประเพณีปฏิบัติของคนในสังคม กลุ่มคนที่ร่วมกันสร้างบ้านแปงเมืองอุบลนับถือศาสนาพุทธ และเคารพในผีหรือจิตวิญญาณเช่นเดียวกับกลุ่มคนในวัฒนธรรมลาวในพื้นที่อื่น ซึ่งสิ่งที่แสดงออกถึงความเชื่อปรากฏอยู่ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมือง ตำแหน่งการตั้งศาสนสถาน และการตั้งสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมือง

พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีบทบาทในการชี้แนะแนวทางปฏิบัติให้กับคนในสังคม ปรากฏเป็นคุณลักษณะของเมืองทั้งทางกายภาพและนามธรรม โดยแสดงออกในรูปแบบของศาสนสถาน และแนวปฏิบัติในวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งพระเมืองอุบลเข้าไปศึกษาพระธรรมที่กรุงเทพมหานคร ปรากฏเป็นพระสายต่าง ๆ ได้แก่ พระครองลาว พระครองไทย และพระครองมอญ (ฉรรค์ฤทธิ์ ทองแสง, 2550: 44) ซึ่งความรู้เรื่องของศาสนาพุทธในเมืองอุบลทำให้เกิดศาสนสถานในเมืองเป็นจำนวนมาก ทั้งวัดบ้านและวัดป่า โดยแบ่งเป็นวัดสายมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย ทั้งนี้ วัดสายธรรมยุติกนิกายเริ่มปรากฏในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งเล็งเห็นว่าเมืองอุบลมีศักยภาพของการเป็นศูนย์กลางทางศาสนาพุทธในพื้นที่อีสานจึงมีการสร้างวัดสายธรรมยุติกนิกายแห่งแรกของประเทศไทยที่เมืองอุบล

ส่วนความเชื่อเรื่องผีนั่น ผีเมืองเป็นเสมือนสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของผู้คนเช่นเดียวกับศาสนาที่ถูกให้ความสำคัญในฐานะของสิ่งที่จะคอยคุ้มครองเมืองให้เจริญรุ่งเรือง และปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งปวง ซึ่งผีเมืองหรือมเหสักข์เป็นผีหรือวิญญาณของเจ้านายที่เคยเป็นเจ้าเป็นใหญ่ปกครองเมืองมาแต่เดิม มเหสักข์แต่ละองค์จะมีนางเทียมคือคนทรงประจำเพื่อเป็นสื่อกลางในการติดต่อกับดวงวิญญาณของแต่ละมเหสักข์ โดยผู้นับถือมเหสักข์จะต้องจัดพิธีเลี้ยงหอยปีละครั้ง ในช่วงวันขึ้น 1 ค่ำ เดือนหกจนถึงสิ้นเดือนเจ็ด นอกจากนี้ยังมีพิธีใหญ่ที่จัดถวายมเหสักข์คือ พิธีบุญบังไฟ และพิธีสว่างเฮือ

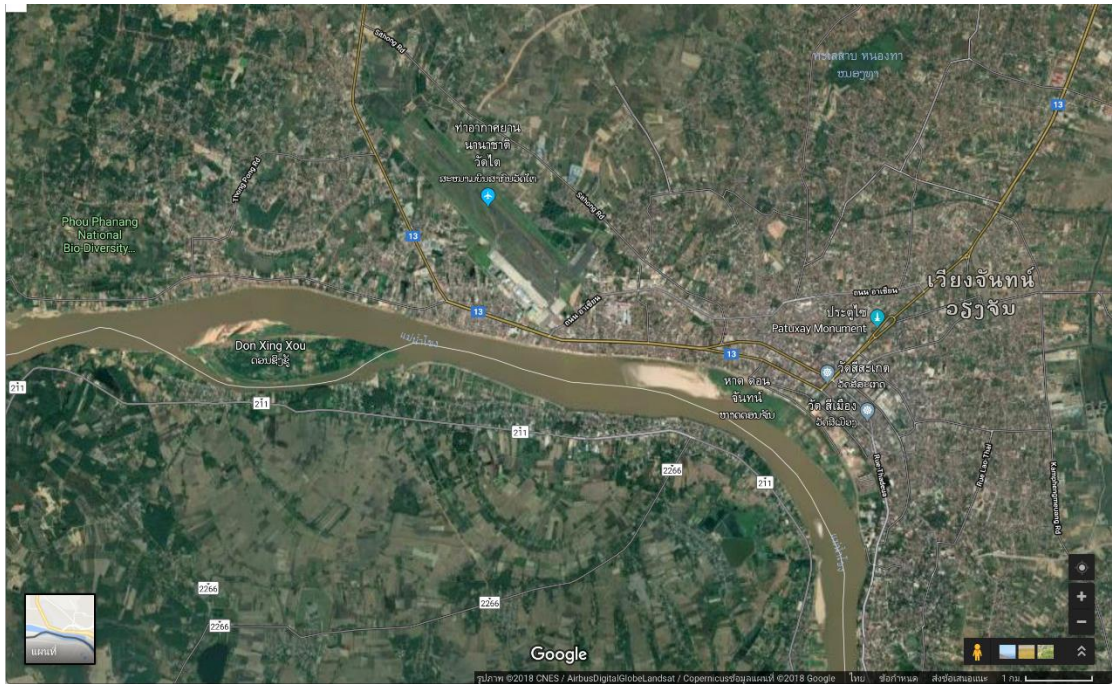
ทั้งนี้ พระปฐมวราชสุริยวงศ์ เจ้าเมืองคนที่หนึ่งของเมืองอุบล ได้อันเชิญดวงวิญญาณของเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ซึ่งเป็นปฐมวงศ์ของกษัตริย์ที่ปกครองจำปาศักดิ์ และเป็นปู่ของภรรยา มาเป็นมเหสักข์ของเมืองอุบล โดยประดิษฐานที่ตูปมมเหสักข์ บริเวณต้นมะขามในวัดกลาง ชาวเมืองจะเรียกว่า “เจ้าหอคำหรือเสด็จเจ้าหอคำ” ซึ่งถือว่าเป็นดวงวิญญาณของผู้มีความสำคัญและเป็นต้นบิดาของทุกคนในเมือง (เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ, 2538: 58-59)

3.1.2 คุณลักษณะที่เกิดขึ้น

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของลักษณะธรรมชาติ วัฒนธรรม รวมทั้งศาสนาและความเชื่อพบว่าปัจจัยเหล่านี้มีอิทธิพลโดยตรงต่อเมืองอุบลในช่วงเริ่มต้นทั้งทางกายภาพและนามธรรม แสดงออกเป็นคุณลักษณะ ดังนี้

3.1.2.1 การตั้งถิ่นฐาน

การเลือกที่ตั้งเป็นไปตามกลุ่มผู้สร้างบ้านแปงเมือง ซึ่งกลุ่มคนที่มาตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมลาวที่ย้ายถิ่นฐานจากเวียงจันทน์มาที่หนองบัวลุ่มภู (จังหวัดหนองบัวลำภูในปัจจุบัน) แล้วย้ายไปยังจำปาศักดิ์ ก่อนจะลงหลักปักฐานที่พื้นที่เมืองอุบลในปัจจุบัน (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535: 5-10) ดังนั้นวัฒนธรรม ความเชื่อ คติในการเลือกที่ตั้งเมืองจึงมีลักษณะมาจากวัฒนธรรมลาว ซึ่งเมื่อศึกษารูปแบบของผังเมืองเวียงจันทน์และเมืองจำปาศักดิ์แล้วพบว่า ที่ตั้งมีความสัมพันธ์กับลักษณะธรรมชาติ เป็นพื้นที่ราบที่ติดกับแม่น้ำใหญ่ เหมาะสมแก่การดำรงชีวิตของคนในพื้นที่ รวมถึงการเดินทางที่เอื้อแก่การเดินทางและค้าขาย มีทุ่งสำหรับเกษตรกรรม และมีสภาพแวดล้อมเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งลักษณะดังกล่าวพบในผังเมืองของเมืองหลวงพระบางด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 9 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงภูมิทัศน์เมืองเวียงจันทน์ในปัจจุบัน

ที่มา: Google Maps

ภาพที่ 10 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงภูมิทัศน์เมืองจำปาศักดิ์ในปัจจุบัน

ที่มา: Google Maps

ภาพที่ 11 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงภูมิทัศน์เมืองหลวงพระบางในปัจจุบัน

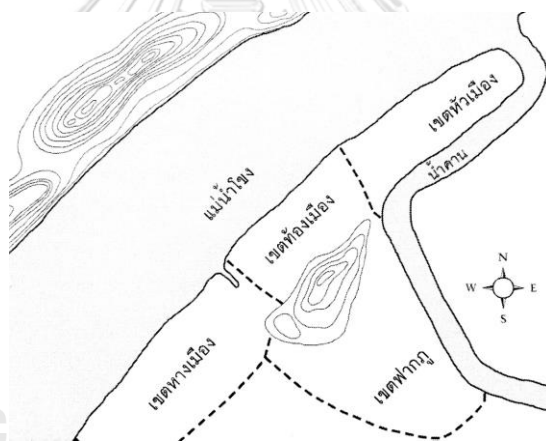
ที่มา: Google Maps

ทั้งนี้ ข้อมูลที่สนับสนุนแนวคิดของความใกล้เคียงกันของการเลือกที่ตั้งเมืองอุบลกับเมืองในวัฒนธรรมลาวอื่น ปรากฏใน “เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี” กล่าวถึงการเลือกที่ตั้งเมืองว่า ในคราวแรกเลือกดอนมดแดงซึ่งอุดมด้วยป่าไม้และสัตว์ป่าเป็นที่ตั้งเมือง แต่อยู่ได้ 3 ปีก็เกิดน้ำท่วมใหญ่ (พ.ศ. 2319-2320) ดังนั้นเจ้าคำผง (เจ้าเมืองอุบลคนที่หนึ่ง) จึงให้ผู้คนอพยพหนีน้ำไปอยู่ที่ดอนใกล้กับห้วยแจระแม และในคราวนั้น เจ้าคำผงระลึกถึงคำพูดของเจ้าพระวอที่อ้างถึงเจ้าพระตา (บรรพบุรุษ) ที่บอกว่า “ริมแม่น้ำมูลมีทำเลชัยภูมิเหมาะสมที่จะตั้งเป็นเมืองได้อยู่แห่งหนึ่ง” ดังนั้นเจ้าคำผงจึงส่งคนให้ออกตามหาจนพบ “ดงใหญ่แห่งหนึ่งอยู่ริมแม่น้ำมูลเรียกว่าดงอู่ผึ้ง เป็นดงใหญ่ตั้งอยู่ที่ดอนสูงน้ำไม่ท่วมถึง ในดงมีกุโบราณอยู่แห่งหนึ่งทางเหนือดง เห็นเป็นชัยภูมิเหมาะที่จะตั้งเป็นเมือง” เมื่อเจ้าคำผงทราบและเห็นสมควรจึงตกลงใจที่จะสร้างเมืองขึ้นที่ดงอู่ผึ้ง พอน้ำลดจึงพาไพร่พลไปถางป่าเพื่อสร้างเป็นเมืองในปี พ.ศ.2321 ซึ่งพื้นที่บริเวณที่เป็นกุโบราณที่นั่นเรียกว่าวัดเหนือ (บำเพ็ญ ณ อุบล, 2539: 53-54)

อีกทั้ง งานวิจัยในพื้นที่ภาคอีสาน (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) แสดงให้เห็นรูปแบบการตั้งชุมชนของชาวไทลาวที่หมายถึงคนกลุ่มใหญ่ที่อพยพหรือถูกกวาดต้อนเข้ามาในภาคอีสานของประเทศไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-24 (ซึ่งรวมถึงชาวลาเมืองอุบลด้วย) โดยอธิบายลักษณะของการตั้งถิ่นฐานว่ามีการตั้งหมู่บ้านเป็นกลุ่มบนที่ดอน เรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า “โนน” โดยยึดทำเลการทำนาเป็นสำคัญ มีบริเวณรอบหมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ มีหนองน้ำ หรือลำน้ำเล็ก ๆ ที่มีน้ำสำหรับ

บริเวณในฤดูแล้ง มีพื้นที่ป่าละเมาะสาธารณะประโยชน์ที่ไม่ไกลจากหมู่บ้าน ซึ่งใช้เป็นที่พักผ่อนว่างควาย ในฤดูทำนา และเป็นแหล่งเก็บพืชผักป่า (ธาดา สุทธิธรรม, 2549: 11-12)

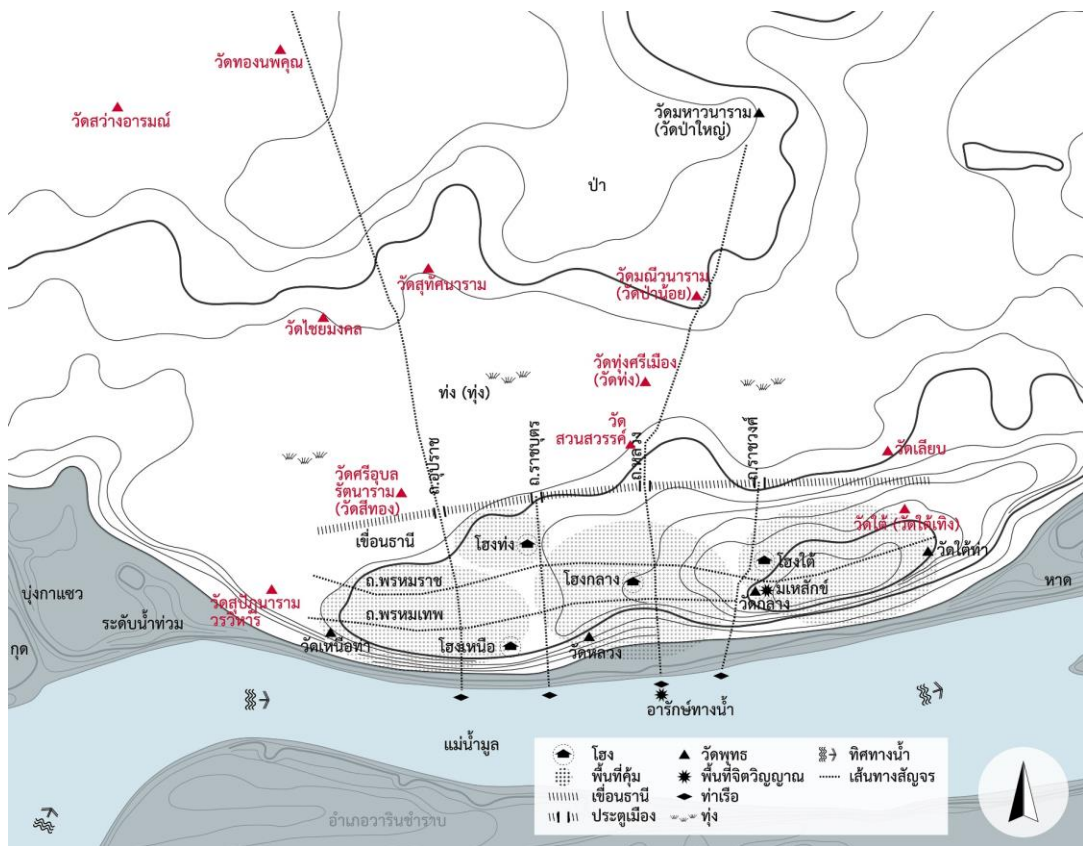
นอกจากนี้ ข้อมูลของเมืองหลวงพระบางโดยสำนักงานมรดกโลกหลวงพระบางแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชื่อสถานที่กับลักษณะธรรมชาติ โดยอธิบายลักษณะการตั้งชุมชนก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้ามายึดครองว่ามีลักษณะการตั้งเรือนเป็นแบบกระจายไปตามแนวการไหลของแม่น้ำโขง ทำให้แม่น้ำโขงกลายเป็นตัวกำหนดเส้นแกนกลางของเมืองที่ขนานไปกับสายน้ำ ดังนั้นรูปแบบผังเมืองจึงมีลักษณะพิเศษ แตกต่างจากการตั้งเมืองของชาวลาวลุ่มทั่วไป กล่าวคือ คนหลวงพระบางกำหนดพื้นที่ส่วนปลายแหลม ซึ่งเป็นจุดบรรจบระหว่างแม่น้ำโขงกับสายน้ำคานเป็นพื้นที่ “หัวน้ำ” และให้ความหมายว่าเป็น “หัวบ้าน” หรือ “หัวเมือง” ขณะที่พื้นที่ถัดไปตามแนวการไหลของสายน้ำโขงถูกให้ความหมายว่าเป็น “หางน้ำ” หรือ “หางบ้าน” หรือ “หางเมือง” และคนหลวงพระบางยังใช้แนวการไหลของแม่น้ำเป็นตัวกำหนดทิศทางใหม่ในชุมชนของตน คือ “ทิศมากับทิศไป” หรือ “ทิศหัวน้ำกับทิศหางน้ำ” และกำหนดพื้นที่ปลูกบ้านและทิศทางของเรือน (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, 2553: 51-52)

ภาพที่ 12 ผังเมืองหลวงพระบางแสดงความสัมพันธ์ระหว่างชื่อสถานที่กับลักษณะธรรมชาติ

ที่มา: ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของข้อมูลพบว่าการตั้งถิ่นฐานของเมืองอุบลประกอบด้วย พื้นที่โนนสำหรับตั้งบ้านเรือน ทุ่งสำหรับเกษตรกรรม ป่าสำหรับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ น้ำสำหรับเลี้ยงชีพ การประมงและการเดินทาง โดยเมืองอุบลมีตำแหน่งที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำมูล มีลักษณะภูมิประเทศเป็นเนินสูงชันจากลำน้ำ เป็นที่ราบสลับที่ตอนคล้ายลอนลูกคลื่น ตำแหน่งที่ตั้งของอาคารบ้านเรือนตั้งอยู่บนเนินที่สูงที่สุด อยู่สูงขึ้นมาจากระดับน้ำท่วมถึง ซึ่งอาคารที่ตั้งริมน้ำจะเป็นวัด และโหงหรือเรือนของชนชั้นเจ้านาย ส่วนพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปจากแม่น้ำเป็นพื้นที่เนินต่ำ ลาดลงไปมีลักษณะเป็นทุ่ง แล้วสลับขึ้นไปเป็นเนินสูงมีลักษณะเป็นป่า

ภาพที่ 15 แผนที่ตำแหน่งวัดที่เกิดขึ้นหลังการตั้งถิ่นฐาน ที่สร้างในช่วงเจ้านายท้องถิ่น

ตำแหน่งโฮง

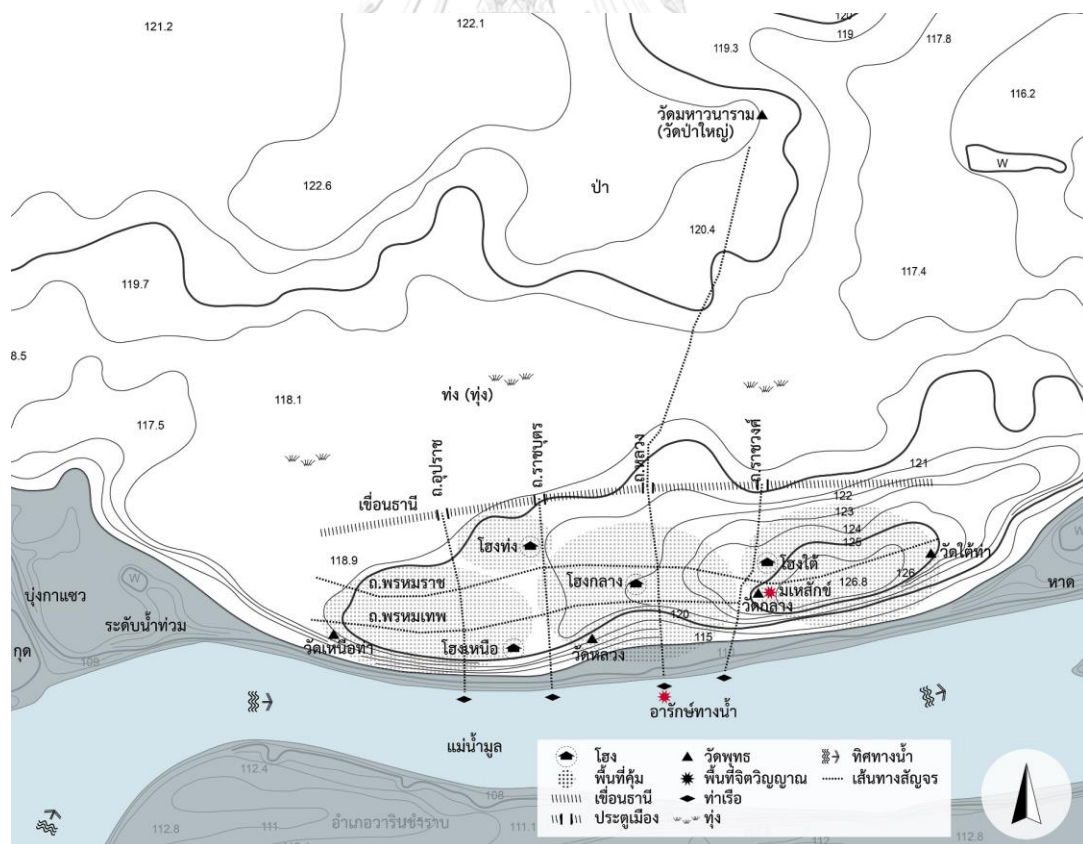
หลังจากเลือกที่ตั้งเมืองสำเร็จจึงตั้งใจสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาโดยมีโฮงของเจ้านายเป็นศูนย์กลางของคุ้มบ้าน ซึ่งโฮงคือเฮือนหรือเรือนของเจ้านายมีทั้งหมด 4 โฮงตามตำแหน่งของอาญาสี่ ได้แก่ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร (เรียงตามลำดับศักดิ์จากสูงลงมา) ตำแหน่งโฮงต่าง ๆ มีตำแหน่งที่แสดงออกถึงฐานะานุศักดิ์ของเจ้านายแต่ละคน โดยเจ้าเมืองอยู่กลางเมือง ซึ่งเป็นทำเลที่ดีที่สุดของเมือง อุปฮาดอยู่ทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นหัวเมือง เป็นตำแหน่งที่แม่น้ำมูลไหลผ่านก่อนบริเวณอื่น ๆ ราชวงศ์อยู่ทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นหางเมือง เป็นตำแหน่งที่แม่น้ำมูลไหลผ่านเป็นบริเวณสุดท้าย และราชบุตรอยู่บริเวณลึกเข้าไปในฝั่งผืนดิน ใกล้กับบริเวณของทุ่งในเมือง

เมื่อพิจารณาหน้าที่ของเจ้านายแต่ละคน (เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ, 2538: 44-45) จะพบความสัมพันธ์ของแต่ละตำแหน่งที่ซ่อนอยู่ในที่ตั้งของโฮง คือเจ้าเมืองเป็นเจ้านายสูงสุดที่ต้องดูแลทุกอย่างของเมือง อุปฮาดเป็นตำแหน่งรองลงมาดูแลเรื่องส่วย ดังนั้นพื้นที่ส่วนนั้นจึงมีความเกี่ยวข้องกับประชากร การค้า ราชวงศ์เป็นตำแหน่งรองลงมาอีกชั้น มีหน้าที่ช่วยเจ้าเมืองและอุปฮาด อีกทั้งช่วยดูแลเรื่องเสปียงเมื่อมีความต้องการเวลาต้องออกไปรบ การทำหน้าที่ต้องออกเดินทางไปนอกพื้นที่ด้วย จึงทำให้ทั้งสามตำแหน่งตั้งโฮงใกล้กับริมแม่น้ำมูลและอยู่บนพื้นที่ที่สูงที่สุดของริมฝั่งแม่น้ำ ส่วน

ตำแหน่งมเหล็กข์และพื้นที่จิตวิญญาณ

ความเชื่อเรื่องผีคือความเชื่อที่มีต่อบรรพบุรุษ หรือวิญญาณที่ได้รับการเคารพนับถือว่าเป็นผู้ให้ความคุ้มครองแก่คนเมือง ตำแหน่งของตูปมเหล็กข์ตั้งอยู่บริเวณต้นมะขามใหญ่ทางทิศตะวันออกในวัดกลาง (เอี่ยมมกล จันทะประเทศ, 2538: 59) เมื่อพิจารณาตำแหน่งประกอบกับลักษณะทางธรรมชาติของที่ตั้งพบว่า ตำแหน่งของตูปมเหล็กข์ตั้งอยู่บริเวณที่สูงที่สุดของเมือง แสดงให้เห็นว่ามเหล็กข์ได้รับการยกย่องให้มีความสำคัญ ตั้งให้อยู่บนที่สูงและแสดงความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่

นอกจากนี้ อารักษ์สำหรับบ้านเมืองทางน้ำเป็นอีกหนึ่งวิญญาณที่คนเมืองให้ความเคารพ ซึ่งเป็นเรื่องที่เล่าต่อกันมาว่า ในครั้งที่ย้ายมาอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี เมื่อเจ้าเมืองขึ้นฝั่งที่ท่าเรือโงกกลางเรือที่โดยสารมาได้จมลง และด้วยความเสียดายเรือที่หุ้มด้วยทองทั้งต้น กลาง และท้ายเรือ จึงทำให้ภรรยาของเจ้าเมืองรู้สึกเสียดาย เจ้าเมืองจึงสั่งให้ทหารดำลงไปเพื่อกู้เรือขึ้นมา แล้วเกิดการสูญเสียชีวิตของทหารที่ลงไปกู้เรือ แต่ก็ไม่สามารถกู้เรือขึ้นมาได้ เจ้าเมืองจึงยกเลิกคำสั่งให้กู้เรือ และหลังจากนั้น ชาวเมืองก็นับถือจุดบริเวณนั้นเป็นอารักษ์ทางน้ำของเมือง ที่คอยคุ้มครองชาวเมืองให้ปลอดภัยจากการเดินทางทางน้ำ (บำเพ็ญ ณ อุบล, 2539: 54)

ภาพที่ 17 แผนที่ตำแหน่งมเหล็กข์และพื้นที่จิตวิญญาณ

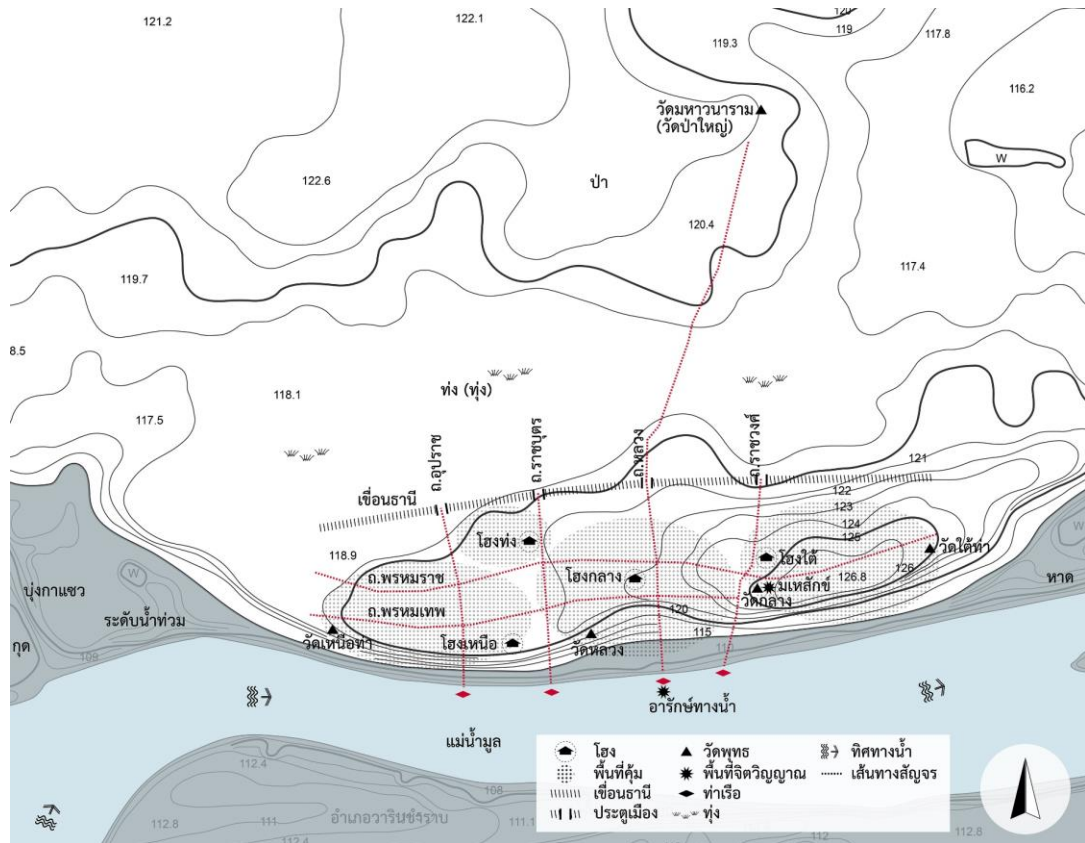
ความสำคัญของผี ทำให้พื้นที่บริเวณที่ตั้งของผีเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้รับการเคารพ ไม่ถูกทำลาย ซึ่งความเชื่อเรื่องผีเป็นสิ่งนามธรรมที่ตั้งตำแหน่งขึ้น มีความสำคัญต่อจิตใจของคนในเมือง มีพิธีบวงสรวงทุกปี ประเพณีเป็นหนึ่งในฮีตสิบสอง คือบุญช่าชะ บุญเดือนเจ็ดที่จัดขึ้นในเดือนมิถุนายนตามหลักสากล ซึ่งจะมีพิธีบวงสรวงผี และทำความสะอาดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งบ้านเรือน

3.1.2.3 โครงสร้างพื้นฐาน

โครงสร้างพื้นฐานของเมืองแต่ละส่วนทำหน้าที่สนับสนุนเมืองในแต่ละด้าน ทั้งนี้ โครงสร้างพื้นฐานของเมืองในช่วงเริ่มต้นประกอบด้วยเส้นทางสัญจรทางบกที่เป็นทางเดินเท้า ทำหน้าที่เป็นจุดเชื่อมต่อการเดินทางด้วยเรือ เชื้อนธานีที่เป็นเขื่อนดินทำหน้าที่เป็นกำแพงเมือง และประตูเมืองที่ทำหน้าที่เป็นจุดควบคุมระหว่างพื้นที่ในเมืองกับนอกเมืองที่เป็นทุ่งและป่า

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของโครงสร้างพื้นฐานพบว่า เส้นทางสัญจรแนวเหนือ-ใต้ 4 เส้นทางที่เชื่อมแม่น้ำกับประตูเมือง มีตำแหน่งใกล้เคียงกับโองของเจ้านายทั้งสิ้น ส่วนเส้นทางสัญจรแนวตะวันตก-ตะวันออก 2 เส้นทางมีตำแหน่งการเชื่อมโยงวัดเหนือท่ากับวัดใต้ท่า ซึ่งการตัดกันของเส้นทางสัญจรทั้งสองแนวทำให้เกิดเนื้อเมืองเป็นบล็อก และเป็นจุดเริ่มต้นของเนื้อเมืองที่มีลักษณะเป็นกริดแบบธรรมชาติจากลักษณะของเส้นทางสัญจรที่เป็นเส้นทางคดโค้งตามลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งเมื่อพิจารณาลักษณะของเส้นทาง สามารถทำความเข้าใจได้ว่าการเดินทางในระยะแรกใช้การเดินทางเท้าเป็นหลัก

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ของเส้นทางสัญจรกับตำแหน่งโองของเจ้านายถูกนำมาใช้ในการเรียกชื่อของเส้นทางสัญจร โดยถนนอุปราชเชื่อมโยงกับโองเหนือของอุปราช ถนนราชบุตรเชื่อมโยงกับโองท่งของราชบุตร ถนนหลวงเชื่อมโยงกับโองกลางของเจ้าเมือง และถนนราชวงศ์เชื่อมโยงกับโองใต้ของราชวงศ์ ทั้งนี้ การขยายของเส้นทางสัญจรมีลักษณะเชื่อมต่อกับเส้นทางสัญจรเดิม ซึ่งสังเกตได้จากถนนหลวงที่ขยายออกไปนอกเขตเขื่อนธานีตามตำแหน่งของการตั้งวัดป่าใหญ่ที่เป็นวัดป่าแห่งแรกที่เกิดจากความต้องการพื้นที่สวดในการปฏิบัติธรรม ลักษณะที่คดโค้งช่วยแสดงให้เห็นลักษณะของเส้นทางสัญจรเก่าแก่ของเมือง

ภาพที่ 18 แผนที่โครงสร้างพื้นฐานเมืองอุบลช่วงเริ่มต้น

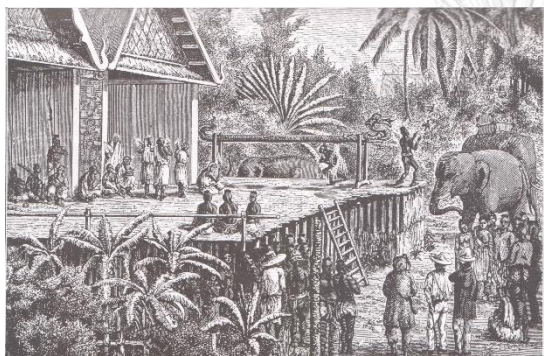
3.1.2.4 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

สถาปัตยกรรมมีรูปแบบพื้นถิ่นตามวัฒนธรรมลาว มีสัดส่วน ขนาด และการตกแต่งตามระดับฐานานุศักดิ์ แนวอาคารตั้งตามแนวแม่น้ำ มีชื่อเรียกสถานที่ตามลักษณะธรรมชาติและตำแหน่งที่ตั้ง โดยใช้วัสดุท้องถิ่น ได้แก่ ไม้เนื้อแข็ง ไม้ไผ่ อิฐ ดินเหนียว ฟาง และปูนขาว ทั้งนี้ ในปัจจุบันเหลือหลักฐานเพียงภาพวาดและภาพถ่ายที่มีจำนวนไม่มากนัก ดังนั้นการศึกษาจึงทำได้เพียงจากเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงนี้

ตัวอย่างเช่น โอง หรือ “โรง” ในภาษาไทยภาคกลาง เป็นเรือนขนาดใหญ่ของชนชั้นเจ้านาย มีขนาดใหญ่กว่าเรือนของชาวบ้านทั่วไป สัดส่วนของอาคารตามตำแหน่งชั้นของฐานานุศักดิ์ วัสดุเป็นไม้ ลักษณะพื้นผิวมีความหยาบ (สันนิษฐานจากเรือนของเจ้าอาวาสวัดป่าน้อยที่ยังปรากฏให้เห็น ข้อมูลที่ชี้ว่าพื้นผิวของวัสดุงานไม้มีความหยาบจากการใช้ขวานฉาก เนื่องจากสมัยนั้นยังไม่มีเลื่อย) โองในปัจจุบันไม่ปรากฏเหลืออยู่แล้ว เอกสารที่ค้นพบคือภาพวาดพิธีเฉลิมฉลองการขึ้นเป็นเจ้าเมืองอุบลของเจ้าเมืองคนที่สี่โดยหลุยส์ เดอลาปอร์ต (Louis Delaporte) ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาสำรวจเมืองอุบลที่แสดงให้เห็นลักษณะของโองในเวลานั้น นอกจากนี้ ภาพถ่ายโองของเจ้าเมืองเขมรราชโดยโอกุสต์

ปาวิ (Auguste Pavie) ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางมายังอุบลและไปที่เขมรราช เป็นอีกหนึ่งหลักฐานที่เทียบเคียงให้เห็นลักษณะของโงมในสมัยนั้น

เมื่อนำหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงลักษณะของโงมมาวิเคราะห์ จะเห็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความเรียบง่ายแต่พิเศษอยู่ในตัว มีลักษณะเป็นเรือนไม้ขนาดใหญ่ ยกพื้นสูง มีองค์ประกอบที่บ่งบอกว่าเป็นเจ้านาย เช่น การตกแต่งหางของตัวปิดหลังคาหน้าบัน และขนาดสัดส่วนที่ใหญ่และหลายห้องมากกว่า ซึ่งรูปแบบอาคารเป็นไปตามคติที่ยึดถือที่เรียกว่าคองการสร้างเรือน เป็นความเชื่อที่เป็นแนวทางปฏิบัติในการก่อสร้างอาคารบ้านเรือน รวมถึงการใช้พื้นที่ร่วมกันของคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบ

ภาพที่ 19 รูปแบบโงมของเจ้าเมือง

ที่มา: Louis Delaporte

ภาพที่ 20 โงมของเจ้าเมืองเขมรราช

ที่มา: Auguste Pavie

วัด ที่สร้างในช่วงเวลานี้เป็นสถาปัตยกรรมอีกประเภทหนึ่งที่ถ่ายทอดคุณลักษณะแบบวัฒนธรรมลาว ซึ่งในปัจจุบันมีการรื้อสืมห้างแรกของวัดแต่ละแห่งและสร้างด้วยรูปแบบใหม่ ดังนั้นการศึกษาจึงค้นคว้าข้อมูลจากภาพถ่ายและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตัวอย่างเช่น วัดหลวง ที่เป็นวัดแห่งแรกของเมืองอุบล ซึ่งเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงวัดหลวงอธิบายว่า ช่างก่อสร้างวัดเป็นช่างที่มาจากเมืองเวียงจันทน์ ดังนั้นรูปแบบสถาปัตยกรรมจึงถ่ายทอดแนวคิดตามวัฒนธรรมที่ติดตามมากับกลุ่มผู้สร้างบ้านแปงเมือง มีรูปแบบ องค์ประกอบของอาคารและสัดส่วนที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมของถิ่นที่เดินทางจากมา แต่ทรวดทรงสูงชะลูดกว่า (ณรงค์ฤทธิ์ ทองแสง, 2550: 84-92) นอกจากนี้ วัดป่าน้อย เป็นสถาปัตยกรรมรูปแบบวัฒนธรรมลาว โดยส่วนของฮังฝั้งและคันทวยไม้แกะสลักแบบหูช้างตามแบบลาวดั้งเดิม แต่มีการผสมผสานองค์ประกอบสถาปัตยกรรมแบบภาคกลางเข้าไปภายหลังในส่วนของเครื่องปิดเครื่องมุง (ณรงค์ฤทธิ์ ทองแสง, 2550: 95-98)

ภาพที่ 21 วัดหลวง
ที่มา: บำเพ็ญ ณ อุบล

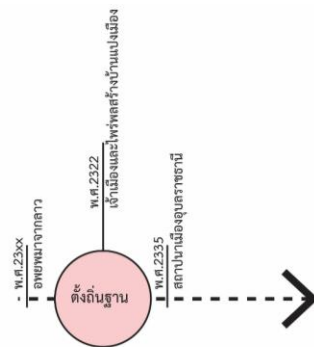
ภาพที่ 22 วัดปาน้อย
ที่มา: วิโรฒ ศรีสุโร

ภาพที่ 23 วัดกลาง (หลังเก่า)
ที่มา: พระครูวิสิฐพัฒนารณ

สรุปคุณลักษณะในช่วงเริ่มต้น เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากผู้ร่วมกันสร้างบ้านแปงเมือง เป็นช่วงของการวางพื้นฐานต่าง ๆ ของเมืองที่เป็นรากฐานของภูมิทัศน์เมืองในปัจจุบัน เมืองมีคุณลักษณะเป็นวัฒนธรรมเดี่ยว

CHULALONGKORN UNIVERSITY

- วัฒนธรรมและความเชื่อตามแบบลาว
- ตำแหน่งการใช้ที่ดิน (วัด โขง เขื่อน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์)
 - โครงสร้างพื้นฐาน
 - สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

ภาพที่ 24 ผังเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมืองอุบล ช่วงเริ่มต้น

3.2 คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงปฏิรูปการปกครอง

คุณลักษณะเมือง ช่วงปฏิรูปการปกครอง ปี พ.ศ.2420-2469 เป็นช่วงที่เมืองได้รับอิทธิพลจากภายนอกทั้งจากส่วนกลางของประเทศและต่างประเทศ ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากเจ้านายท้องถิ่นเป็นเจ้านายจากส่วนกลาง (กรุงเทพมหานคร) มีการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน ปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอก มีการยกเลิกวัฒนธรรมพื้นถิ่น และมีการเผยแพร่ศาสนาและความเชื่อใหม่ในพื้นที่

3.2.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพล

3.2.1.1 การปฏิรูปการปกครอง

การปฏิรูปการปกครองของสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ส่งผลให้เมืองอุบลราชธานีได้รับการแต่งตั้งเป็นหัวเมืองสำคัญของหัวเมืองลาวกาว ซึ่งเวลาต่อมาคือมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ การปฏิรูปการปกครองในครั้งนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองภายในเมืองอุบลจากที่เคยปกครองโดยเจ้านายท้องถิ่นก็เปลี่ยนมาเป็นข้าราชการในช่วงแรก และเปลี่ยนมาเป็นพระอนุชาของพระองค์โดยทำหน้าที่เป็นข้าหลวงใหญ่ มีอำนาจเสมือนพระองค์เอง (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535: 19-28)

ตารางที่ 2 ลำดับการปกครองของเมืองอุบลราชธานีเปรียบเทียบกับส่วนกลาง

การปกครองของส่วนกลาง ราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์		การปกครองของท้องถิ่น เมืองอุบลราชธานี	
ผู้ปกครอง	ช่วงเวลา	ผู้ปกครอง	ช่วงเวลา
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1	6/4/2325 – 7/9/2352	เจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี: พระปฐมวราชสุริยวงศ์	2321 - 2338
		พระพรหมวราชสุริยวงศ์ (ท้าวทิตพรหม)	
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า นภลัย รัชกาลที่ 2	7/9/2352 – 21/7/2367	พระพรหมราชวงศา (กุดทอง)	2388 - 2406
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3	21/7/2367 – 2/4/2394		
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4	6/4/2394 – 1/10/2411	เจ้านายที่มาจากจำปาศักดิ์ พระพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (หน่อคำ)	2409 - 2429
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5	1/10/2411 – 23/10/2453	ข้าหลวงประจำเมือง:	
			2425 - 2434

การปกครองของส่วนกลาง ราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์		การปกครองของท้องถิ่น เมืองอุบลราชธานี	
ผู้ปกครอง	ช่วงเวลา	ผู้ปกครอง	ช่วงเวลา
		- หลวงจินดารักษ์ - หลวงภักดีณรงค์/พระยาราชา เสนา/พระยาศรีสิงห์เทพ (ทัต ไกรฤกษ์)	
		ข้าหลวงใหญ่: กรมหลวงพิชิตปรีชากร	2434 - 2436
		กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์	2436 - 2453
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6	23/10/2453 – 26/11/2468	ผู้ว่าราชการ	
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7	26/11/2468 – 2/3/2477		
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา อานันทมหิดล รัชกาลที่ 8	2/3/2477 – 9/6/2489		
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9	9/6/2489 – 13/10/2559		

ที่มา: - ราชวงศ์จักรี, <https://th.wikipedia.org/wiki/ราชวงศ์จักรี>, [17/1/2561]

- สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ.2425 – 2476, วิทยานิพนธ์, เอี่ยมมกล จันทะ
ประเทศ

วัตถุประสงค์ของการเสด็จมาปกครองเมืองอุบลของข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์ ทั้งกรมหลวง
พิชิตปรีชากรและกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์คือการพัฒนาเมืองที่อยู่ห่างไกลจากกรุงเทพมหานคร
ให้มีความเจริญก้าวหน้า ทั้งนี้ ในความเป็นจริง การเสด็จของกรมหลวงพิชิตปรีชากรจะต้องเสด็จไป
ปกครองที่เมืองจำปาศักดิ์ (ซึ่งในเวลานั้นยังคงเป็นส่วนหนึ่งของสยาม) แต่พระองค์ทรงเลือกที่จะ
ประทับที่เมืองอุบลราชธานีแทน จึงทำให้เมืองอุบลกลายเป็นศูนย์กลางการปกครองของมณฑลและมี
การพัฒนาในเวลาต่อมา ถึงแม้ว่ากรมหลวงพิชิตปรีชากรจะทรงปกครองเมืองอุบลเพียง 2 ปี แต่
ในช่วงเวลาดังกล่าว เมืองอุบลก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน เช่น การเปลี่ยนการปกครองจาก
ส่วนท้องถิ่นเป็นการปกครองจากส่วนกลาง และการมาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของบาทหลวงชาว
ฝรั่งเศส เป็นต้น

ภาพที่ 25 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิต
ปรีชากร

ที่มา: https://th.wikipedia.org/wiki/พระเจ้าบรมวงศ์เธอ_กรมหลวงพิชิตปรีชากร

ภาพที่ 26 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพ
สิทธิประสงค์

ที่มา: https://th.wikipedia.org/wiki/พระเจ้าบรมวงศ์เธอ_กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์

หลังจากการเปลี่ยนข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์เป็นกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ การเปลี่ยนแปลงของเมืองอุบลในด้านต่าง ๆ เริ่มชัดเจนมากขึ้น ส่งผลต่อเมืองอุบลทั้งรูปธรรมและนามธรรม มีการสร้างสถานที่ราชการขึ้นหลายแห่ง มีการพัฒนาเส้นทางสัญจรให้สามารถรองรับการเดินทางด้วยเกวียน มีการยกเลิกธรรมเนียมปฏิบัติบางอย่างทั้งของชนชั้นเจ้านายและชาวบ้าน สั่งห้ามในความเชื่อเรื่องผี ทำให้วัฒนธรรมของเมืองอุบลเปลี่ยนแปลงและส่งผลต่อมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ช่วงเวลาที่กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเสด็จถึงเมืองอุบลเป็นเวลาที่ยุทธศาสตร์สยาม-ฝรั่งเศส ส.ศ.112 ดังนั้นวิถีปฏิบัติที่พระองค์มีต่อบาพหลวงชาวฝรั่งเศสจึงมีท่าทีที่แตกต่างจากกรมหลวงพิชิตปรีชากร แต่ทว่าก็เป็นไปในลักษณะประนีประนอมจึงทำให้ศาสนาคริสต์ที่ตั้งอยู่ในเมืองอุบลสามารถดำรงอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่ก่อตั้งศาสนาคริสต์ในเมืองอุบลได้ ซึ่งแตกต่างจากวิธีการปฏิบัติของชนชั้นเจ้านายในนครพนมและสกลนครที่ส่งผลให้มีการย้ายถิ่นเกิดขึ้น

3.2.1.2 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส

ในช่วงเวลาของการปฏิรูปการปกครองของสยาม สถานการณ์ของประเทศเกิดความตึงเครียดจากการขยายอิทธิพลของการล่าอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศสในพื้นที่อินโดจีน จึงทำให้การปฏิรูปการปกครองในครั้งนี้เป็นผลที่เกิดจากการแก้ไขสถานการณ์ของประเทศ เพื่อให้มีความเจริญเท่าเทียมกับนานอารยประเทศ ซึ่งไม่เพียงแต่ในกรุงเทพมหานครเท่านั้น ยังรวมถึงหัวเมืองต่าง ๆ ในแต่ละภูมิภาคด้วย

เนื้อความในสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส (Franco-Siamese treaty) ร.ศ.112 และ ร.ศ.122 ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ระบุความต้องการใด ๆ บนพื้นที่เมืองอุบลราชธานี แต่ด้วยเหตุที่เมืองอุบลเป็นเมืองสำคัญ และตั้งอยู่ในระยะที่ไม่ไกลจากแม่น้ำโขงมาก สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศสจึงสร้างผลกระทบทางอ้อมต่อพื้นที่เมืองอุบล

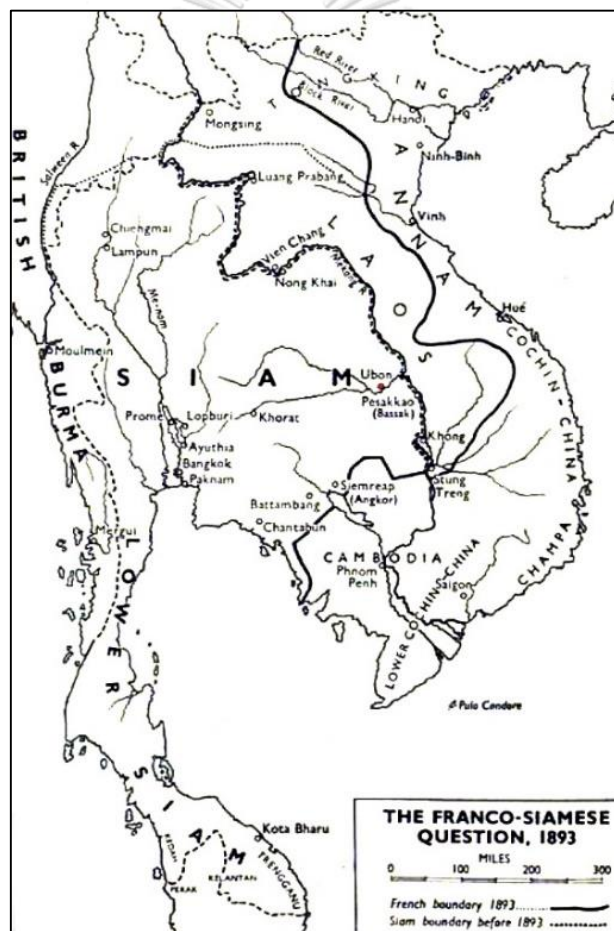
ความต้องการของฝรั่งเศสจากสยามคือ อำนาจเหนือดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง (พื้นที่ของประเทศลาวในปัจจุบัน) ความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ฝรั่งเศสเรียกร้องให้สยามยอมรับข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส ซึ่งความต้องการของฝรั่งเศสที่ส่งผลกระทบต่อเมืองอุบล มีดังนี้

สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.112

- สยามห้ามตั้งค่ายในระยะ 25 กิโลเมตร บนพื้นที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง (สุวิทย์ อธิราชสวัสดิ์, 2552: 48) ด้วยเหตุนี้ เมืองอุบลจึงกลายเป็นยุทธศาสตร์สำคัญทางทหารแห่งหนึ่งของประเทศ กลายเป็นเมืองที่อยู่ใกล้กับพื้นที่ขอบเขต 25 กิโลเมตรที่สยามไม่สามารถตั้งกองทัพใด ๆ ได้ จึงส่งผลให้กองทัพต่าง ๆ ของสยามมาตั้งที่อุบลแทน ทั้งกองทัพอากาศและกองทัพบก โดยกองทัพอากาศตั้งอยู่เมืองอุบล ส่วนกองทัพบกตั้งอยู่วารินชำราบ
- ฝรั่งเศสได้รับสิทธิ์ในการตั้งกงสุลที่น่านและโคราช (นครราชสีมา) และที่อื่น ๆ ที่ฝรั่งเศสต้องการ (สุวิทย์ อธิราชสวัสดิ์, 2552: 34) ด้วยเหตุนี้ ฝรั่งเศสจึงตั้งกงสุลฝรั่งเศสอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี และทำให้เกิดการอนุญาตให้คนในบังคับของฝรั่งเศสสามารถเข้ามาในพื้นที่เมืองอุบลได้โดยกงสุลเอง

เนื่องจากสนธิสัญญา ฉบับ ร.ศ.112 สยามเสียเปรียบฝรั่งเศสอยู่หลายประการ สยามจึงยื่นข้อเสนอเพื่อแก้ไขสนธิสัญญาฉบับนั้น จึงทำให้เกิดสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.122 ซึ่งทำให้

- เมืองจำปาศักดิ์จากที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของสยามบนดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตั้งอยู่ภายใต้อำนาจของฝรั่งเศสเช่นเดียวกับเมืองอื่น ๆ บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (สุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2552: 71-79) ด้วยเหตุนี้อุบลราชธานีจึงกลายเป็นจังหวัดชายแดน
- ฝรั่งเศสเรียกร้องต่อสยามว่าหากสยามประสงค์จะสร้างทางรถไฟเพื่อเชื่อมต่อกับดินแดนริมฝั่งแม่น้ำโขง ให้มีการปรึกษาความร่วมมือกับฝรั่งเศสด้วย อีกทั้งชี้ให้เห็นว่าการเดินทางไปจำปาศักดิ์หรือหลวงพระบางจะเป็นเส้นทางรถไฟแทนการเดินทางเรือที่มีความยากลำบาก (เต็ม วิชาคย์พจนกิจ, 2546: 424-427) ด้วยเหตุนี้จึงมีการสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพมหานครปลายทางอุบลราชธานี

ภาพที่ 27 แผนที่สยามในปี ค.ศ.1893 (ร.ศ.112) และตำแหน่งของเมืองอุบล

ที่มา: A history of South-East Asia by D.G.E. Hall

ภาพที่ 28 แผนที่ตำแหน่งเมืองอุบลกับระยะพื้นที่ขอบเขต 25 กิโลเมตร
ที่มา: แก้วใจจาก สุวิทย์ ธีรศาสตร์

3.2.1.3 การเผยแพร่ศาสนาคริสต์

ในเวลาเดียวกัน ศาสนาคริสต์ได้เริ่มแผ่ขยายมายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แม้ว่าในข้อมูลทางประวัติศาสตร์การเผยแพร่ศาสนาคริสต์จะกล่าวว่าจะไม่ต้องการให้มองว่าศาสนาเป็นส่วนหนึ่งกับการเมืองที่ฝรั่งเศสกำลังกระทำต่อสยามในเวลานั้น แต่ด้วยช่วงเวลาของการขอพระบรมราชานุญาตในการเดินทางมาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ที่เมืองอุบลเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่สยามกำลังมีปัญหาตั้งเครือข่ายเรื่องอำนาจบนพื้นที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง จึงทำให้บาทหลวงชาวฝรั่งเศสสามารถเดินทางมาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ที่เมืองอุบลได้โดยไม่มีข้อเรียกร้องใด ๆ จากรัฐบาลสยาม

ทั้งนี้ การเดินทางมาถึงของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเป็นช่วงของเจ้าเมืองเมืองอุบลคนที่สี่ ซึ่งเป็นเจ้านายที่มาจากเมืองจำปาศักดิ์ และไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับครอบครัวของเจ้านายคนที่หนึ่งถึงคนที่สาม และข้อมูลที่บาทหลวงบันทึกไว้ก็แสดงให้เห็นว่าเจ้าเมืองคนที่สี่นี้ต้อนรับการเมืองถึงของบาทหลวงเป็นอย่างดี อีกทั้งน่าจะมีความต้องการทางการเมืองแฝงอยู่ด้วย ซึ่งในช่วงแรกเจ้าเมืองได้ให้กลุ่มคาราวานของบาทหลวงพักอยู่ที่ศาลาของเมือง และต่อมาก็ได้อนุญาตให้ตั้งหลักแหล่งได้ที่พื้นที่บุงกาแหว ซึ่งกลายเป็นพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวคริสต์ในอุบลนับตั้งแต่นั้นมา

แม้ว่าการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในระยะแรกจะไม่ได้เป็นไปอย่างรวดเร็ว เพราะการเผยแพร่ในสถานที่ใหม่และเป็นเมืองที่มีความรุ่งเรืองของศาสนาพุทธมาก ซึ่งดูได้จากจำนวนของวัดที่อยู่ในเมืองที่มีมากถึง 18 วัดต่อจำนวนครัวเรือนเพียง 1,000 หลัง (Aymonier, 2000: 44) จึงทำให้การเผยแพร่ในระยะแรกเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งชาวบ้านที่กลายมาเป็นชาวคริสต์ส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ ส่วนหนึ่งเป็นชาวเวียดนามที่อพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาจากการเบียดเบียนศาสนาคริสต์ในเวียดนาม และส่วนหนึ่งก็เป็นทาสที่ได้รับการไถ่ถอนจากบาทหลวงและเปลี่ยนมานับถือคริสต์

ศาสนาคริสต์ในเมืองอุบลได้รับการปฏิบัติจากชนชั้นเจ้านายที่ปกครองเมืองอุบล ตั้งแต่เจ้านายท้องถิ่นจนถึงเจ้านายที่เป็นข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์อย่างประณีประนอม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การตั้งถิ่นฐานของศาสนาคริสต์ในเมืองอุบลดำเนินไปได้เรื่อย ๆ และด้วยเหตุที่เมืองอุบลเป็นสถานที่แรกในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงทำให้ชุมชนคริสต์ในเมืองอุบลนี้เป็นสถานที่แห่งแรกของการเผยแพร่คริสต์ศาสนา เป็นสิ่งขมขื่นที่ใหญ่แห่งหนึ่งของประเทศ และเป็นศูนย์กลางของศาสนาคริสต์ในพื้นที่ใกล้เคียง

ภาพที่ 29 แผนที่ตำแหน่งการก่อตั้งคริสต์ศาสนาในพื้นที่เมืองอุบล

ภาพที่ 30 คุณพ่อโปรตุเกสและการสร้างวัดคริสต์ในพื้นที่ทุ่งกาแขว

ที่มา: อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี

3.2.2 คุณลักษณะที่เกิดขึ้น

3.2.2.1 ศูนย์กลางมณฑลลาวกาว สถานที่ราชการ และพื้นที่ทางทหาร

ในช่วงเวลานี้เกิดองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เด่นชัดคือสถานที่ราชการ ซึ่งความเป็นศูนย์กลางมณฑลทำให้การพัฒนาและการขยายของเมืองอุบลมีลักษณะแบบเมืองราชการ การตั้งสถานที่ราชการในเมืองอุบลราชธานีเริ่มขึ้นเมื่อกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงตั้งสถานที่ราชการบนพื้นที่ของเจ้านายท้องถิ่น โดยได้รับที่ดินจากการขอผ่านหม่อมเจียงคำ ที่เป็นชายชาวอุบลราชธานี ผู้เป็นลูกหลานของเจ้านายท้องถิ่นในเวลานั้น ซึ่งพื้นที่อยู่ในตำแหน่งนอกเขตเขื่อนธานี ทางทิศเหนือ ทำให้พื้นที่ที่เคยเป็นทุ่งถูกแบ่งพื้นที่กลายเป็นสถานที่ราชการ ซึ่งมีพื้นที่ขนาดใหญ่ เมื่อเมืองเติบโต พื้นที่ของสถานที่ราชการจึงควบคุมลักษณะของพื้นที่ส่วนกลาง และทำให้พื้นที่ในย่านนี้ไม่หนาแน่น

ที่ดินที่ใช้ในการตั้งสถานที่ราชการในเวลานั้น แม้ปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรม หรือย้ายตำแหน่งสถานที่ราชการ ที่ดินก็ยังคงถูกใช้สำหรับราชการอยู่ (ระลึก ธาณี และคณะ, 2552: 311) ได้แก่

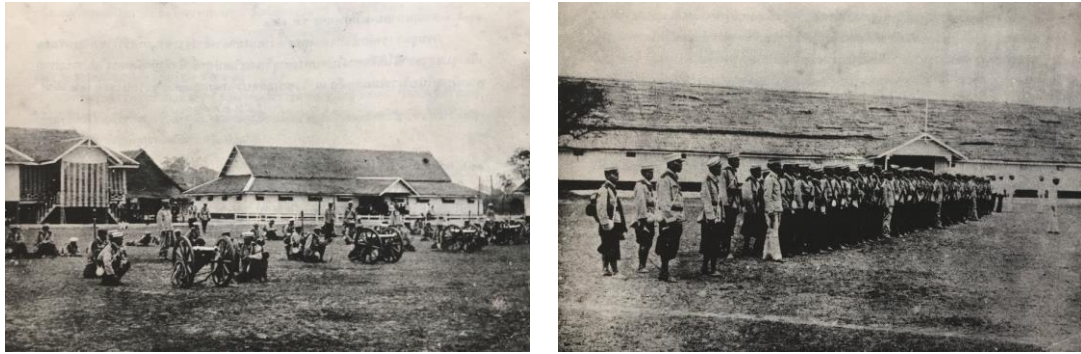
- บริเวณศาลากลางหลังที่หนึ่ง (ปัจจุบันคือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี)
- บริเวณที่ตั้งสำนักงานเทศบาลนครอุบลราชธานีในปัจจุบัน
- บริเวณทุ่งศรีเมืองทั้งหมด และที่ตั้งโรงเรียนอนุบาลอุบลราชธานี
- บริเวณที่ตั้งศาลแขวง ศาลจังหวัดอุบลราชธานี และบ้านพักผู้พิพากษา
- บริเวณที่ตั้งที่ว่าการอำเภอเมืองอุบลราชธานี
- บริเวณที่ตั้งศาลากลางหลังที่สอง (ศาลากลางที่ถูกไฟเผาไหม้ด้วยเหตุการณ์ทางการเมือง)

นอกจากนี้ ค่ายทหารซึ่งเป็นสถานที่ราชการ มีพื้นที่ขนาดใหญ่ กินขนาดพื้นที่ทางทิศเหนือของเมืองเป็นแนวยาว ทิศตะวันออกตะวันตก จึงทำให้การเติบโตของเมืองต้องเลี้ยวพื้นที่นี้ จึงทำให้พื้นที่เมืองเก่าถูกควบคุมขนาดไว้ด้วยพื้นที่ของกองบิน นอกจากนี้ ในบริเวณที่เหลือนอกจากพื้นที่ทางทหารแล้ว พื้นที่ที่เหลือทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือก็เป็นพื้นที่ของสถานที่ราชการอื่น ๆ และสถานศึกษาซึ่งมีขนาดพื้นที่ขนาดใหญ่จนทำให้เมืองอุบลมีคุณลักษณะเป็นย่านสถานที่ราชการกระจายอยู่ทั่วเมือง แล้วมีชุมชนแทรกตัวอยู่ พื้นที่การค้าของเมืองจึงมีลักษณะกระจาย เนื้อเมืองจึงเป็นลักษณะแนวราบ ขยายแผ่ออกไปรอบนอก การกระจุกตัวของพื้นที่เศรษฐกิจจึงไม่หนาแน่น ส่งผลต่อการควบคุมเนื้อเมือง ความสูงอาคาร ส่งผลต่อเศรษฐกิจการค้าขายในบริเวณใกล้เคียง

ทั้งนี้ ความเป็นเมืองแบบราชการนอกจากจะส่งผลต่อลักษณะทางกายภาพของเมืองแล้ว ยังส่งผลต่อวิถีชีวิตและความคิดของคนที่อาศัยอยู่ในเมือง มีผลต่อระบบเศรษฐกิจทำให้เมืองเติบโตอย่างค่อยเป็นค่อยไปซึ่งมีความแตกต่างจากเมืองที่เติบโตด้วยระบบแบบเอกชน เมืองจึงมีความนิ่งที่ถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงของลักษณะทางกายภาพ แต่ความเป็นราชการยังคงควบคุมคุณลักษณะของเมืองมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 31 สถานที่ราชการ

ภาพที่ 32 กรมทหารราบที่ 10 ร.ศ.124

ที่มา: คู่มือแนะนำเอกสารจดหมายเหตุ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 33 แผนที่เมืองอุบลราชธานีและอำเภอวารินชำราบแสดงตำแหน่งพื้นที่เขตทหาร

ที่มา: ดัดแปลงจากแผนที่ทหาร

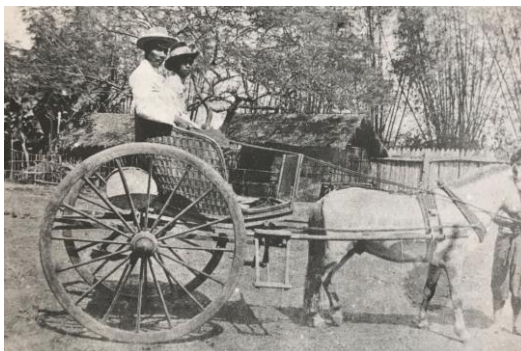
3.2.2.2 พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

กรมหลวงสรรพลทธิประสงค์ทรงพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานของเมือง ทรงมีรับสั่งให้ตัดถนนในเมืองและพื้นที่ส่วนขยาย ซึ่งการตัดถนนใหม่นี้สามารถรับรู้ได้จากลักษณะของถนนที่มีขนาดใหญ่กว่าถนนเส้นเดิมของเมือง และมีลักษณะเป็นเส้นตรง ความแตกต่างของรูปแบบถนนนี้ทำให้เราสามารถรับรู้อาณาเขตของพื้นที่ได้ว่าส่วนใดเป็นพื้นที่เมืองเก่าและส่วนใดเป็นพื้นที่เมืองขยาย ถึงว่าองค์ประกอบของเมืองหลายอย่างจะมีลักษณะกายภาพที่เปลี่ยนไป

เมืองอุบลเดิมมีเขื่อนธานีเป็นกำแพงเมืองตั้งอยู่ทางทิศเหนือ เมื่อเมืองมีการขยายตัวออกมาสู่บริเวณทุ่งศรีเมืองจึงทำให้เขื่อนธานีถูกแปลงสภาพเป็นถนนสายหนึ่ง มีวัดและสถานที่ราชการตั้งอยู่กระจายตลอดเส้นทาง นอกจากนี้ถนนที่ตัดขึ้นมาใหม่ เช่น ถนนศรีณรงค์มีตำแหน่งทับกับตำแหน่งของวัดสวนสวรรค์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้กรมหลวงสรรพลทธิประสงค์ทรงยกเลิกวัดสวนสวรรค์และสร้างวัดสารพัดนึกขึ้นเพื่อทดแทนที่ตำแหน่งขึ้นไปทางทิศเหนือของเมือง

ภาพที่ 34 แผนที่การสร้างถนนในเมืองอุบล

ภาพที่ 35 การเดินทางด้วยรถม้าทำให้รูปแบบถนนที่สร้างใหม่ในเมืองเปลี่ยนแปลงเป็นเส้นตรง
ที่มา: คู่มือแนะนำเอกสารจดหมายเหตุ จังหวัดอุบลราชธานี

3.2.2.3 สถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลจากภายนอก

สถาปัตยกรรมปรากฏการผสมผสานวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาในพื้นที่ ทั้งอิทธิพลจากกรุงเทพมหานครที่เผยแพร่เข้ามาพร้อมกับพระสงฆ์และการปกครองจากส่วนกลาง และอิทธิพลจากการเผยแพร่ศาสนาคริสต์และการเข้ามาของฝรั่งเศสที่เกิดจากสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส

การผสมผสานเริ่มก่อตัวและแสดงออกในลักษณะที่แตกต่างจากทั้งของตนเองและต้นฉบับ สถาปัตยกรรมมีรูปแบบพื้นถิ่นผสมกับรูปแบบจากกรุงรัตนโกสินทร์ (วัดทุ่งศรีเมือง) ปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่ได้รับจากฝรั่งเศสผ่านบาทหลวง (โบสถ์หลังที่สอง วัดโรมัน) รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่ได้รับจากกรุงเทพมหานคร (ศาลากลางหลังที่หนึ่ง; พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี) อาคารประเภทสถานที่ราชการ และวัง (วังสงัด) แนวอาคารเริ่มไม่ยึดแม่น้ำเป็นแนวหลัก แต่เริ่มใช้ถนนเป็นแนวอ้างอิงแทน ชื่อเรียกขององค์ประกอบใหม่เริ่มไม่อ้างอิงลักษณะธรรมชาติ และตำแหน่งที่ตั้ง วัสดุต่างถิ่นเริ่มเข้ามาเพิ่มเติมจากของเดิม เทคโนโลยีการก่อสร้างดีขึ้น

สถาปัตยกรรม ประเภทศาสนา (พุทธ)

ภาพที่ 36 วัดทุ่งศรีเมือง

ที่มา: www.facebook.com/Mac McMullen

ภาพที่ 37 หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง

ที่มา: www.facebook.com/Thomas Anderl

ภาพที่ 38 วัดสุพรรณารามวรวิหาร

ที่มา: [www.facebook.com/John Leichliter](http://www.facebook.com/John_Leichliter)

ภาพที่ 39 วัดสุทัศนาราม

ที่มา: [www.facebook.com/John Leichliter](http://www.facebook.com/John_Leichliter)

ภาพที่ 40 วัดแจ้ง

ที่มา: อุบลราชธานี 200 ปี

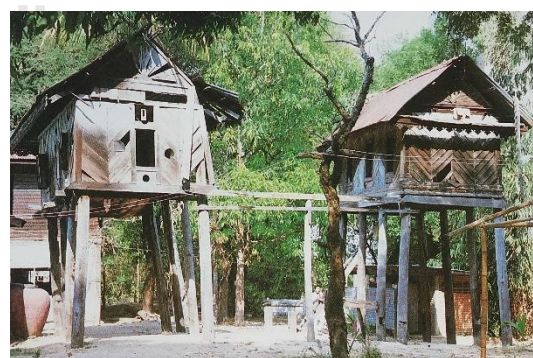
ภาพที่ 41 วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม)

ที่มา: http://www.sookjaipic.com/images_upload/11484887409541__3621_3611_4.gif

ภาพที่ 42 วัดบูรพา

ที่มา: http://www.dharma-gateway.com/monk_biography/monk-hist-index-page.htm

ภาพที่ 43 หอไตรวัดบูรพา

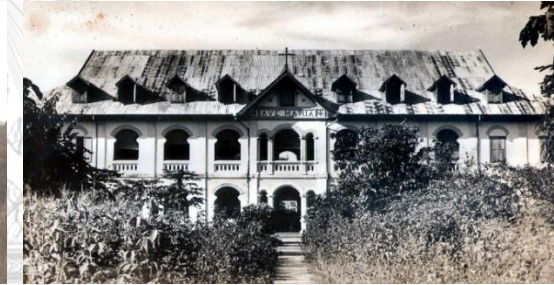
ที่มา: อุบลราชธานี 200 ปี

สถาปัตยกรรม ประเภทศาสนาการ (คริสต์)

ภาพที่ 44 โบสถ์คริสต์หลังที่สองในรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก

ที่มา: อาสนวิหารแม่พระนรมลอุบลราชธานี

ภาพที่ 45 อารามภคินี หลังที่หนึ่ง

ที่มา: อาสนวิหารแม่พระนรมลอุบลราชธานี

ภาพที่ 46 อารามภคินี หลังที่สอง

ที่มา: อาสนวิหารแม่พระนรมลอุบลราชธานี

ภาพที่ 47 สำนักอธิการโบสถ์

ที่มา: เทศบาลนครอุบล

วิทยาลัย
UNIVERSITY

สถาปัตยกรรมประเภทเรือนแถว

ภาพที่ 48 เรือนแถวไม้หน้าวัดโรมัน

ภาพที่ 49 เรือนแถวไม้ถนนหลวง

สถาปัตยกรรมประเภทสถานที่ราชการ

ภาพที่ 50 ศาลากลาง หลังที่หนึ่ง

ที่มา: อุบลราชธานี 200 ปี

ภาพที่ 51 ศาลจังหวัด

ที่มา: หอจดหมายเหตุ วัดป่าน้อย

3.2.2.4 ยกเลิกวัฒนธรรมพื้นถิ่น UNIVERSITY

กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงยกเลิกธรรมเนียมปฏิบัติของเจ้านายท้องถิ่นเมืองอุบลที่ทรงเล็งเห็นว่าการเทียบเคียงกับเจ้านายฝั่งสยามในกรุงรัตนโกสินทร์ คือพิธีเผาศพแบบนภทศดีลึงค์ ที่เป็นพิธีการเผาศพของเจ้านายเมืองอุบล และทรงยกเลิกประเพณีแห่บุญบังไฟเพราะทรงเห็นว่าประเพณีนี้เป็นต้นเหตุแห่งการทะเลาะวิวาท จึงทรงให้จัดประเพณีเทียนพรรษาขึ้นทดแทน นอกจากนี้ในสมัยนั้นยังมีกลุ่มคนที่ใช้ความเชื่อของคนในพื้นที่เป็นเครื่องมือในการรวบรวมกลุ่มคนเพื่อต่อต้านการปกครองของสยาม (กบฏผีบุญ) กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์จึงทรงให้ยกเลิกความเชื่อนี้เสีย จึงทำให้คนที่มีความเชื่อต่อผีหรือวิญญาณต้องหลบซ่อน (เอี่ยมมกล จันทะประเทศ, 2538: 121-123)

การยกเลิกธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้วัฒนธรรมของเมืองเปลี่ยนแปลง โดยประเพณีแห่เทียนพรรษากลายเป็นประเพณีที่อยู่คู่เมืองอุบลตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยวัดและชาวบ้านในคุ้มวัดต่าง ๆ ยังคงให้ความสำคัญ ทั้งนี้ประเพณีที่ยกเลิกไปในเวลานั้น ได้รับการดึงกลับมา

อีกครั้งในช่วงปี พ.ศ.2550 เป็นต้นมา เนื่องจากสภาพทางสังคมเปลี่ยนไป และมีกลุ่มคนที่เห็นความสำคัญของรากวัฒนธรรมเก่า ๆ จึงพยายามดึงกลับมา ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามสมัย โดยพิธีเผาศพแบบนกหัสติลิงค์ก็อนุญาตให้ใช้กับพระชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น และการทำพิธีสักการะมเหสักข์ (วิญญูณที่คุ้มครองเมือง) ก็ถูกย้ายมาจัดที่ศาลหลักเมืองที่สร้างขึ้นใหม่

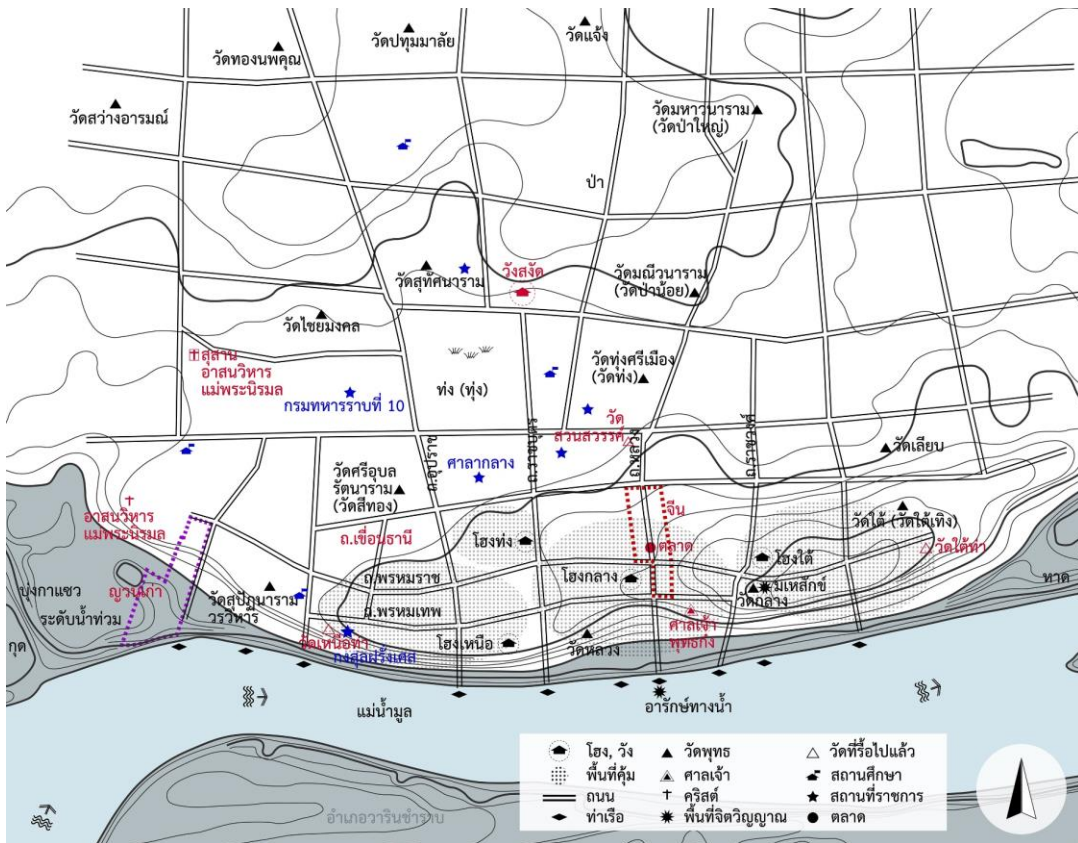
ภาพที่ 52 พิธีเผาศพแบบนกหัสติลิงค์

ที่มา: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

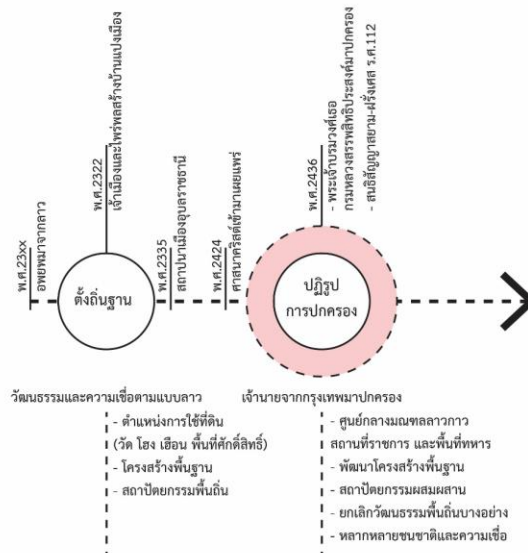
3.2.2.5 หลากหลายชนชาติและความเชื่อ

ในช่วงปฏิรูปการปกครอง การกำหนดเขตแดนของสยามส่งผลให้คนลาวที่เป็นกลุ่มสร้างบ้านแปงเมืองอุบลถูกนิยามเป็นไทลาว และมีคนนอกเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น ทั้งชาวสยามจากกรุงเทพมหานครและโคราชที่มาร่วมกับขุนนางและข้าหลวงใหญ่ที่เข้ามาจัดการปฏิรูปเมือง รวมถึงชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองอุบลด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน ชาวจีนที่มาพร้อมกับขุนนางชาวสยาม บาทหลวงฝรั่งเศสที่มาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ชาวญวนที่หนีภัยการเบียดเบียนศาสนาคริสต์ในเวียดนามและมาอาศัยอยู่กับชุมชนคริสต์ และคนในบังคับฝรั่งเศสทั้งชาวญวน เขมร และลาวที่เข้ามาจากผลของสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส

ต่อมากลุ่มคนต่าง ๆ เหล่านี้บางส่วนตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อุบลจึงทำให้เกิดความหลากหลายของคนในเมือง และเริ่มตั้งสถานที่ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของตนขึ้นในชุมชน แต่ละกลุ่มคนต่างมีความเชื่อที่แตกต่างกันจึงทำให้ในเมืองอุบลปรากฏความหลากหลายแทรกอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ของเมืองที่เคยมีเพียงศาสนสถานที่เป็นวัดพุทธ และปรากฏการปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่แตกต่างตามแต่ละชนชาติและความเชื่อ

ภาพที่ 54 แผนที่การเปลี่ยนแปลงของเมืองอุบลช่วงปฏิบัติการปกครอง

ภาพที่ 55 ปัจจัยการณสำคัญที่มีอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมืองอุบล ช่วงปฏิบัติการปกครอง

3.3 คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงพัฒนาสู่ความทันสมัย

คุณลักษณะเมือง ช่วงพัฒนาสู่ความทันสมัย ปี พ.ศ.2470-2499 เป็นช่วงที่เมืองอุบลเชื่อมต่อกับกรุงเทพมหานครสะดวกขึ้นจากเส้นทางรถไฟและการเดินทางทางอากาศ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ และปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่กำลังได้รับความนิยมในขณะนั้น อีกทั้ง สถานการณ์ภายนอกประเทศที่กดดันและทำให้เมืองอุบลกลายเป็นฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านของไทย ทำให้มีการเข้ามาของผู้คนภายนอกจำนวนมากและนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในเมืองอุบล

3.3.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพล

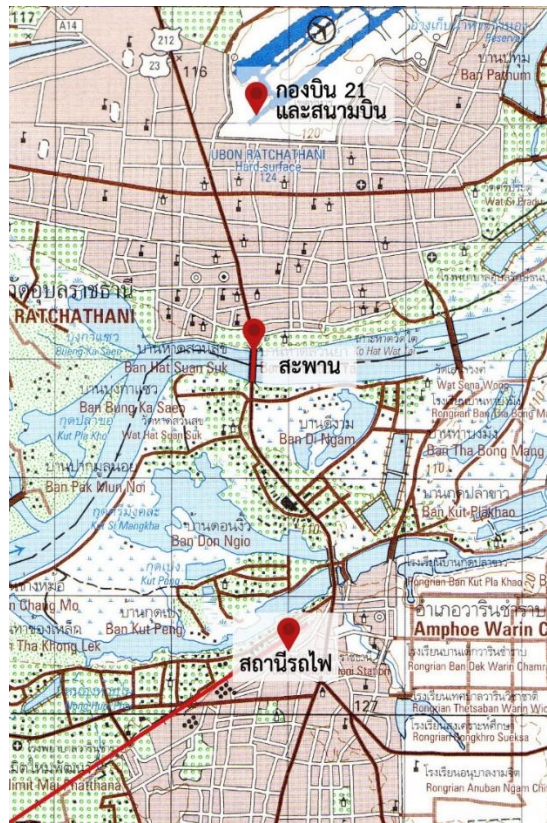
3.3.1.1 การเชื่อมต่อกับกรุงเทพมหานคร

การเดินทางระหว่างอุบลราชธานีกับกรุงเทพมหานครในระยะแรกของการตั้งเมืองนั้นค่อนข้างลำบาก การเดินทางต้องใช้เวลาหลายวันเนื่องจากระยะทางที่ห่างไกลถึง 629 กิโลเมตรและต้องเดินทางผ่านดงพญาเย็น เขาใหญ่ แต่ภายหลังเมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพมหานครมายังอุบลราชธานีและการสร้างสนามบินขึ้นที่เมืองอุบล จึงทำให้การเชื่อมต่อสะดวกมากยิ่งขึ้น และนำพาการพัฒนาเมืองในด้านต่าง ๆ มาสู่เมืองอุบล

การสร้างเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพมหานครถึงอุบลราชธานี เริ่มขึ้นหลังจากเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพถึงนครราชสีมาสร้างเสร็จในปี พ.ศ.2444 และต่อมารัฐบาลสยามตัดสินใจสร้างเส้นทางขยายถึงอุบลราชธานีและอุดรธานี ในปี พ.ศ.2460 การสร้างเส้นทางรถไฟใช้เวลานานกว่าจะแล้วเสร็จและเปิดใช้สถานีอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2473 (เดิม วิภาคย์พจนกิจ, 2546: 416-419) โดยมีตำแหน่งที่ตั้งสถานีปลายทางอยู่ที่วารินชำราบ ซึ่งเป็นอำเภอที่ตั้งอยู่อีกฝั่งของแม่น้ำมูล ตรงข้ามกับเมืองอุบล

การสร้างสนามบินในเมืองอุบลเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2465 โดยกองทัพอากาศไทย (Whyte, 2011: 23) สนามบินใช้สำหรับกองทัพอากาศในช่วงของกรณีพิพาทอินโดจีนและสงครามมหาเอเชียบูรพา และจัดตั้งเป็นฐานบินอุบลราชธานี ในปี พ.ศ.2505 ต่อมาเปลี่ยนเป็นกองบิน 21 ในปี พ.ศ.2520 (กองบิน 21, 2562) การใช้สนามบินในระยะแรกเพื่อทางทหารเท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ.2495 กรมการบินพาณิชย์ กระทรวงคมนาคม จึงเริ่มบริหารกิจการท่าอากาศยานอุบลราชธานีและปรับปรุงพัฒนาสนามบินเพื่อใช้ในการพาณิชย์ ทั้งนี้ในปี พ.ศ.2504-2505 สหรัฐอเมริกาได้สร้างและปรับปรุงทางวิ่ง ทางขับ และลานจอดเพื่อผลทางการทหารในสมัยสงครามเวียดนาม เปิดใช้งานในปี พ.ศ.2505 จนกระทั่งปี พ.ศ.2530 คณะรัฐมนตรีมีมติให้พัฒนาท่าอากาศยานอุบลราชธานีเพื่อแยกพื้นที่ที่ใช้ในกิจการการบินพาณิชย์ออกจากเขตความคุ้มครองของทหาร (ท่าอากาศยานนานาชาติอุบลราชธานี, 2562)

ระบบโครงข่ายที่เชื่อมอุบลราชธานีกับกรุงเทพมหานครนี้ นำพาการพัฒนาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีมาสู่เมืองอุบล นำพาคนนอกพื้นที่เข้ามาทำธุรกิจและตั้งถิ่นฐาน สร้างความเจริญและความหลากหลายในเวลาเดียวกัน อีกทั้งนำพาคนในไปเห็นสภาพแวดล้อมที่แตกต่าง สร้างความต้องการการพัฒนาตามความเจริญที่กำลังเป็นที่นิยม

ภาพที่ 56 แผนที่เมืองอุบลและวารินชำราบแสดงตำแหน่งสนามบิน สะพาน และสถานีรถไฟ

ที่มา: ดัดแปลงเพิ่มเติมจากกรมแผนที่ทหาร

ภาพที่ 57 สถานีรถไฟอุบลราชธานีตั้งอยู่ที่อำเภอวารินชำราบ

ที่มา: <https://ubon.town/th/galleys-ubontown/>

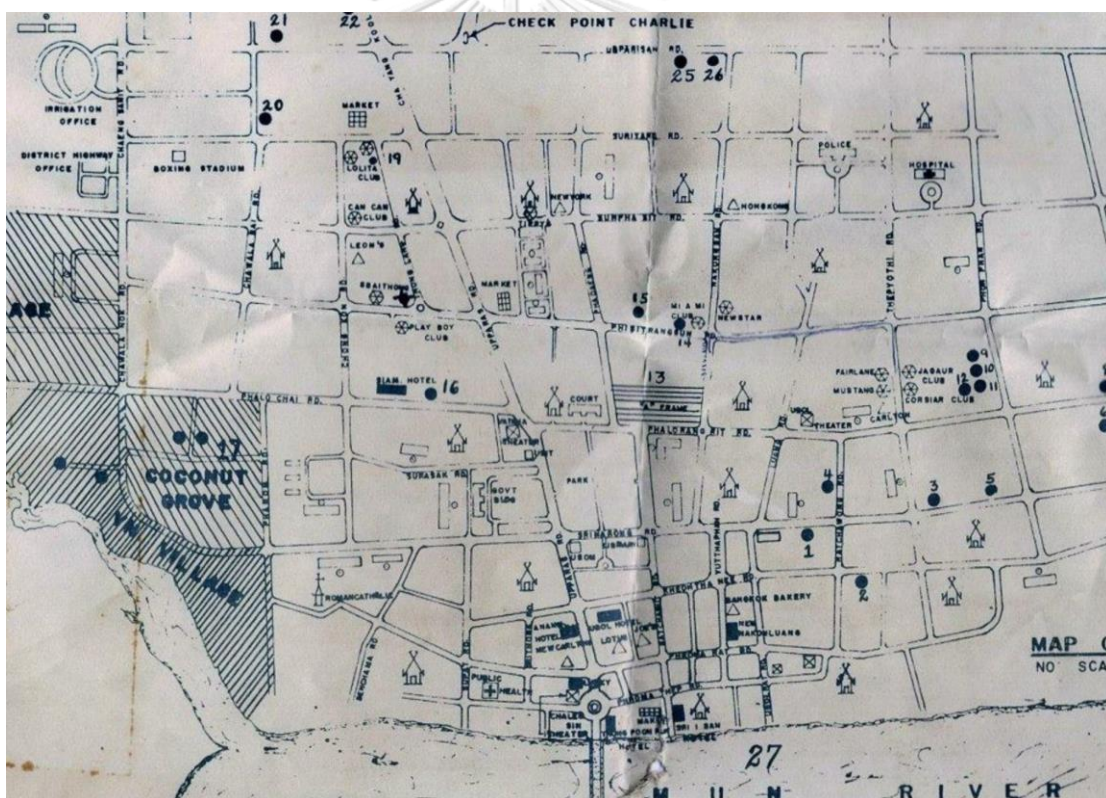

ภาพที่ 58 สะพานข้ามแม่น้ำมูลจากฝั่งเมืองอุบลมองไปฝั่งอำเภอวารินชำราบ (ถ่ายปี พ.ศ.2514)

ที่มา: <http://us-mil-thai.tripod.com/id4.html>

3.3.1.2 สงครามเวียดนาม

ความทันสมัยในช่วงเวลานี้ นอกจากผลของการพัฒนาจากการสร้าง infrastructure มาถึงเมืองแล้ว ปัจจัยภายนอกประเทศที่มีผลกระทบต่อเมืองอุบลราชธานีก็คือสงครามเวียดนาม ในช่วงของการเกิดสงครามนั้น ประเทศสหรัฐอเมริกาเข้ามาขอใช้สนามบินของกองทัพอากาศเพื่อใช้เป็นฐานทัพอากาศในการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านของไทย ลาวและเวียดนาม การเข้ามาของกองทัพสหรัฐอเมริกาทำให้เศรษฐกิจของเมืองอุบลราชธานีคึกคักขึ้นอย่างมาก เพราะจำนวนคนที่มากขึ้น และพลทหารต่าง ๆ ก็ใช้เวลาในช่วงพักในเมือง จึงทำให้เกิดสถานบันเทิง ร้านอาหารเกิดขึ้นจำนวนมาก รูปแบบสถาปัตยกรรมที่อยู่ในกองทัพอากาศมีลักษณะที่สะท้อนความเป็นอเมริกัน ทั้งนี้ ในช่วงของสงครามเวียดนามมีการพัฒนาระบบสาธารณูปการ (facility) หลายนอย่าง ทั้งสนามบิน โรงพยาบาล สถานศึกษา รวมถึงเส้นทางสัญจร

ภาพที่ 59 แผนที่เมืองอุบลของทหารอเมริกา

ที่มา: www.facebook.com/John_Leichter

ภาพที่ 60 เครื่องบินรบบินอยู่เหนือเมืองอุบล
ที่มา: www.facebook.com/John_Leichter

ภาพที่ 61 อาคารควบคุมทางอากาศ กองบิน 21
ที่มา: <http://www.russ-lewis.com/asia/Lion/ubonbase.html>

3.3.2 คุณลักษณะที่เกิดขึ้น

3.3.2.1 โครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่

เมืองอุบลราชธานีถูกพัฒนาอย่างต่อเนื่องและสะท้อนความทันสมัยเมื่อสถานีรถไฟสร้างมาถึงสถานีปลายทางอุบลราชธานี เมื่อปี พ.ศ.2473 แต่ตำแหน่งสถานีตั้งอยู่ที่อำเภอวารินชำราบ ซึ่งต้องเดินทางข้ามแม่น้ำมูลด้วยเรือจึงจะสามารถข้ามฝั่งมายังเมืองอุบลได้ จึงทำให้บริเวณสถานีรถไฟได้รับการพัฒนา มีโรงแรมเกิดขึ้น เพราะในเวลานั้นการข้ามมาฝั่งเมืองอุบลต้องสัญจรด้วยเรือข้ามฟากที่มีเวลาเปิดปิด ดังนั้นหากผู้โดยสารมาไม่ทันเวลาทำเรือเปิดก็จำเป็นต้องค้างคืนที่ฝั่งวารินชำราบก่อนจะเดินทางในเช้าวันถัดไป ประชาชนต้องเดินทางด้วยเรือข้ามฟากจนกระทั่งมีสะพานข้ามแม่น้ำมูลเกิดขึ้น

ในที่สุด เมื่อเทคโนโลยีการก่อสร้างทันสมัยขึ้น ทำให้สะพานข้ามแม่น้ำมูลถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2497 ทำให้เมืองอุบลราชธานีเชื่อมกับวารินชำราบได้สะดวกขึ้น ประชาชนเดินทางไปมาหาสู่กันได้ตลอดเวลา ทำให้ความเจริญที่มาพร้อมกับเส้นทางรถไฟถูกพัฒนาขึ้นไปอีก ส่งผลให้ถนนอุปราชาที่เป็นจุดเชื่อมต่อของสะพานมีการพัฒนาขึ้นจากเดิม วัสดุการก่อสร้างที่ส่งมาจากทางรถไฟ ปูนซีเมนต์เหล็ก ถูกส่งมาจากกรุงเทพมหานครได้สะดวกขึ้น จึงทำให้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเมืองถูกพัฒนาไปตามรูปแบบที่ได้รับความนิยมในกรุงเทพมหานครในช่วงเวลานั้น แต่การมาถึงของรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในอุบลราชธานีค่อนข้างกินเวลาล่าช้า เพราะสมัยนั้นความนิยมตามสมัยจะถูกส่งออกไปยังเมืองท่าไกลได้ช้ากว่าในปัจจุบัน จึงทำให้ความนิยมในรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (Modern Architecture) เพิ่งได้เริ่มต้นขึ้นในเมืองอุบลราชธานีหลังจากที่สะพานข้ามแม่น้ำมูลเกิดขึ้น

ภาพที่ 62 ภูมิทัศน์เมืองอุบลและการเชื่อมต่อของสะพานข้ามแม่น้ำมูล (มองจากวารินชำราบ)

ที่มา: <https://ubon.town/th/gallerys-ubontown/>

ภาพที่ 63 การพัฒนาบริเวณถนนอุปราชหลังการเชื่อมต่อของสะพานข้ามแม่น้ำมูล

ที่มา: <https://ubon.town/th/gallerys-ubontown/>

ภาพที่ 64 สภาพถนนอุปราชหลังการเชื่อมต่อของสะพานข้ามแม่น้ำมูล (มองไปหาวารินชำราบ)

ที่มา: www.facebook.com/John_Leichliter

ภาพที่ 65 สภาพถนนอุปราชหลังการเชื่อมต่อของสะพานข้ามแม่น้ำมูล (มองเข้าหาเมืองอุบล)

ที่มา: www.facebook.com/John_Leichliter

การเดินทางด้วยพาหนะข้ามสะพานแม่น้ำมูลนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง นอกจากจะเกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ยังทำให้จุดที่เคยเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของเมืองถูกย้ายตำแหน่ง จากถนนหลวงมายังถนนอุปราช ซึ่งทำให้พื้นที่บริเวณสองฟากฝั่งที่เคยเป็นท่าเรือเชื่อมระหว่างเมืองอุบลกับวารินชำราบลดบทบาทลง ความคึกคักของถนนย้ายตำแหน่งไปสู่ถนนอุปราชมากขึ้น จนในที่สุดท่าเรือที่ใช้สำหรับเดินทางข้ามฟากก็ยกเลิกไป โรงสีที่อยู่ฝั่งวารินชำราบ ตรงข้ามกับถนนหลวงก็เลิกกิจการและร้างในที่สุด เหลือเพียงอาคารที่ถูกทิ้งร้าง สามารถมองเห็นปล่องควันไฟของโรงสีจากถนนหลวงได้อย่างชัดเจน กลายเป็นอนุสรณ์ให้เห็นว่าครั้งหนึ่งพื้นที่บริเวณถนนหลวงเคยเป็นศูนย์กลางทางการค้ามาก่อน

เมื่อความเจริญถูกพัฒนาบนถนนอุปราษ สะพานที่มีขนาดกว้างจึงทำให้ถนนอุปราษถูกขยายออก มีขนาดกว้างกว่าถนนเส้นหลักอื่น ๆ จากเดิมที่เป็นอาคารไม้ เมื่อมีการขยายถนน อาคารก็ถูกสร้างขึ้นใหม่ ถูกขยับตำแหน่งออกให้ถนนกว้างเท่ากับขนาดความกว้างของสะพาน อาคารที่ถูกสร้างขึ้นใหม่จึงมีรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ตามช่วงเวลาและสมัยนิยม และเกิดอาคารที่มีขนาดใหญ่ขึ้น สูงขึ้น จากที่เป็นอาคารสูงสองชั้น ก็กลายเป็นสูงสามชั้น และสูงถึง 9 ชั้น ที่บริเวณมุมถนน สี่แยกตัดกันระหว่างถนนอุปราษกับถนนเขื่อนธานี และอาคารที่สร้างขึ้นในสมัยนั้นก็ยังคงถูกใช้งานมาจนถึงปัจจุบัน

อาคารสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้มีการใช้งานที่หลากหลายมากขึ้น มีโรงภาพยนตร์ โรงแรม ห้างร้าน ทำให้บริเวณนี้เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจใหม่ของเมืองในเวลานั้น ความทันสมัย ความคึกคักของผู้คนเกิดขึ้นบนบริเวณถนนอุปราษระหว่างจุดเชื่อมต่อสะพานข้ามแม่น้ำมูลมายังสี่แยกที่ตัดกับถนนเขื่อนธานี ก่อนถึงวัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม) ลักษณะของถนนเส้นนี้มีความแตกต่างกันตามการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ตั้งอยู่ริมถนน ซึ่งความคึกคักของผู้คนเกิดขึ้นบริเวณที่เป็นอาคารการค้าต่าง ๆ แต่พอถึงหน้าวัดและสถานที่ราชการ ความหนาแน่นก็เบาบางลง

3.3.2.2 สถาปัตยกรรมสมัยใหม่

ในเวลานั้น กรุงเทพมหานครเริ่มปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (Modern architecture) ที่ได้รับมาจากต่างประเทศ ทั้งการเดินทางระหว่างกรุงเทพมหานครกับอุบลราชธานีที่สะดวกขึ้นทำให้การรับเอาค่านิยมจากกรุงเทพเป็นไปได้อย่างรวดเร็วมากขึ้น จึงทำให้ในช่วงเวลานี้เริ่มปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ขึ้นในเมืองอุบล โดยปรากฏอยู่ที่บริเวณถนนอุปราษซึ่งเป็นถนนสายที่ได้รับการพัฒนาให้เป็นจุดเชื่อมต่อของสะพานข้ามแม่น้ำมูล มีการสร้างอาคารพาณิชย์สูง 3 ชั้น และโรงภาพยนตร์ ซึ่งนับว่าเป็นอาคารรูปแบบใหม่ในพื้นที่นี้

การพัฒนาในช่วงเวลานี้นอกจากอาคารพาณิชย์แล้ว รูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ยังเริ่มเข้าไปปรากฏในศาสนสถานอีกด้วย โดยอาสนวิหารแม่พระนิรมลมีแนวคิดในการสร้างโบสถ์หลังใหม่เพื่อทดแทนโบสถ์หลังเดิม (โบสถ์หลังที่สอง) เนื่องจากมองว่าโบสถ์หลังเดิมนั้นทรุดโทรมมาก ทั้งนี้โบสถ์หลังใหม่นี้ (หลังที่สาม) ได้รับการออกแบบโดยศาสตราจารย์กิตติคุณ ร้อยเอก ฤทธิเดช อรุณวงษ์ ณ อยุธยา ในรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ โดยการใช้โครงสร้างไฮเพอร์โบลิกพาราโบลอยด์ 3 ผืนมาบรรจบกันซึ่งเป็น multiple hyperbolic paraboloid หลังแรกในประเทศไทย (มุสตี ทิพพัส, 2539: 780)

ภาพที่ 66 โรงภาพยนตร์เฉลิมสิน
ที่มา <http://us-mil-thai.tripod.com/id11.html>

ภาพที่ 67 โรงภาพยนตร์เฉลิมวัฒนา (ปัจจุบันคือห้างอุบลพลาซ่า)
ที่มา: [www.facebook.com/John Leichliter](http://www.facebook.com/John_Leichliter)

ภาพที่ 68 อาสนวิหารแม่พระนิรมล หลังที่ 3
ที่มา: ผลิตา บุญมี

ภาพที่ 69 โบสถ์ในกองบิน 21
ที่มา: <http://us-mil-thai.tripod.com/id11.html>

ภาพที่ 70 โรงแรม (ปัจจุบันคือห้างยิ่งเจริญ)
ที่มา: Russell Lewis [<http://www.russell-lewis.com/asia/Lion/ubon.html>]

ภาพที่ 71 โรงแรม (ปัจจุบันคือโรงพยาบาลร่มเกล้า)

ภาพที่ 72 วงเวียนน้ำพุบนถนนอุปราษ
ที่มา: <https://ubon.town/th/gallerys-ubontown/>

ภาพที่ 73 อาคารพาณิชย์บนถนนอุปราษ

ภาพที่ 74 อาคารเรียน โรงเรียนมิชชั่นอุบล
ที่มา: ลลิตา บุญมี

ภาพที่ 75 ตลาดใหญ่

ที่มา: <https://ubon.town/th/gallerys-ubontown/>

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3.3.2.3 หลากหลายชนชาติและวัฒนธรรม

คนนอกพื้นที่เดินทางเข้ามาในเมืองอุบลเพิ่มมากขึ้นด้วยเหตุปัจจัยที่แตกต่างกัน ทั้งด้านการค้าขาย การควบคุมพื้นที่ของชาวต่างชาติตามนโยบายของรัฐบาล และสงคราม จึงส่งผลให้ช่วงนี้มีความหลากหลายของชนชาติมากขึ้น และทำให้เกิดวัฒนธรรมจากกลุ่มคนเหล่านี้ปรากฏในพื้นที่ เนื่องจากคนนอกที่เข้ามาจำนวนมากและบางกลุ่มก็ตัดสินใจตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองอุบล จึงทำให้พื้นที่ของเมืองปรากฏที่ตั้งชุมชนของกลุ่มชนชาติต่าง ๆ เป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น ทั้งนี้นโยบายในการดูแลชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยในเมืองอุบลค่อนข้างประนีประนอมจึงทำให้การอยู่อาศัยในเมืองนี้สามารถอยู่ร่วมกันได้ในเวลาต่อมาแม้ว่าในระยะแรกจะมีความขัดแย้งระหว่างคนเก่าและคนใหม่อยู่บ้าง ซึ่งกลุ่มชนชาติที่เข้ามาเพิ่มมากขึ้นในช่วงนี้ ได้แก่ ชาวญวนหรือชาวเวียดนาม ชาวจีน และชาวซิกข์

ภาพที่ 76 แผนที่ตำแหน่งชุมชนจีน ญวน และซิกข์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชาวญวน การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวญวนใหม่หรือญวนอพยพเป็นการย้ายเข้ามาหลัง สงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ.1946 (พ.ศ.2489) ซึ่งภาพรวมของการย้ายเข้ามาในประเทศไทยครั้งนี้ เป็นการย้ายเพื่อลี้ภัยสงคราม หลังจากที่ฝรั่งเศสพยายามกลับไปมีอำนาจเหนืออินโดจีนอีกครั้ง ทำให้ ชาวญวนอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ฝั่งประเทศไทยในบริเวณชายแดนริมฝั่งโขงทางภาคเหนือและภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ รวม 13 จังหวัด ซึ่งในสมัยรัฐบาลที่นำโดยนายปรีดี พนมยงค์ การดูแลมีลักษณะ แบบให้ความช่วยเหลือ แต่เมื่อเปลี่ยนเป็นรัฐบาลที่นำโดยจอมพล ป.พิบูลสงคราม นโยบายก็ เปลี่ยนเป็นควบคุมพื้นที่การอยู่อาศัยอย่างเข้มงวด จากที่เคยอาศัยอยู่ใน 13 จังหวัดก็ลดลงเหลือ 5 จังหวัด ได้แก่ หนองคาย นครพนม อุบลราชธานี สกลนคร และปราจีนบุรี (Peter A.Poole, 1970: 40-47 อ้างถึงใน ลลิตา บุญมี, 2559) จึงทำให้จำนวนประชากรของชาวญวนอาศัยอยู่เป็นชุมชนขนาดใหญ่ในเมืองอุบลราชธานี

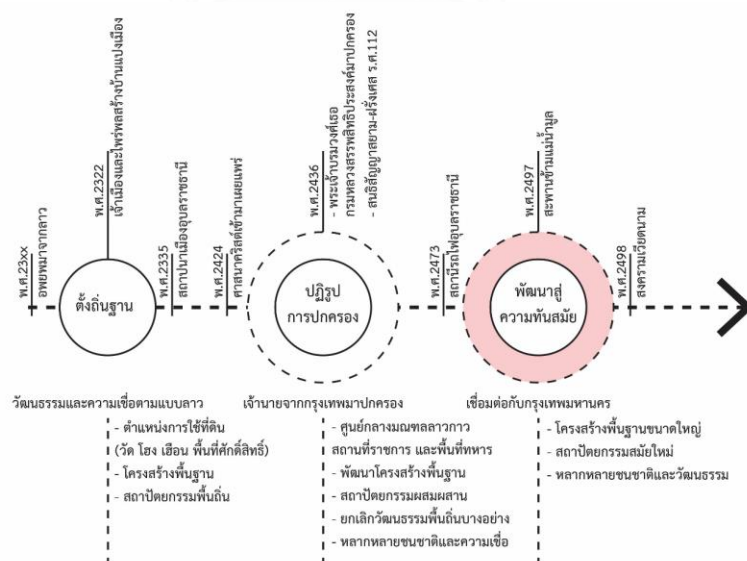
ชาวจีน จากเดิมที่เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณถนนหลวงซึ่งเป็นถนนเศรษฐกิจ อยู่อาศัยโดยการเช่าพื้นที่เพื่อทำการค้าขาย มีการรวมกลุ่มกันระหว่างชาวจีนเพื่อทำกิจกรรมการค้าจึง เกิดความเข้มแข็งของชุมชนมากขึ้น ต่อมา เมื่อรถไฟเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองอุบลสะดวกขึ้น เศรษฐกิจของเมืองอุบลก็เจริญขึ้นตาม โดยมีชาวจีนเป็นกลุ่มสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้ ชุมชนชาวจีนจึงเกิดการขยายตัวของเข้าครอบคลุมนพื้นที่เดิมของชาวลาวที่เคยอาศัยอยู่ตั้งแต่ สมัยแรกสร้างเมือง กลายเป็นย่านการค้าหรือย่านธุรกิจของเมืองอุบล ทั้งนี้ ธุรกิจที่ชาวจีนเป็นเจ้าของ เช่น โรงไฟฟ้า โรงภาพยนตร์ โรงพิมพ์ ธุรกิจเดินเรือ เป็นต้น เป็นธุรกิจที่นำความทันสมัยมาสู่เมือง อุบลและส่งผลต่อการพัฒนาเมืองในด้านอื่นไปพร้อมกัน (दनัย นิสกุล, 2560: 34-36)

ชาวซิกซ์ เป็นกลุ่มชนชาติที่เข้ามาใหม่หลังจากเส้นทางรถไฟเชื่อมต่อกรุงเทพฯกับเมืองอุบล โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำการค้า ซึ่งกลุ่มพ่อค้าชาวซิกซ์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อุบลเป็นกลุ่มชาวซิกซ์ที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยมีหัวเมืองอีสาน 3 แห่งที่เป็นเป้าหมายการเดินทาง ได้แก่ 1) อ.ปากช่อง และ อ.เมือง นครราชสีมา 2) อ.เมือง อุบลราชธานี และ 3) อ.เมือง และ อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น ทั้งนี้ ธุรกิจการค้าที่ชาวซิกซ์ทำคือการค้าผ้าและตัดชุดให้กับทหารอเมริกัน ซึ่งภายหลังที่สงครามเวียดนามยุติลง ชาวซิกซ์บางส่วนเลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองอุบลและตัดสินใจ สร้างครุฑวราหรือศาสนสถานของซิกซ์ขึ้น ถือเป็น การแสดงออกถึงความแน่วแน่ในการตั้งถิ่นฐานในเมืองนี้ ทั้งนี้ ชุมชนของชาวซิกซ์มีขนาดเล็ก แทรกตัวอยู่ในย่านการค้าที่แวดล้อมด้วยชาวจีน (อภิรัฐ คำวัง, 2015)

สรุปคุณลักษณะในช่วงพัฒนาสู่ความทันสมัย เป็นช่วงที่เมืองมีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น มีคุณลักษณะเป็นวัฒนธรรมผสมหรือพหุวัฒนธรรมอย่างชัดเจน เนื้อเมืองเริ่มถูกแบ่งให้มีขนาดเล็กลง จากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรและการพัฒนาทางเศรษฐกิจของเมือง ทั้งนี้ พื้นที่อยู่อาศัยของผู้คนมีการปรับเปลี่ยน จากพื้นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนกลุ่มแรกที่ตั้งถิ่นฐานเปลี่ยนเป็นย่านการค้าของชาวจีนแทนที่

ภาพที่ 77 แผนที่การเปลี่ยนแปลงของเมืองอุบลช่วงพัฒนาสู่ความทันสมัย

ภาพที่ 78 ผังเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมืองอุบล ช่วงพัฒนาสู่ความทันสมัย

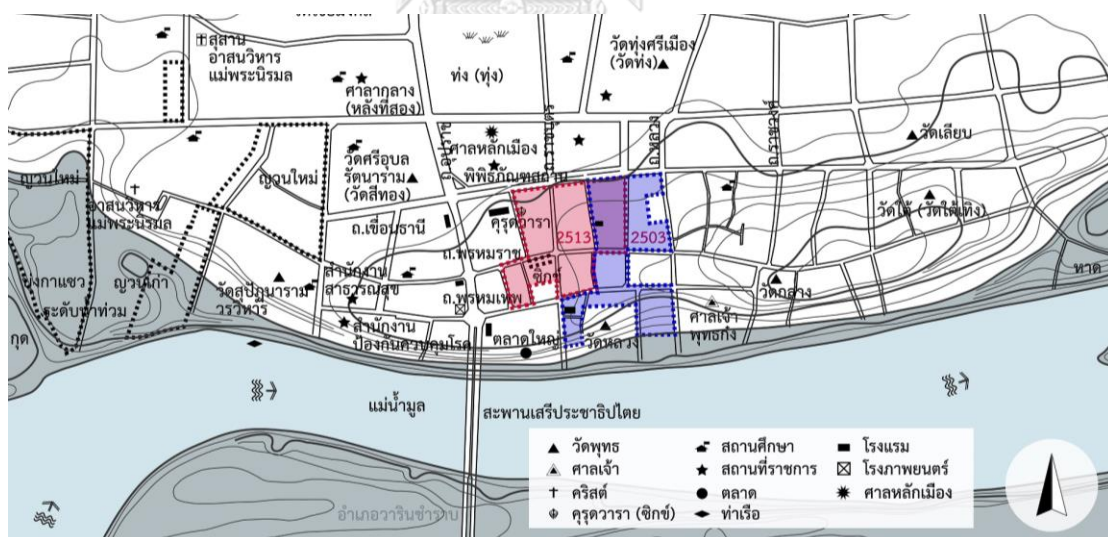
3.4 คุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี ช่วงร่วมสมัยกับปัจจุบัน

คุณลักษณะเมือง ช่วงร่วมสมัยกับปัจจุบัน ปี พ.ศ.2500-2560 เป็นช่วงที่เมืองอุบลถูกพัฒนาไปพร้อมกับการพัฒนาด้านต่าง ๆ ของประเทศไทย แต่การเจริญเติบโตของเมืองยังอยู่ภายใต้กรอบขององค์ประกอบเมืองในช่วงก่อนหน้านี้ทั้งจากลักษณะธรรมชาติ ศาสนสถาน สถานที่ราชการ วัฒนธรรม ผู้คนและสังคมที่หลากหลาย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของเมืองเกิดจากอุบัติเหตุและการพัฒนาโดยส่งผลต่อพื้นที่เมืองเก่าและขยายขอบเขตเป็นพื้นที่เมืองใหม่ออกไปรอบนอก

3.4.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพล

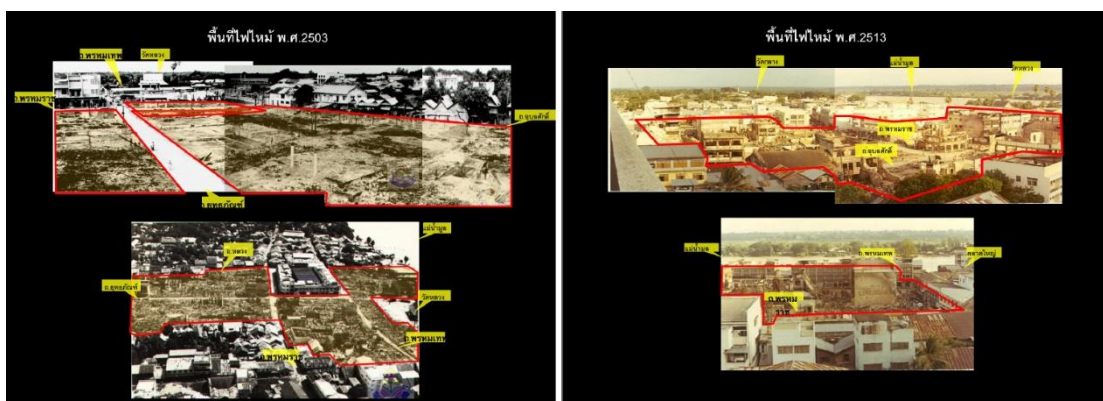
3.4.1.1 ไฟไหม้เมืองเก่า

อุบัติเหตุเป็นหนึ่งสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมือง ซึ่งเมืองอุบลเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้เมืองขึ้น 2 ครั้งในปี พ.ศ.2503 และ 2513 (दनัย นิลสกุล, 2560: 58-59) พื้นที่ที่ถูกไฟไหม้อยู่ในบริเวณใจกลางของพื้นที่เมืองระยะตั้งถิ่นฐาน บริเวณถนนราชบุตรจนถึงถนนหลวง ตั้งแต่ถนนพรหมเทพจนถึงถนนเขื่อนธานี จึงทำให้ลักษณะกายภาพต่าง ๆ ของเมืองในพื้นที่ส่วนนี้ถูกทำลาย อาคารบ้านเรือนสมัยนั้นเสียหายและต้องก่อสร้างขึ้นใหม่ ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรากฏขึ้นมาใหม่เป็นไปตามสมัยนิยมในเวลานั้น

ภาพที่ 79 พื้นที่เมืองอุบลที่ถูกไฟไหม้ในปี พ.ศ.2503 และ 2513

ที่มา: อ้างอิงตำแหน่งจาก ดนัย นิลสกุล

ภาพที่ 80 อาณาบริเวณที่เกิดเหตุไฟไหม้ ปี พ.ศ.2503 และ 2513

ที่มา: ดนัย นิลสกุล

ภาพที่ 81 สภาพหลังเหตุไฟไหม้ ปี พ.ศ.2503

ภาพที่ 82 สภาพหลังเหตุไฟไหม้ ปี พ.ศ.2513

ที่มา: <https://ubon.town/th/galleries-ubontown/>

ที่มา: <https://ubon.town/th/galleries-ubontown/>

3.4.1.2 การพัฒนาของประเทศ

นโยบายการพัฒนาของประเทศไทยส่งผลต่อการพัฒนาของเมืองต่าง ๆ รวมถึงเมืองอุบล ซึ่งความสำคัญของเมืองอุบลที่เป็นศูนย์กลางทางราชการและเศรษฐกิจในพื้นที่ใกล้เคียงจึงทำให้เมืองอุบลได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชนเกิดการพัฒนาดังต่อไปนี้ ทั้งนี้ปัจจัยที่มีผลต่อคุณลักษณะเมืองอุบลจากการพัฒนา ได้แก่ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาทางการก่อสร้าง

การพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการลงทุนกิจการของเอกชนขึ้น ซึ่งลักษณะอาคารของธุรกิจใหม่เป็นอาคารขนาดใหญ่จึงทำให้ไม่สามารถตั้งอยู่ในเมืองเก่าได้ เนื่องจากพื้นที่ของเมืองอุบลมีสัดส่วนของศาสนาคารและสถานที่ราชการครอบครองพื้นที่โดยมากและกระจายอยู่ทั่วเมือง และพื้นที่ส่วนที่เหลือเป็นพื้นที่อยู่อาศัย จึงทำให้ขนาดที่ดินไม่ใหญ่เพียงพอต่อการสร้างอาคารขนาดใหญ่ ธุรกิจใหม่ที่เกิดขึ้นจึงต้องขยายออกสู่ออกนอกเมืองตามแนวถนนชยางกูร ซึ่งเป็นถนนสายเดียวกับถนนอุปราสาทที่ต่อขยายออกไปทางทิศเหนือตั้งแต่สี่แยกที่เป็นจุดตัดระหว่างถนนอุปราสาทกับถนนสรรพสิทธิ์ที่เรียกว่าสี่แยกกิโลศูนย์

การพัฒนาทางการก่อสร้าง เปลี่ยนแปลงตามการพัฒนาทางเทคโนโลยี สังคม และค่านิยม ซึ่งส่งผลต่อพัฒนาการทางรูปแบบสถาปัตยกรรม ทำให้เกิดรูปแบบที่หลากหลายตามแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ ที่ถูกนำมาใช้ในการออกแบบ ซึ่งสถานะของโลกที่เป็นหนึ่งเดียว ทุกข้อมูลเชื่อมโยงถึงกันได้ง่ายดาย ดังนั้น การเปิดรับค่านิยมจากพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจึงทำได้อย่างรวดเร็วและง่ายกว่าเดิม จึงทำให้เกิดความนิยมที่เป็นไปตามกระแสในสังคม และเกิดอาคารที่น่าวิเศษและเทคโนโลยีจากภายนอกมาใช้อย่างกว้างขวาง

3.4.2 คุณลักษณะที่เกิดขึ้น

3.4.2.1 เนื้อเมืองเปลี่ยนตามกฎหมายการก่อสร้างใหม่

เนื้อเมืองอุบลราชธานีมีการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากเหตุไฟไหม้เมือง ซึ่งพื้นที่ไฟไหม้นั้น เดิมเป็นเรือนแถวไม้สร้างชิดติดกัน ขนาดถนนมีขนาดตั้งแต่แรกสร้างเมือง แต่เมื่อไฟไหม้เมืองส่งผลเป็นวงกว้างจึงทำให้เมืองในส่วนนี้ต้องปรับปรุงใหม่ตามกฎหมายการก่อสร้างที่ถูกใช้ในเวลา นั้นเพื่อป้องกันไม่ให้อุบัติภัยเกิดขึ้นอีก ส่งผลให้การก่อสร้างอาคารในพื้นที่ซึ่งเคยเป็นเรือนแถวไม้ถูกเปลี่ยนแปลงให้เป็นตึกแถวปูน และมีการถอยร่นแนวอาคารด้านหน้าเพิ่มขึ้นจึงทำให้ขนาดถนนกว้างขึ้น ทั้งนี้ ขนาดอาคารเดิมเป็นอาคารสูง 1 ชั้น เมื่อความสามารถในการก่อสร้างของยุคสมัยใหม่ทำให้สามารถก่อสร้างอาคารที่มีขนาดใหญ่เพิ่มขึ้นได้ อาคารที่สร้างขึ้นใหม่จึงมีความสูง 3 ชั้นและมีการประดับตกแต่งหน้าอาคารตามค่านิยมด้วยโครงคอนกรีต

ภาพที่ 83 สภาพถนนพรหมราช หลังไฟไหม้ ปี พ.ศ.2503 และก่อนไฟไหม้ ปี พ.ศ.2513

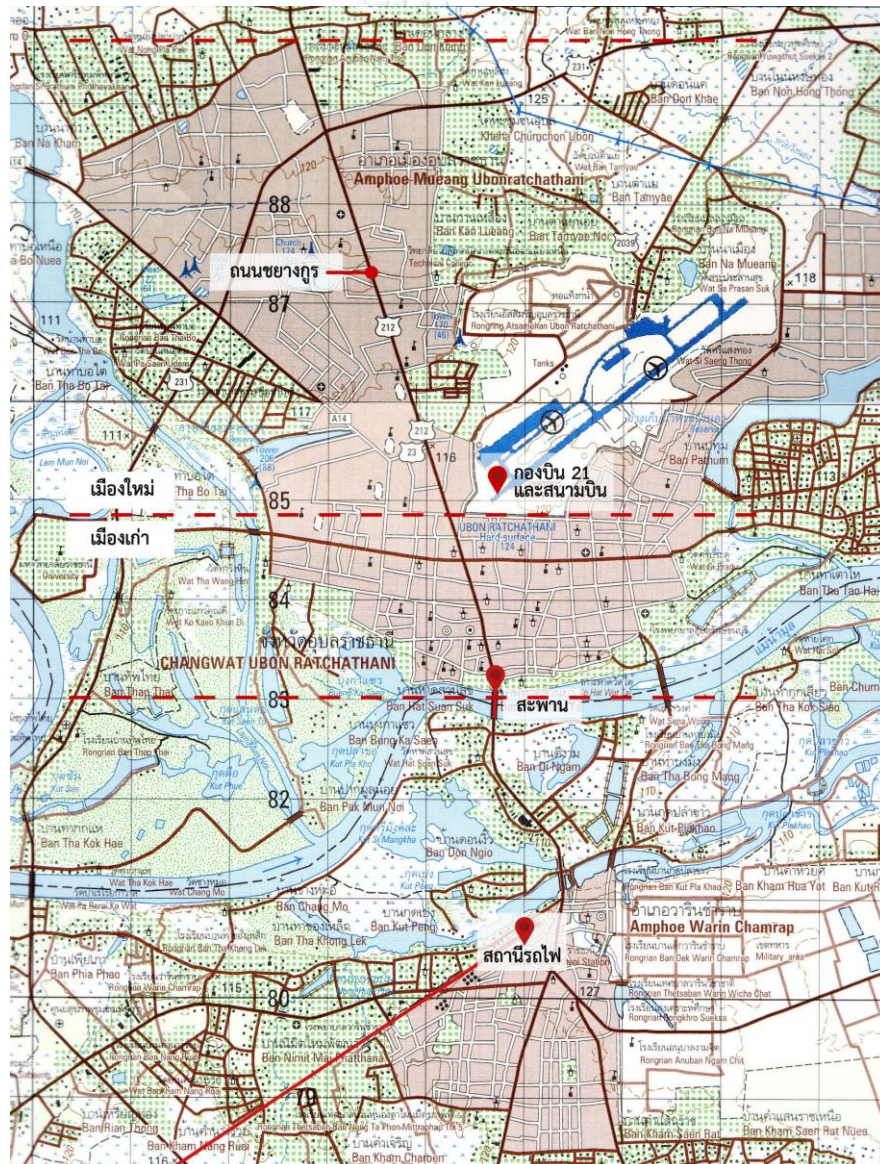

ภาพที่ 84 สภาพถนนพรหมราช ในปัจจุบัน แสดงอาคารหลังไฟไหม้ ปี พ.ศ.2503 และ 2513

ที่มา: ดัดแปลงจาก <http://www.russ-lewis.com/asia/Lion/ubon.html>

3.4.2.2 เมืองใหม่ขยายออกนอก

เมืองใหม่ที่เกิดขึ้นถูกขยับออกนอกพื้นที่เมืองเก่า เนื่องจากในเมืองเก่ามีพื้นที่ไม่เพียงพอต่อการลงทุนธุรกิจขนาดใหญ่ การใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองถูกใช้เป็นพื้นที่ทางราชการและพื้นที่ทางศาสนาระบายอยู่ทั่วเมือง จึงทำให้พื้นที่อยู่อาศัยแทรกตัวอยู่ระหว่างพื้นที่ว่างของพื้นที่เหล่านั้น ลักษณะของที่ดินเดิมมีลักษณะเป็นแปลงขนาดใหญ่ของแต่ละครอบครัว เมื่อเวลาเปลี่ยน รุ่นพ่อแม่แบ่งที่ดินให้รุ่นลูกจึงทำให้ที่ดินมีขนาดเล็กลงและถูกใช้เพื่อการอยู่อาศัย จึงทำให้เมืองใหม่ที่เกิดขึ้นภายหลังต้องขยายออกไปนอกพื้นที่เมืองเดิม โดยมีสถานที่ราชการคั่นอยู่เป็นระยะจึงทำให้ความหนาแน่นของเมืองไม่หนาแน่นมากเมื่อเทียบกับขนาดของจังหวัดที่ใหญ่เป็นอันดับ 5 ของประเทศ

ภาพที่ 85 แผนที่การขยายตัวของเมืองอุบลขึ้นไปทางทิศเหนือ

ที่มา: ดัดแปลงเพิ่มเติมจากกรมแผนที่ทหาร

3.4.2.3 สถาปัตยกรรมร่วมสมัย

สถาปัตยกรรมในระยะแรกของช่วงนี้ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัยที่เกิดจากพัฒนาการทางการก่อสร้าง จากวัสดุใหม่ และค่านิยมที่มาจากกรุงเทพมหานคร มีทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์และรูปแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ ซึ่งเป็นผลจากการได้รับแบบก่อสร้างมาจากกรุงเทพ สามารถสังเกตได้จากรูปแบบของโบสถ์วัดกลางหลังที่ 2 และรูปแบบของอาคารธนาคารต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เมืองเก่า ที่แสดงออกถึงค่านิยมจากส่วนกลาง เป็นอาคารคอนกรีต และลดทอนรายละเอียดขององค์ประกอบตกแต่งอาคารตามค่านิยม

ประเภทศาสนาคาร พุทธ

ภาพที่ 86 อุโบสถวัดกลาง หลังที่ 2

ภาพที่ 87 อุโบสถวัดศรีอุบลรัตนาราม หลังที่ 2

ภาพที่ 88 อุโบสถวัดหลวง หลังที่ 2

ภาพที่ 89 วัดไชยมงคล

ประเภทศาสนา คริสต์

ภาพที่ 90 อาสนวิหารแม่พระนิรมล หลังที่ 4

ภาพที่ 91 วัดน้อยในอารามภคินี

ประเภทสำนักงาน ธนาคาร

ภาพที่ 92 ธนาคารกรุงเทพ สาขาถนนราชบุตรี

ภาพที่ 93 สมาคมฮากกาอุบล

ประเภทอาคารพาณิชย์

ภาพที่ 94 อาคารพาณิชย์บนถนนหลวง

ภาพที่ 95 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมราช

ภาพที่ 96 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมเทพ

ภาพที่ 97 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมราช

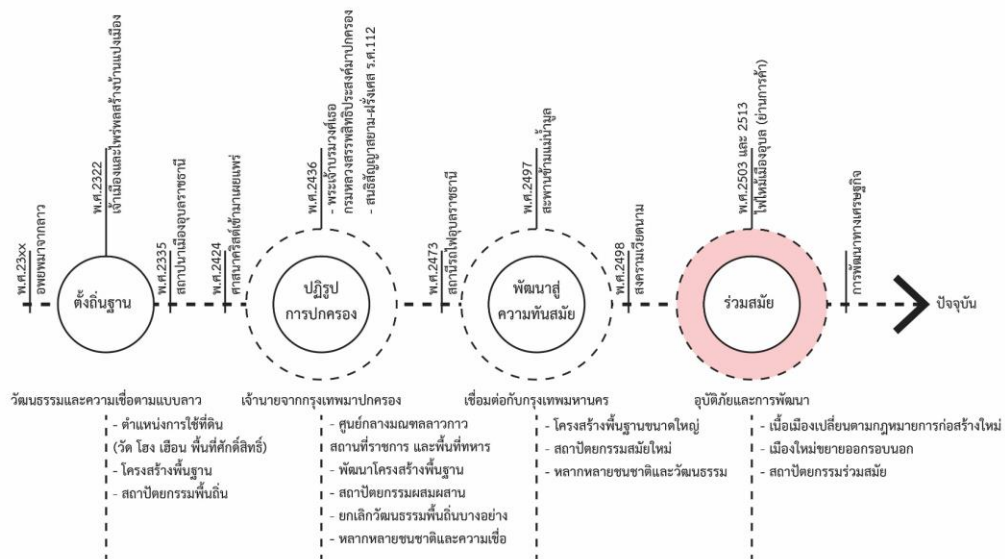

ภาพที่ 98 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมราช

ภาพที่ 99 อาคารพาณิชย์บนถนนพรหมราช

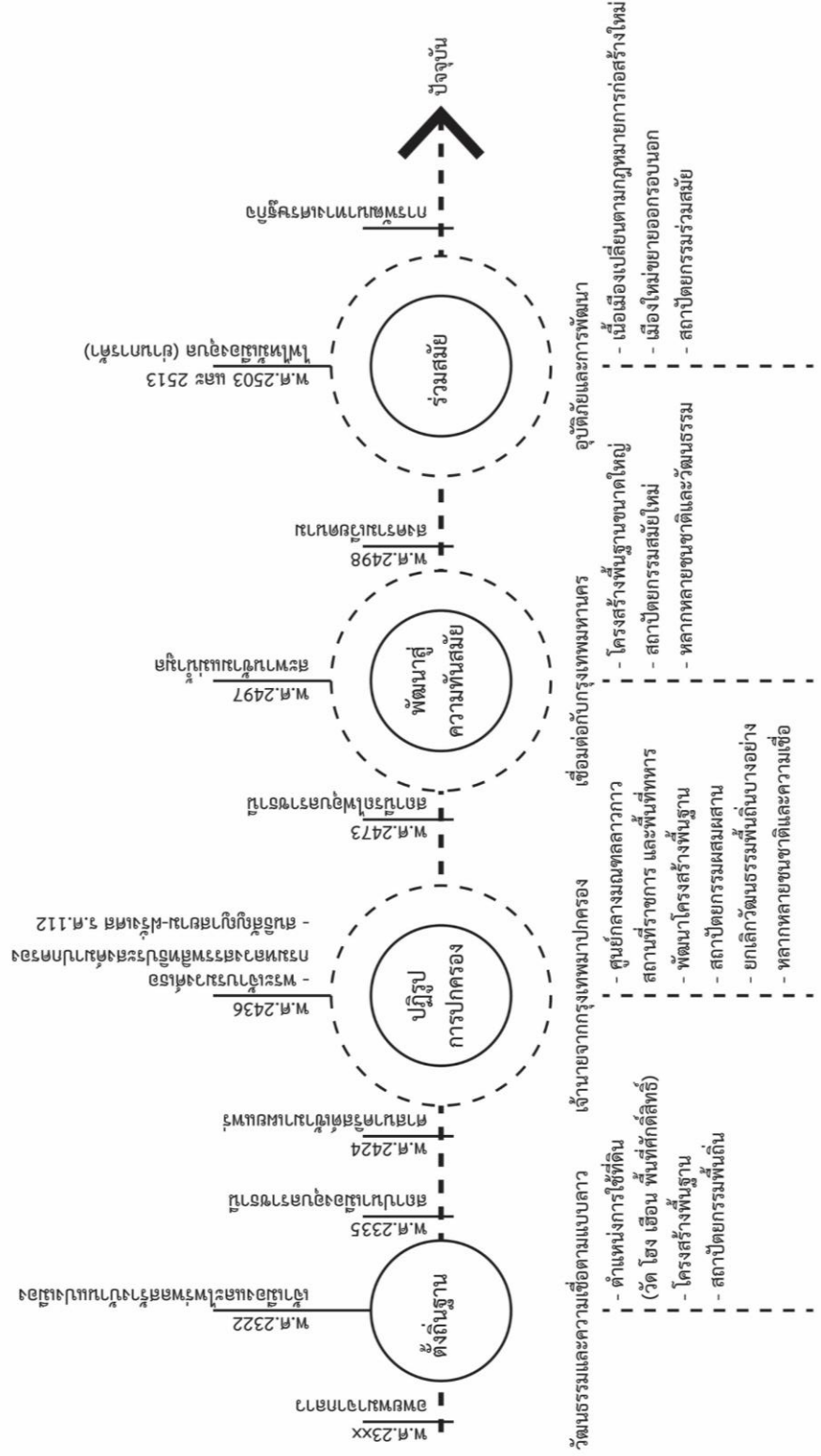
สรุปคุณลักษณะในช่วงร่วมสมัยกับปัจจุบัน เป็นช่วงที่เมืองยังคงรักษาความเป็นพหุวัฒนธรรม การเจริญเติบโตของเมืองสร้างการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้คนในเมืองตามยุคสมัย ทั้งนี้ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงหลังเหตุการณ์ไฟไหม้เมือง เนื้อเมืองยังคงรักษารูปแบบ ขนาด และสัดส่วนอาคาร อีกทั้ง มิติในด้านการใช้งานของพื้นที่ยังคงเดิม จึงทำให้คุณลักษณะร่วมสมัยนี้เป็นช่วงที่เกิดการปรับเปลี่ยนพื้นที่ภายในภายใต้ลักษณะกายภาพเดิมมากกว่าการสร้างขึ้นมาใหม่

ภาพที่ 100 ผังเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อคุณลักษณะเมือง ช่วงร่วมสมัยกับปัจจุบัน

ผลการศึกษาพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานี

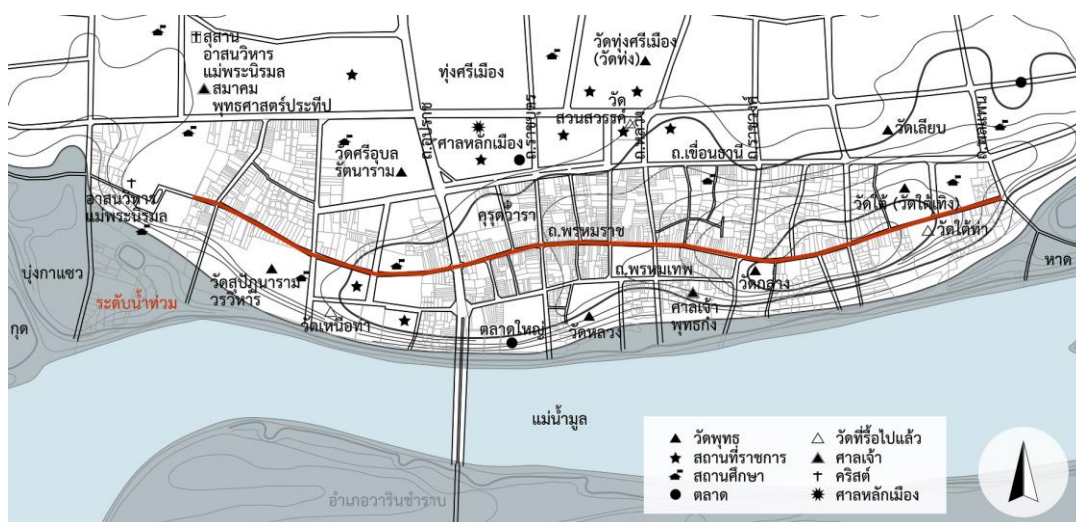
พัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลราชธานีแสดงให้เห็นว่าเมืองมีการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปธรรมและนามธรรมจากคุณลักษณะเริ่มต้นที่เป็นวัฒนธรรมลาวสู่การผสมผสานกับองค์ประกอบที่รับมาทั้งจากกรุงเทพมหานครและการเข้ามาของผู้คนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่มีวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อที่แตกต่างและหลากหลาย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของเมืองแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นทั้งจากภายในและภายนอก ทั้งระดับพื้นที่ ภูมิภาค ประเทศ และสากล แสดงออกเป็นภาพของเมืองที่เกิดการผสมผสานกันระหว่างสถาปัตยกรรม วัฒนธรรม สังคม และผู้คนที่หลากหลาย อยู่ร่วมกันระหว่างองค์ประกอบเก่าและใหม่ สอดประสานจนกลายเป็นเมืองในปัจจุบัน

พัฒนาการของคูมลักษณะเมืองอุบลราชธานี

ภาพที่ 101 ฝั่งเหตุการณ์สำคัญที่เป็นจุดเปลี่ยนของคูมลักษณะภูมิสถาปัตย์เมืองอุบลราชธานี

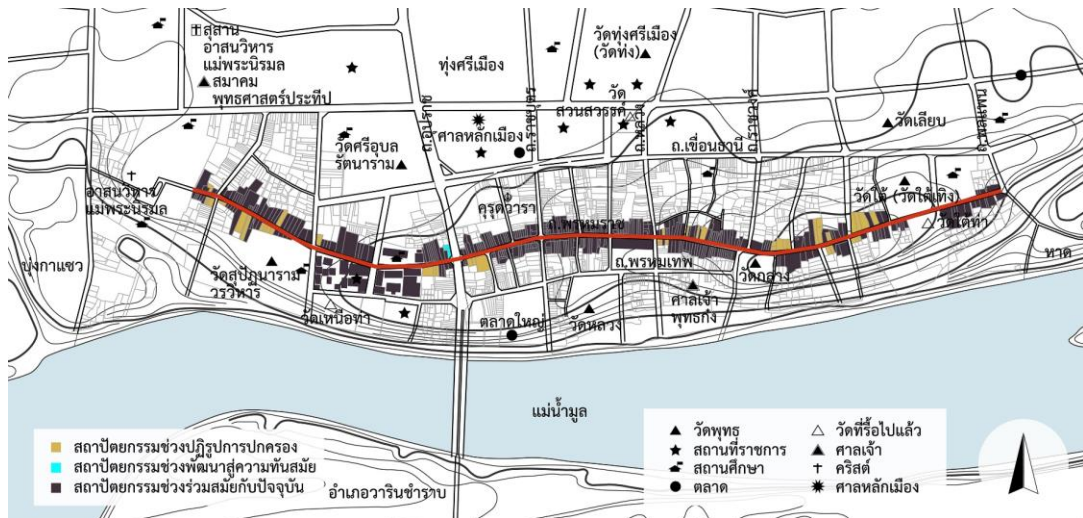
ลักษณะธรรมชาติมีผลต่อการเกิดคุณลักษณะของพื้นที่ ซึ่งผลการศึกษาลักษณะภูมิประเทศและประวัติศาสตร์เรื่องน้ำท่วมของเมืองอุบลพบว่า ระดับน้ำท่วมมีความสัมพันธ์กับอาณาเขตของย่านถนนพรหมราช โดยลักษณะธรรมชาติฝั่งตะวันตกเป็นบึงและกุด ส่วนฝั่งตะวันออกเป็นหาด เมื่อถึงฤดูน้ำหลากจึงทำให้พื้นที่ของบึง กุด และหาดที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ต่ำเกิดน้ำท่วมเป็นประจำ เนื่องจากตำแหน่งที่ตั้งของเมืองอุบลเป็นเมืองปลายน้ำของแม่น้ำมูล แม่น้ำชี และสาขาแม่น้ำต่าง ๆ จึงส่งผลให้มวลน้ำมารวมกันและระดับน้ำของแม่น้ำมูลสูงขึ้น ดังนั้นอาณาเขตของย่านจึงถูกควบคุมให้อยู่บนพื้นที่ที่สูงกว่าระดับน้ำท่วมถึง

ภาพที่ 103 แผนที่ระดับน้ำท่วมที่ควบคุมอาณาเขตของย่านถนนพรหมราช

การศึกษาพื้นที่กรณีศึกษาใช้ทฤษฎีสัณฐานวิทยาเมือง (urban morphology) วิเคราะห์คุณลักษณะของย่านถนนพรหมราชในปัจจุบัน ด้วยการลงพื้นที่สำรวจสถาปัตยกรรม การใช้ประโยชน์ที่ดิน และระบบการสัญจร ศึกษาแบบที่ดินและกรรมสิทธิ์ที่ดินจากข้อมูลของหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า

สถาปัตยกรรม ที่ปรากฏอยู่บนถนนพรหมราชจำนวนมากมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบตามปัจจัยที่เข้ามามีอิทธิพลต่อเมืองจากสถาปัตยกรรมท้องถิ่นสู่สถาปัตยกรรมร่วมสมัย แต่ภายใต้ภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงยังปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมในอดีตหลงเหลือเป็นร่องรอยสอดแทรกอยู่เล็กน้อย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การรับรู้ความเก่าแก่ของพื้นที่ประวัติศาสตร์จากการพิจารณาย่านถนนพรหมราชด้วยสายตาเพียงอย่างเดียวจึงเป็นเรื่องยาก ดังนั้นการศึกษาจำเป็นต้องศึกษามิติอื่นของย่าน อาคาร และชุมชนเพื่อทำความเข้าใจคุณค่าและความสำคัญที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเกิดคุณลักษณะเมืองในปัจจุบัน

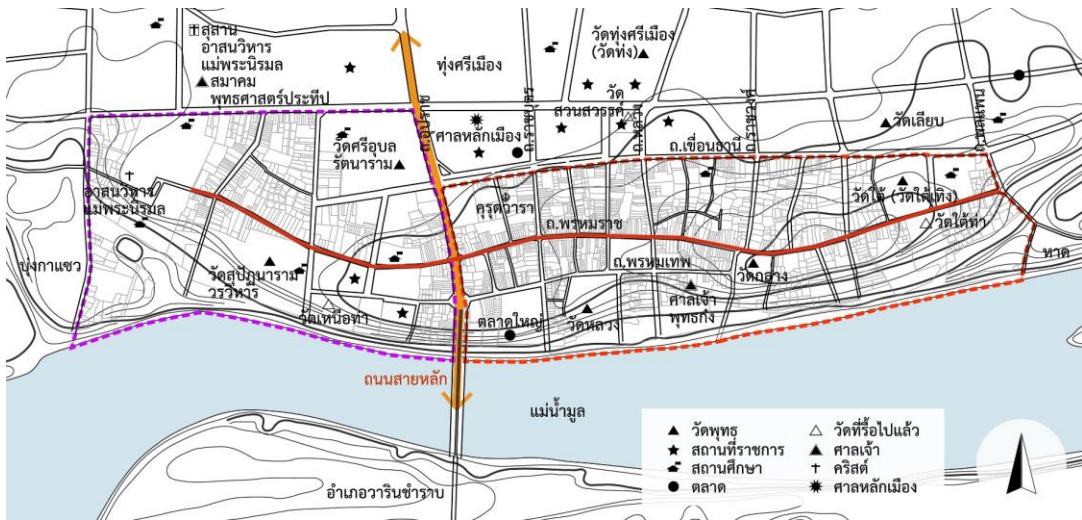

ภาพที่ 104 แผนที่รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่บนถนนพหลมราช

ในอดีตการเดินทางด้วยเรือถือเป็นพาหนะสำคัญสำหรับการติดต่อระหว่างเมืองของเมืองอุบล จึงทำให้เส้นทางการสัญจรที่ปรากฏอยู่ในย่านมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำ เกิดเป็นถนนแนวเหนือ-ใต้ ที่ตัดผ่านถนนพหลมราชและถนนพหลมเทพ (ถนนแนวตะวันตก-ตะวันออก) เกิดเนื้อเมืองที่มีลักษณะเป็นบล็อก ทั้งนี้ ปัจจุบันการเดินทางด้วยเรือในเมืองอุบลถูกลดบทบาทด้านการขนส่งลงไปหลังจากที่มีสะพานข้ามแม่น้ำมูล จึงทำให้ท่าเรือสำหรับการสัญจรที่เคยมีอยู่ยกเลิก เหลือเพียงท่าเรือเฉพาะกิจที่ใช้สำหรับกิจกรรมบางอย่าง เช่น การลอยอังคารของผู้วายชนม์ที่กลางแม่น้ำมูล การแห่เรือไฟในประเพณีออกพรรษา การเดินเรือหาลาแบบวิถีชาวบ้าน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ การเดินทางด้วยรถยนต์บนทางบกจึงมีความสำคัญมากสำหรับการสัญจรในปัจจุบัน

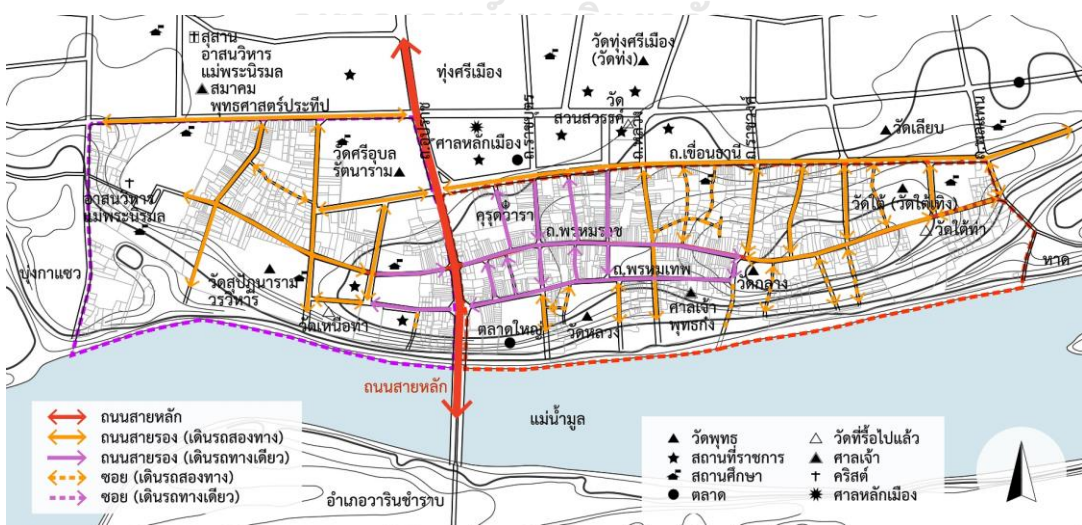
รูปแบบถนน สร้างความแตกต่างให้กับพื้นที่ ทั้งนี้ ถนนแนวเหนือ-ใต้ แต่ละเส้นทางที่ตัดผ่านย่านถนนพหลมราชมีคุณลักษณะที่แตกต่างกันตามการเชื่อมต่อกับพื้นที่ส่วนอื่นของเมือง ซึ่งความสามารถในการเชื่อมต่อส่งผลต่อระดับความสำคัญของถนนเกิดเป็นถนนสายหลัก ถนนสายรองที่สะท้อนออกมาให้เห็นด้วยปริมาณรถที่เดินทางผ่าน อีกทั้งมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ที่ดินในแต่ละส่วนของย่านถนนพหลมราช รูปแบบถนนจึงมีส่วนต่อการคัดกรองผู้คนที่เดินทางเข้ามาภายในย่านในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน

ถนนที่มีบทบาทสำคัญต่อการแบ่งย่านถนนพหลมราชคือถนนอุปราช เนื่องจากถนนนี้ถูกพัฒนาหลังจากการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำมูลที่เชื่อมเมืองอุบลกับอำเภอวารินชำราบ ทำให้ถนนอุปราชกลายเป็นถนนสายหลักของเมือง (แนวเหนือ-ใต้) มีขนาดถนนที่กว้างกว่าถนนสายอื่นในย่านเมืองเก่า มีการจราจรหนาแน่นในช่วงเวลาเร่งด่วน ด้วยเหตุนี้ย่านถนนพหลมราชจึงถูกแบ่งออกเป็นฝั่งตะวันตก (ตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราช) กับฝั่งตะวันออก (ตั้งแต่ถนนอุปราชถึงวัดใต้) ซึ่งทั้งสองฝั่งมีคุณลักษณะที่แตกต่างกัน

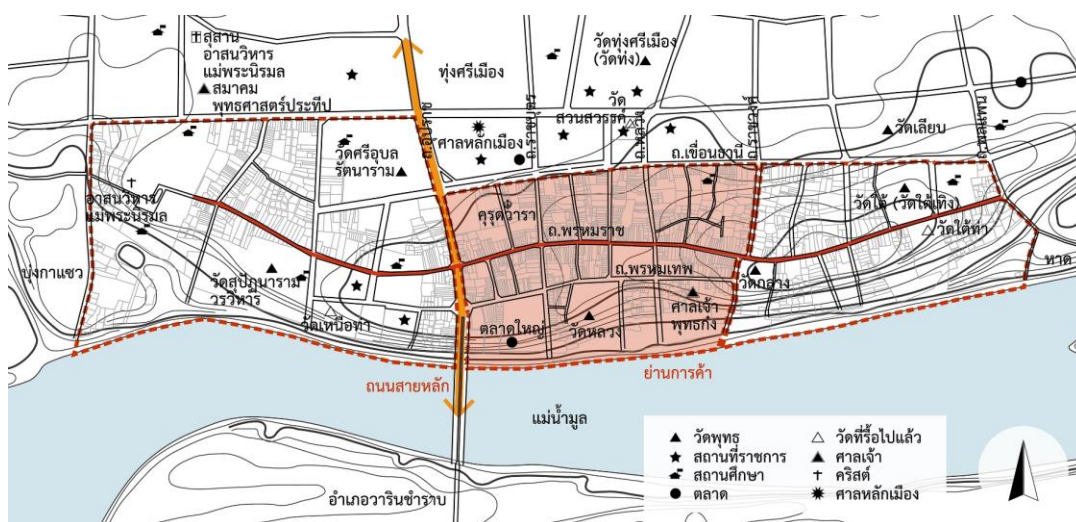
ภาพที่ 105 แผนที่ย่านถนนพรหมราชที่ถูกแบ่งด้วยถนนอุปราช

ระบบการสัญจรภายในย่านถนนพรหมราชในปัจจุบันมีลักษณะเป็นถนนสายรอง ความกว้างของถนนไม่กว้างมากเนื่องจากเป็นถนนสายเก่า จึงทำให้เกิดการเดินรถทั้งแบบสองทางและทางเดียวเพื่อประโยชน์ในการจัดการด้านการจราจร ซึ่งถนนช่วงที่เดินรถทางเดียวจะปรากฏในย่านที่มีการค้าขายเนื่องจากมีปริมาณรถที่เข้ามาติดต่อจำนวนมาก อีกทั้งมีการจอดรถเทียบทั้งสองฝั่งข้างถนนจึงจำเป็นต้องเหลือการเดินรถเพียงทางเดียว ทั้งนี้ ถนนพรหมราชถูกจำกัดความยาวด้วยขอบเขตของพื้นที่ธรรมชาติจึงส่งผลต่อการเข้าถึงของปริมาณรถและผู้คนที่มีส่วนต่อการสร้างคุณลักษณะทางสังคมแบบเปิดกว้างสู่สาธารณะหรือแบบปิดเป็นส่วนตัว ซึ่งคุณลักษณะที่แตกต่างกันจะมีผลต่อการวางแผนรูปแบบการพัฒนาที่แตกต่างกัน

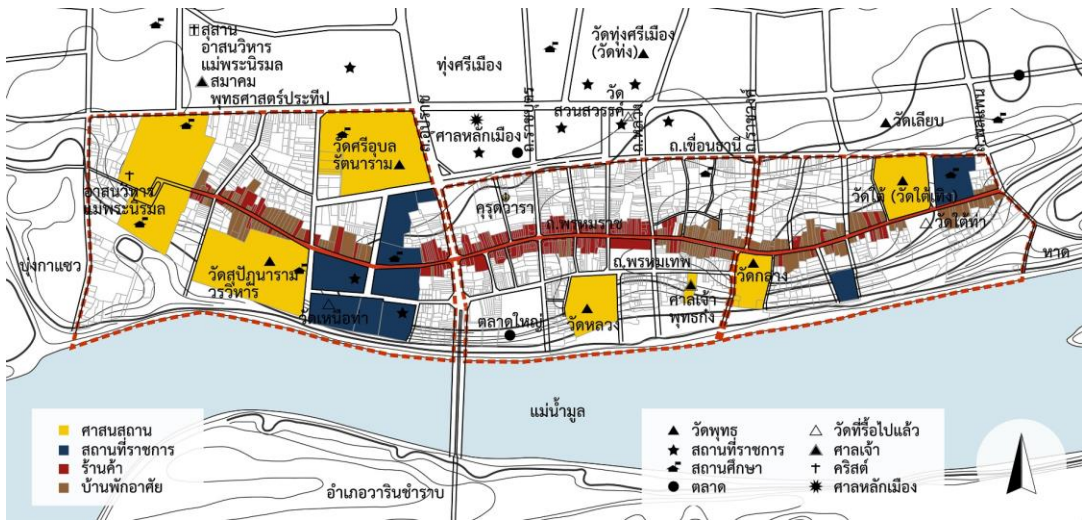
ภาพที่ 106 แผนที่ระบบการสัญจรภายในย่านถนนพรหมราช

การใช้ประโยชน์ที่ดิน สร้างความแตกต่างจากความหนาแน่นของการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เกาะกลุ่มกันในพื้นที่และสะท้อนออกมาในวิถีชีวิต ซึ่งงานวิจัยเรื่อง “ความผูกพันสถานที่และสำนึกในถิ่นที่อยู่ในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี” (ดนัย นิลสกุล, 2560) แสดงให้เห็นว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินในย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนอุปราชถึงถนนราชวงศ์เป็นย่านการค้าของเมือง จึงทำให้ย่านถนนพรหมราชฝั่งตะวันออกสามารถแบ่งออกเป็นสองส่วนคือย่านการค้า (ตั้งแต่ถนนอุปราชถึงถนนราชวงศ์) และย่านชุมชนพักอาศัย (ตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพน)

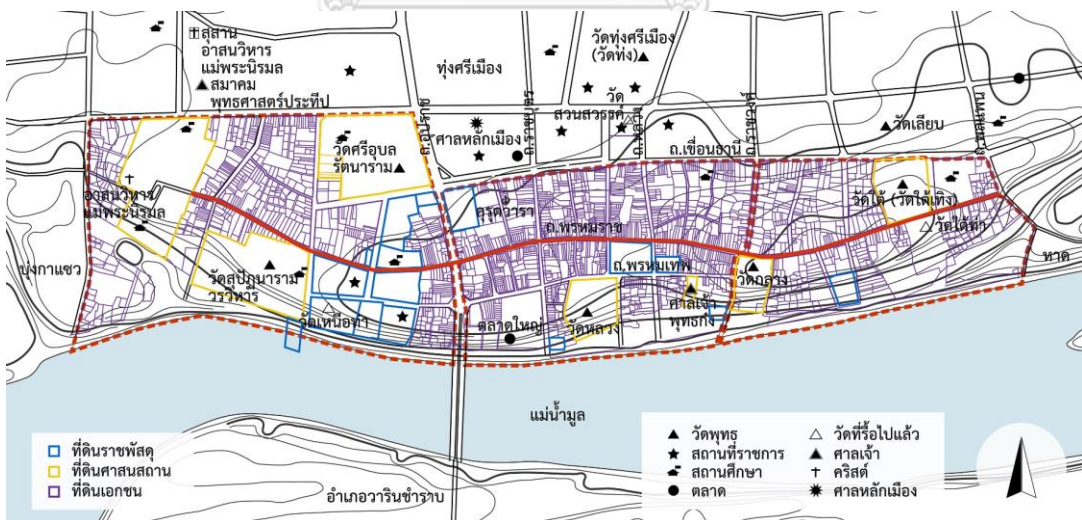
ภาพที่ 107 แผนที่ แบ่งถนนพรหมราชเป็น 3 ย่านจากการสัญจรและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

เมื่อสำรวจการใช้ประโยชน์ที่ดินของอาคารบนถนนพรหมราช ผลการสำรวจแสดงให้เห็นว่า ส่วนของย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราชมีสัดส่วนของศาสนสถานและสถานที่ราชการเป็นจำนวนมาก ส่วนของย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนอุปราชถึงถนนราชวงศ์มีสัดส่วนของร้านค้าเป็นจำนวนมาก และส่วนของย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพนมีสัดส่วนของบ้านพักอาศัยเป็นจำนวนมาก ซึ่งสัดส่วนการใช้ประโยชน์ที่ดินส่งผลให้ย่านมีคุณลักษณะที่แตกต่างกัน โดยย่านที่มีการเกาะกลุ่มของศาสนสถานและสถานที่ราชการจะแสดงออกในแบบสงบนิ่ง เป็นระเบียบและทางการ ส่วนร้านค้าจะแสดงออกอย่างมีชีวิตชีวา และส่วนบ้านพักอาศัยจะแสดงออกในแบบนิ่งแต่ผ่อนคลาย ด้วยเหตุนี้ การใช้ประโยชน์ที่ดินจึงควบคุมคุณลักษณะของย่านอย่างเป็นองค์รวมด้วยการควบคุมกิจกรรมที่เกิดขึ้น ส่งผลให้สามารถรับรู้คุณลักษณะเฉพาะของพื้นที่ได้แม้ว่ากายภาพภายนอกจะเปลี่ยนแปลงหน้าตาไปแล้ว

ภาพที่ 108 แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินของอาคารบนถนนพรหมราช

กรรมสิทธิ์ที่ดินในย่านถนนพรหมราชแสดงให้เห็นว่าเมื่อมีการยกเลิกวัดไปแล้ว ที่ดินนั้นจะถูกใช้สำหรับสถานที่ราชการ ดังเช่นกรณีที่ดินของวัดเหนือทำถูกใช้สำหรับสำนักงานป้องกันควบคุมโรค และกรณีที่ดินของวัดใต้ทำถูกใช้สำหรับสำนักงานการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค (ปัจจุบันถูกรื้อกลายเป็นที่ว่างเปล่า) ซึ่งคุณลักษณะร่วมของศาสนสถานและสถานที่ราชการที่มีความคล้ายคลึงกันคือความเป็นระเบียบและทางการ จึงทำให้ย่านยังคงรักษาคุณลักษณะภาพรวมเอาไว้แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรมไปเป็นรูปแบบอื่น

ภาพที่ 109 แผนที่กรรมสิทธิ์ที่ดินในย่านถนนพรหมราช

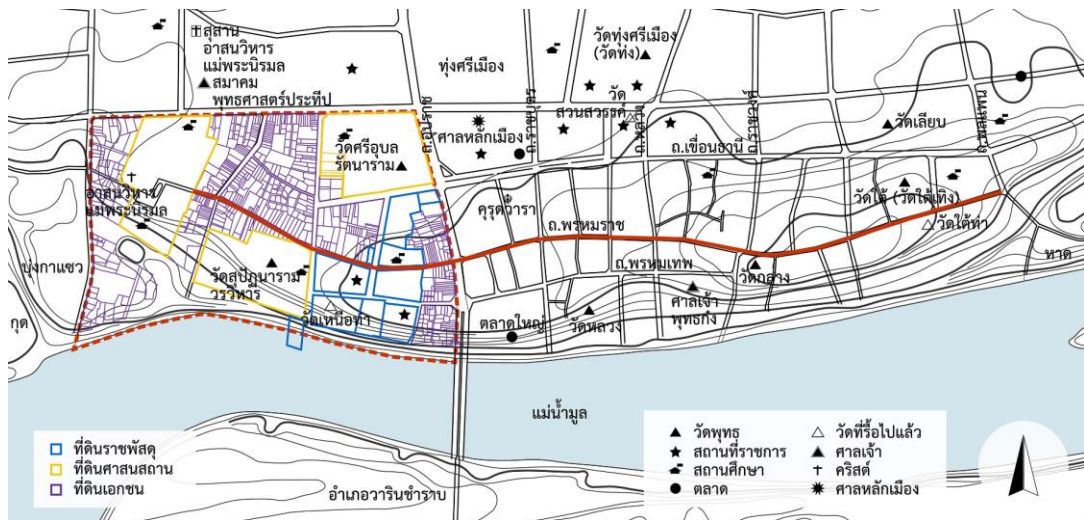
รูปร่างที่ดินในย่านถนนพรหมราชแสดงให้เห็นว่าขนาดที่ดินมีผลต่อการควบคุมคุณลักษณะของเนื้อเมือง ซึ่งข้อมูลรูปร่างที่ดินในปัจจุบันศึกษาได้จากผังที่ดินออนไลน์ของกรมที่ดิน เมื่อนำมาซ้อนทับกับแผนที่ดาวเทียมจาก Google map และแผนที่ตำแหน่งที่ดินราชพัสดุจากกรมธนารักษ์จะพบความสัมพันธ์ของกรรมสิทธิ์ที่ดินที่สะท้อนอยู่ในขนาดและรูปร่างที่ดิน รวมถึงสถาปัตยกรรมและที่ว่างแสดงให้เห็นถึงปริมาณความหนาแน่นของเนื้อเมือง โดยย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราชมี่มีความหนาแน่นน้อยเพราะมีสัดส่วนที่ดินของศาสนสถานและสถานที่ราชการที่มีขนาดใหญ่อยู่มาก ส่วนย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนอุปราชถึงถนนราชวงศ์มีความหนาแน่นมากเพราะมีสัดส่วนของร้านค้าอยู่มากโดยมีลักษณะที่ดินขนาดเล็ก หน้าแคบ ลึก และอยู่ติดกันที่เกิดจากการแบ่งกรรมสิทธิ์กันภายในตึกแถวตามขนาดคูหา

เมื่อเชื่อมโยงข้อมูลด้านต่าง ๆ ของพื้นที่เข้าด้วยกันจึงพบว่าย่านถนนพรหมราชมีคุณลักษณะแตกต่างกัน สามารถแบ่งเป็นย่านได้ดังนี้

- ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราช
- ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนอุปราชถึงถนนราชวงศ์
- ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพน

4.1.1 ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราช

ภาพที่ 111 แผนที่ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราช

ภาพที่ 112 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชช่วงหน้าอาสนวิหารแม่พระนิรมล

ภาพที่ 113 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชช่วง
ข้างวัดสุปัฏนารามวรวิหาร

ภาพที่ 114 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชช่วง
วิทยาลัยอาชีวศึกษา

ภาพที่ 115 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชช่วงวิทยาลัยอาชีวศึกษาถึงถนนอุปราช

พื้นที่ของย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราชมีคุณลักษณะเป็นย่านสถานที่ราชการ สถานศึกษา ศาสนสถาน และชุมชน ลักษณะทางกายภาพเดิมเป็นคุ่มขนาดเล็ก ประกอบด้วยวัด โสง และเฮือน โดยเฮือนของชาวบ้านตั้งกระจายและสัมพันธ์กับวัดเหนือท่าและโสงเหนือของอุปราช ต่อมาภายหลังปี พ.ศ.2396 หลังจากวัดสุทัศน์ (สุปฏิณารามวรวิหาร) สร้างเสร็จเรียบร้อย (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535: 124) วัดเหนือท่าที่ตั้งอยู่หน้าวัดสุปฏิณฯ ก็ถูกยกเลิก หลังจากนั้น ปี พ.ศ.2398 อุปราชโทกทิศพื้นที่สวนเพื่อสร้างวัดศรีทอง (ศรีอุบลรัตนาราม) จึงทำให้พื้นที่ของย่านนี้โอบล้อมด้วยศาสนสถาน

ต่อมาในปี พ.ศ.2424 ย่านนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการก่อตั้งคริสตจักรและเกิดชุมชนคริสต์ขึ้นในพื้นที่บุงกาแซว (เอกราชบางเล่มเรียก “บุงกาแหว”) ที่ตั้งอยู่หลังวัดสุปฏิณารามวรวิหาร จึงส่งผลให้เกิดการขยายตัวของเมืองและย่านออกไปทางทิศตะวันตก และเกิดพื้นที่แห่งความเชื่อทั้งพุทธและคริสต์ในย่านเดียวกัน ทั้งนี้ พื้นที่ในย่านนี้เดิมเป็นของเจ้านายพื้นเมืองอุบล ซึ่งหลังการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นในสมัยกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ช่วงหลังปี พ.ศ.2436 เจ้าเมืองอุทิศที่ดินให้เป็นพื้นที่ราชการ และเมื่อปี พ.ศ.2442 ผลจากสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.112 ฝรั่งเศสได้รับอนุญาตให้เช่าพื้นที่ราชการหน้าวัดสุปฏิณฯ เพื่อตั้งกงสุลฝรั่งเศสขึ้นที่เมืองอุบล จึงส่งผลให้ย่านนี้ประกอบด้วยศาสนสถานและสถานที่ราชการ ปัจจุบัน กงสุลฝรั่งเศสถูกยกเลิกไปแล้วแต่การใช้ประโยชน์ที่ดินยังคงเป็นสถานที่ราชการเช่นเดิม

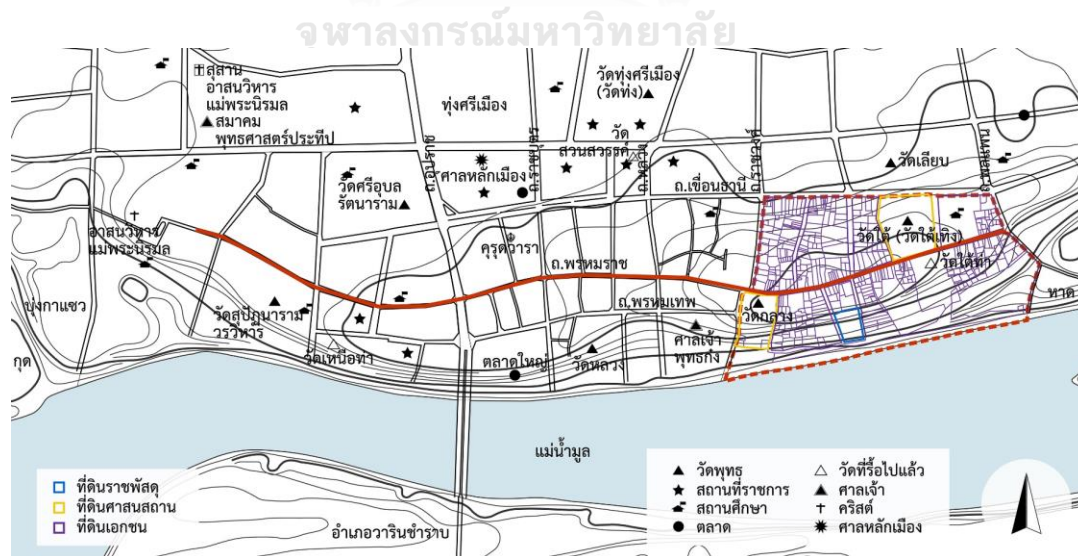
สำหรับพื้นที่ชุมชนที่พิกาศัยแทรกตัวอยู่ในพื้นที่ว่างระหว่างสถานที่ราชการกับศาสนสถานขนาดและสัดส่วนของชุมชนมีขนาดเล็ก ประกอบกับการที่ย่านถูกโอบล้อมทางทิศใต้ด้วยแม่น้ำ ทิศตะวันตกด้วยพื้นที่บุงและกุดที่น้ำท่วมถึง ทิศเหนือด้วยสถานที่ราชการ ทิศตะวันออกด้วยถนนสายหลักที่สร้างการตัดขาดให้กับถนนพรหมราชทั้งสองฝั่งถนนอุปราช อีกทั้งการสัญจรภายในย่านมีลักษณะเป็นเส้นทางรอง เกิดการคัดกรองเฉพาะผู้ที่มีกิจธุระเข้ามาในพื้นที่ จึงทำให้ชุมชนในย่านนี้ค่อนข้างปิดและแยกออกจากกลุ่มพื้นที่ย่านอื่น

พื้นที่ของย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนอุปราชถึงถนนราชวงศ์มีคุณลักษณะเป็นย่านอาคารพาณิชย์ ลักษณะทางกายภาพเกิดการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ชุมชนเก่าสมัยตั้งถิ่นฐานเป็นย่านการค้าของเมือง พื้นที่นี้ถูกพัฒนาในช่วงเวลาที่เส้นทางรถไฟจากกรุงเทพมหานครก่อสร้างมาถึงจังหวัดอุบลราชธานี สิ้นสุดที่อำเภอวารินชำราบ ในปี พ.ศ.2473 (เติม วิภาคย์พจนกิจ, 2546: 416-419) และมีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำมูลที่ตำแหน่งถนนอุปราชเพื่อเชื่อมต่อเมืองอุบลราชธานีกับอำเภอวารินชำราบเข้าด้วยกัน ในปี พ.ศ.2497

เนื่องจากย่านนี้มีการซ้อนทับของชั้นประวัติศาสตร์ในช่วงการตั้งถิ่นฐานและเปลี่ยนถ่ายมาเป็นย่านการค้าในเวลาต่อมา ลักษณะสัณฐานเดิมของพื้นที่จึงควบคุมการพัฒนาให้อยู่ในกรอบของขนาดเนื้อเมืองที่เกิดจากการตัดกันของถนนในย่าน ปัจจุบันสิ่งที่ยังปรากฏเหลือให้ศึกษาย้อนกลับไปสู่คุณลักษณะของการตั้งถิ่นฐานบนย่านนี้ ได้แก่ ลักษณะสัณฐานของเส้นทางสัญจร ชื่อของถนนที่สัมพันธ์กับที่ตั้งของโฮงในอดีต และตำแหน่งที่ตั้งของวัดเก่าแก่ที่ยังคงอยู่ ณ ที่แห่งเดิม

การเจริญเติบโตและพัฒนาทางเศรษฐกิจของเมืองอุบล ในช่วงปี พ.ศ.2550 จนถึงปัจจุบัน พื้นที่ทางธุรกิจถูกขยายออกไปยังพื้นที่รอบนอกเมืองทางทิศเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือ ส่งผลให้ย่านนี้เกิดการปรับตัว ส่วนหนึ่งปรับพื้นที่ไปเป็นพื้นที่อยู่อาศัยแทนพื้นที่ค้าขาย สำหรับร้านค้าที่คงอยู่เป็นร้านที่มีความสัมพันธ์กับสถานที่ราชการและศาสนสถานในพื้นที่ใกล้เคียง และเป็นร้านที่ปรับตัวให้เข้ากับวิถีชีวิตของคนในปัจจุบัน ทั้งนี้การคงอยู่ของธนาคาร ร้านค้าทอง และตลาดเป็นส่วนหนึ่งที่ยังคงรักษาความเป็นย่านการค้าเอาไว้

4.1.3 ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพน

ภาพที่ 119 แผนที่ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพน

ภาพที่ 120 บรรยากาศย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพน

ภาพที่ 121 บรรยากาศบริเวณบ้านพักอาศัย

พื้นที่ของย่านถนนพรหมราชตั้งแต่ถนนราชวงศ์ถึงถนนพลแพน มีคุณลักษณะเป็นย่านพักอาศัย ในย่านประกอบด้วยศาสนสถาน สถานศึกษา และที่พักอาศัย ลักษณะทางกายภาพเดิมเป็นคุ่มขนาดเล็ก ประกอบด้วยวัด โขง และเฮือน โดยเฮือนของชาวบ้านตั้งกระจายและสัมพันธ์กับวัดกลาง วัดใต้ท่า และโองใต้ของราชวงศ์ พื้นที่ของย่านนี้ถูกควบคุมด้วยพื้นที่ของศาสนสถานที่อยู่ในย่าน ซึ่งนอกจากวัดกลางและวัดใต้ท่าที่สร้างขึ้นในช่วงการตั้งถิ่นฐานแล้ว ในปี พ.ศ.2377 มีการสร้างวัดใต้เทิง (“วัดใต้” หรือ “วัดใต้พระเจ้าใหญ่องค์ต่อ” ชื่อในปัจจุบัน) ขึ้น จึงทำให้ในย่านมีศาสนสถานถึง 3 แห่ง แม้เวลาต่อมา ในปี พ.ศ.2459 วัดใต้ท่าถูกยกเลิกไปและพื้นที่ถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่ของราชการ ต่อมา มีการสร้างสถานที่ราชการ (โรงไฟฟ้า) บนที่ดินนั้น เมื่อเชื่อมโยงตำแหน่งของวัดใต้กับสถานที่ราชการ และโรงเรียนจะแสดงให้เห็นกรอบของพื้นที่ที่ควบคุมการขยายตัวของชุมชนในย่านนี้

ตำแหน่งของย่านตั้งอยู่บนพื้นที่ลาดชันและเป็นขอบของเมือง ถัดไปทางตะวันออกของย่าน เป็นพื้นที่ลาดต่ำลงไปติดกับหาด ขนาดของย่านมีขนาดเล็ก ประกอบกับการสัญจรภายในย่านมีลักษณะเป็นเส้นทางรอง คนนอกเดินทางผ่านเข้ามาในย่านค่อนข้างน้อย ส่งผลให้ย่านมีคุณลักษณะเป็นพื้นที่ค่อนข้างปิดที่มีการใช้งานจากคนในเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะของพื้นที่มีข้อจำกัดในการพัฒนาทางเศรษฐกิจจึงเกิดการพัฒนาน้อยกว่าย่านอื่นบนถนนพรหมราช จึงทำให้ย่านนี้ไม่พลุกพล่าน

ในย่านมีวิถีชีวิตแบบชุมชน ปรากฏรูปแบบวัฒนธรรมประเพณีแบบชาวอีสานตามฮีตสิบสอง คนมีความสัมพันธ์กับวัดในแบบวัดชุมชนมากกว่าวัดเมือง คนนับถือผีและมีการจัดพิธีกรรมเพื่อแสดงการนับถือบูชา จึงทำให้คุณลักษณะของย่านนี้ค่อนข้างไปทางพุทธและเคารพวิญญาณควบคู่กันไป แม้ย่านนี้จะมีชาวจีนอาศัยร่วมกับชาวไทยอีสาน แต่ลักษณะทางวัฒนธรรมไม่หลากหลายเหมือนย่านอื่นบนถนนพรหมราช

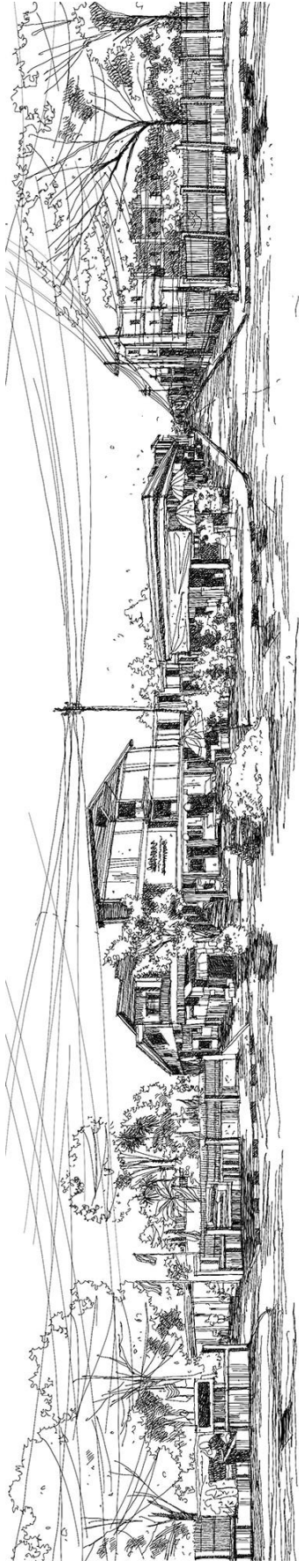
4.2 พื้นที่การศึกษา: ย่านถนนพรหมราชตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราชา

การศึกษาพื้นที่การศึกษาในส่วนนี้เป็นการศึกษารายละเอียดของคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบภายใต้การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ ซึ่งมีเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่การศึกษาจากย่านถนนพรหมราชทั้งสามย่าน โดยเลือกย่านที่เป็นพื้นที่ขยายจากพื้นที่แรกสร้างเมือง เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลาย และยังไม่มีการวิจัยด้านภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ที่ศึกษาพื้นที่นี้ เพื่อเป็นตัวอย่างการพิจารณารวดคของเมืองในพื้นที่ใหม่และเป็นองค์ประกอบที่เกิดขึ้นภายหลัง

เมื่อพิจารณาย่านถนนพรหมราชจากเกณฑ์ดังกล่าวจึงเลือกย่านตั้งแต่อาสนวิหารแม่พระนิรมลถึงถนนอุปราชาเป็นพื้นที่การศึกษา เนื่องจากเป็นย่านที่มีการเปลี่ยนแปลงและขยายอาณาเขตจากพื้นที่แรกสร้างเมือง องค์ประกอบในย่านเกิดขึ้นหลังช่วงการตั้งถิ่นฐาน เป็นชุมชนใหม่และความเชื่อใหม่ซึ่งมีความแตกต่างจากคุณลักษณะเริ่มต้นของเมืองแต่มีความสำคัญต่อภูมิทัศน์เมืองอุบลในปัจจุบันจึงมีความหลากหลายเกิดขึ้นในพื้นที่ เป็นย่านที่ยังไม่มีการศึกษาด้านภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จึงมีความน่าสนใจและเป็นการขยายพื้นที่ศึกษาให้ครอบคลุมออกไปสู่พื้นที่ใหม่

กระบวนการศึกษาในส่วนนี้ใช้วิธีการสำรวจสถาปัตยกรรมและการใช้พื้นที่ สังเกตกิจกรรมโดยการเข้าไปมีส่วนร่วม และสัมภาษณ์คนในชุมชนที่เป็นตัวแทนของกลุ่มคนที่มีความผูกพันกับพื้นที่ โดยใช้วิธีการไปพบผู้นำศาสนาที่อยู่ในพื้นที่ศึกษาและขอคำแนะนำหรือบอกต่อเพื่อไปพบกับคนที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ ซึ่งกระบวนการนี้ทำให้ได้พบกับคนที่ต่างเพศ ต่างวัย และต่างบทบาท รวมถึงคนที่มีความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกัน

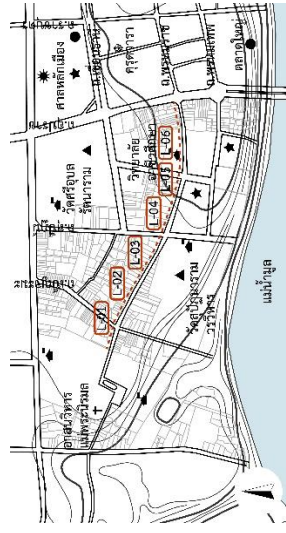
ผลการสำรวจสถาปัตยกรรมในพื้นที่แสดงให้เห็นว่าลักษณะทางกายภาพในภาพรวมมีการเปลี่ยนไปสู่ความร่วมมือ ขนาดของอาคารในช่วงที่เป็นชุมชนเป็นอาคารขนาดเล็ก และมีขนาดใหญ่ขึ้นในช่วงที่เป็นสถานที่ราชการ รูปแบบสถาปัตยกรรมไม่ได้มีความโดดเด่นในเรื่องของการออกแบบ ทั้งนี้ ภายใต้ความธรรมดาที่เป็นเปลือกที่แสดงออกมา หากพิจารณาพื้นที่นี้ด้วยมิติของการใช้งาน จะยังเห็นถึงการคงอยู่ของมิติที่เป็นนามธรรมที่ซ่อนอยู่ภายใน คือความเป็นชุมชนและเป็นย่านศาสนสถานและราชการ

ภาพที่ 126 ลายเส้นรูปด้านถนนพรหมราช ช่วงที่ L-05

ภาพที่ 127 ลายเส้นรูปด้านถนนพรหมราช ช่วงที่ L-06

4.2.1 คุณลักษณะเฉพาะของพื้นที่กรณีศึกษา

การศึกษาคุณลักษณะเฉพาะของพื้นที่กรณีศึกษาเป็นการทำความเข้าใจรายละเอียดของพื้นที่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพว่า อะไรคือสิ่งที่ยังคงอยู่และถ่ายทอดคุณลักษณะของย่านจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน โดยใช้กระบวนการศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ลงพื้นที่เก็บข้อมูลทางสถาปัตยกรรม ที่ว่าง และการใช้ประโยชน์ที่ดิน ทำความเข้าใจระบบโครงข่ายและการสัญจร สังเกตกิจกรรมและวิถีชีวิตของคนในย่านในช่วงวันและเวลาที่แตกต่างกัน และสัมภาษณ์คนในพื้นที่เป็นตัวแทนของคนที่มีความผูกพันกับพื้นที่โดยเริ่มจากการสัมภาษณ์ผู้นำทางศาสนาและรับการแนะนำไปสู่บุคคลที่มีความผูกพันรายอื่น

ผลการศึกษาพบว่าแม้ลักษณะทางกายภาพของย่านเกิดการเปลี่ยนแปลงแต่คนในชุมชนยังคงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับความเชื่อและดำรงชีพในแบบที่สืบทอดมาจากอดีต จึงเกิดความต่อเนื่องของคุณลักษณะทางนามธรรมและเป็นคุณลักษณะเฉพาะของย่านจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

- ย่านแห่งความหลากหลายทางความเชื่อ
- ย่านแหล่งความรู้ทางโลกและทางธรรม
- ย่านผสมผสานทั้งมาตุลัักษณ์และปิตุลัักษณ์
- ย่านอาหารเวียดนาม

4.2.1.1 ย่านแห่งความหลากหลายทางความเชื่อ

ในช่วงการตั้งถิ่นฐานของเมืองอุบลมีความเชื่อ 2 ลักษณะคือ การนับถือศาสนาพุทธและการนับถือผีโดยปรากฏเป็นศาสนสถานและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับวิญญาณที่เคารพบูชา ต่อมาในปี พ.ศ.2424 เมื่อมีการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในเมืองอุบลและมีการตั้งศาสนสถานขึ้นที่บริเวณบึงกาแขวจึงทำให้เกิดความเชื่อใหม่เพิ่มขึ้นมาและสร้างความหลากหลายให้กับพื้นที่

ย่านนี้มีศาสนสถานทั้งของศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ที่สำคัญระดับเมืองและระดับภูมิภาคตั้งอยู่ โดยศาสนสถานของศาสนาพุทธคือวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ที่เป็นวัดที่มีสถานะเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร และวัดศรีอุบลรัตนาราม มีสถานะเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ส่วนศาสนสถานของศาสนาคริสต์คืออาสนวิหารแม่พระนิรมลที่เป็นที่ตั้งของมิสซังอุบลราชธานีและเป็นที่ตั้งของโบสถ์คริสต์แห่งแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งความสำคัญของทั้งสามศาสนสถานที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ใกล้กันส่งผลให้ย่านนี้มีความโดดเด่นทางด้านความเชื่อ

ภาพที่ 128 แผนที่ศาสนสถานในย่าน

การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างศาสนสถานและคนทำให้เกิดความสัมพันธ์ คนอุปถัมภ์ศาสนสถาน และศาสนสถานช่วยเหลือคนเมื่อมีภัยที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เช่น กรณีน้ำท่วมเมือง โดยศาสนสถานช่วยเหลือด้านสถานที่พักพิงชั่วคราว เป็นศูนย์กลางการช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกผู้ประสบภัย ภายในย่าน เป็นต้น ทั้งนี้ การอุปถัมภ์ต่อศาสนสถานเกิดจากทั้งคนในย่านและคนเมือง ส่งผลให้ ความสำคัญของศาสนสถานไม่ได้มีเพียงแต่ในย่าน แต่ยังรวมถึงความสำคัญระดับเมืองด้วย จึงเกิด กิจกรรมที่สืบต่อและส่งเสริมการคงอยู่ขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์

ความสำคัญที่ยังคงอยู่เกิดขึ้นจากความผูกพันแม้กายภาพของศาสนสถานจะมีการเปลี่ยนแปลง ความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากการให้นิยามกับพื้นที่ ความหมายขององค์ประกอบ บทบาท ทางสังคม ความต่อเนื่องของการใช้งาน ความสม่ำเสมอในการปฏิบัติกิจกรรม ความประนีประนอม การปรับตัวอยู่ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้ความแตกต่างของแต่ละความเชื่อสามารถอยู่ร่วมกัน ได้ตั้งแต่อดีต มีคุณค่าและความสำคัญต่อย่านมาจนถึงปัจจุบัน

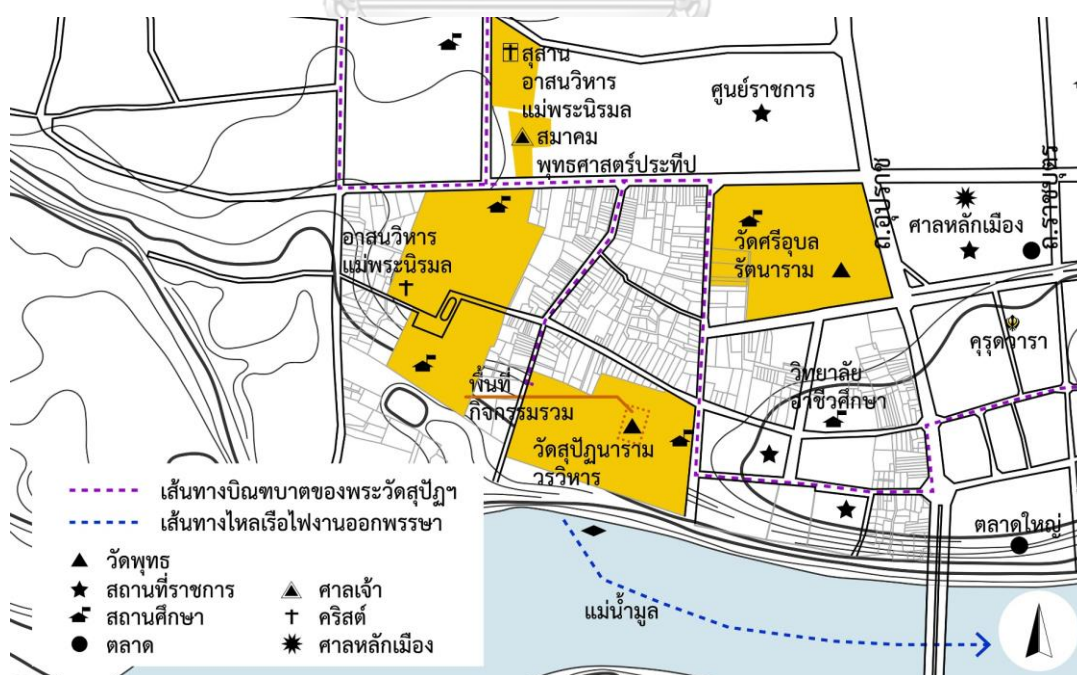
ศาสนาพุทธ

ข้อมูลที่บ้านทีกเกี่ยวกับวัดเก่าแก่ของเมืองอุบลแสดงให้เห็นว่า ย่านนี้มีวัดเหนือท่าที่สร้างขึ้น ในช่วงสร้างบ้านแปงเมืองบริเวณริมแม่น้ำมูล อยู่ขอบฝั่งตะวันตกของเมือง ไม่ปรากฏปีที่ก่อสร้าง แต่ อยู่ในช่วงเดียวกับวัดหลวง วัดกลาง และวัดใต้ท่า ราวปี พ.ศ.2322-2325 ต่อมาในปี พ.ศ.2396 มีการ สร้างวัดสุปฏิณารามวรวิหารขึ้นบนพื้นที่ถัดจากวัดเหนือท่า ซึ่งเป็นวัดธรรมยุติกนิกายวัดแรกในอีสาน และหลังจากวัดสุปฏิญา สร้างเสร็จก็ได้ยกเลิกวัดเหนือท่าลงไป และต่อมาในปี พ.ศ.2398 มีการสร้างวัด

ศรีทอง (ชื่อปัจจุบันคือ “วัดศรีอุบลรัตนาราม”) ขึ้นที่บริเวณสวนของอุปฮาดโทที่อยู่ทางตอนเหนือของเขื่อนธานีติดกับถนนอุปราชา (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535: 119-124)

การปรากฏวัดขึ้นในย่านถึง 3 แห่ง แม้ปัจจุบันจะเหลือเพียง 2 แห่ง แสดงให้เห็นว่าย่านนี้มีความรุ่งเรืองของศาสนาพุทธและเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติกิจทางสงฆ์ ซึ่งทั้งวัดสุปฏิณาราม วรวิหารและวัดศรีอุบลรัตนารามเป็นวัดธรรมยุติกทั้งคู่ มีความเคร่งในวัตรปฏิบัติตามพระวินัย เป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นก่อนการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในอุบลราชธานี ทั้งนี้ กิจวัตรของภิกษุสามเณรมีการระบุงเวลาไว้เป็นที่แน่นอน โดยใช้การตีระฆังเป็นสัญญาณเตือน ซึ่งลักษณะของกิจกรรมส่งผลต่อการรับรู้ของพื้นที่ทางการได้ยิน

ถึงแม้วัดทั้งสองจะมีการเปลี่ยนแปลงของอุโบสถ สร้างวัดขึ้นใหม่ในรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างไปจากของเดิม แต่วัดทั้งสองยังคงมีความสำคัญต่อเมืองอุบลที่นอกเหนือจากการเป็นวัดเก่าแก่ โดยวัดทั้งสองเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วคู่บ้านคูเมือง ซึ่งประชาชนจะมีโอกาสสงฆ์น้ำพระแก้วเมื่อถึงวันสงกรานต์ เป็นกิจกรรมประจำปีที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชาวพุทธ ปัจจุบันชาวเมืองยังเข้าไปปฏิบัติกิจทางศาสนาอยู่เป็นประจำ รวมถึงช่วงเวลาประเพณีงานบุญต่าง ๆ นอกจากนี้ วัดทั้งสองยังเป็นที่ตั้งของโรงเรียนวัด ซึ่งเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่ชาวอุบลและจังหวัดใกล้เคียงมาตั้งแต่อดีต จวบจนปัจจุบันโรงเรียนวัดยังคงสอนในระดับชั้นประถมศึกษาที่ให้ความรู้แก่ลูกหลานชาวอุบล จึงทำให้วัดกับคนมีความสัมพันธ์ต่อกันทั้งมิติทางความเชื่อและการศึกษาที่ส่งผลต่อการอบรมคนในสังคมตามหลักปฏิบัติของศาสนาพุทธ

ภาพที่ 129 เส้นทางบิณฑบาต ไหลเรือไฟ และพื้นที่กิจกรรมรวมที่วัดสุปฏิณารามวรวิหาร

ภาพที่ 130 วันออกพรรษาที่อุโบสถและทำน้ำวัดสุปฏิภูมิรามวรวิหาร

ภาพที่ 131 วันสงกรานต์ที่วัดศรีอุบลรัตนาราม

การนับถือผี

ความเชื่อเรื่องผีในย่านกรณีศึกษาปรากฏอยู่ในจดหมายของคุณพ่อเกโก บาทหลวงชาวฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ.2424 ที่กล่าวถึงพื้นที่บุงกาแซวก่อนที่ศาสนาคริสต์จะตั้งถิ่นฐานว่า “...ที่ดินผืนนี้เป็นของวัดพุทธที่ถูกทิ้งร้างเพราะมีผี เล่ากันว่า เป็นผีที่ดุร้ายมากจนคนที่อาศัยอยู่ต้องเจ็บไข้ทุกคน ดังนั้น พระภิกษุและชาวบ้านจึงหนีไปอยู่ตำบลอื่น และทิ้งที่ดินผืนนี้ให้รกร้างว่างเปล่าเป็นเวลา 10 กว่าปีแล้ว พวกเรามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ดินผืนนี้ด้วยความพึงพอใจของชาวลาวที่พูดกับพวกเราว่าพวกเราคงไม่สามารถอยู่ที่นี่ได้เพราะมีผี” (Archives ME, vol.895, f.329 อ้างถึงใน บาทหลวงโรแบต์ โกสเต, 2549: 469) บันทึกของจดหมายฉบับนี้แสดงให้เห็นว่า คนท้องถิ่นมีความเชื่อเรื่องผี เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นและจับต้องไม่ได้ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติและส่งผลต่อความเป็นอยู่ของผู้คน

นอกจากข้อมูลที่เป็นบันทึกแล้ว การลงพื้นที่ในช่วงที่เป็นงานประเพณีตามฮีตสิบสองของชาวอีสานที่เกี่ยวข้องกับผี การสำรวจพื้นที่ในศาสนสถานที่เป็นบริเวณสุสานหรือที่เก็บอัฐิแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีของคนในพื้นที่ที่ถูกแสดงออกมาในพื้นที่สาธารณะบริเวณที่เป็นชุมชนและศาสนสถาน

โดยปรากฏเป็นองค์ประกอบที่ใช้ในพิธีไหว้ผีหรือทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผีทั้งผีบรรพบุรุษและผีไร้ญาติ ทั้งนี้ แต่ละประเพณีจะแสดงออกในพื้นที่แตกต่างกัน เช่น

บุญข้าวประดับดิน ที่จัดขึ้นในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 จึงเรียกว่า “บุญเดือนเก้า” จะพบห่อข้าวน้อยบริเวณประตูวัด กำแพงวัด สีแยกถนน และหน้าบ้าน ทั้งนี้การวางห่อข้าวน้อยเนื่องจากเชื่อว่าในวันนั้นเป็นวันที่ประตูนรกเปิด และปล่อยให้เหล่าภูตผีวิญญาณออกมาเยี่ยมบ้าน ซึ่งตรงกับช่วงเวลาเที่ยงคืน จึงทำให้ผู้ที่ร่วมประกอบพิธีนำห่อข้าวน้อยมาวางไว้บริเวณดังกล่าวก่อนเวลาตี 3 เพราะเชื่อว่าตี 3 เป็นเวลาที่ประตูผีจะปิดและเรียกให้ภูตผีวิญญาณกลับไปนรกตามเดิม ซึ่งห่อข้าวดังกล่าวจะวางอยู่อย่างนั้นจึงทำให้เวลาสายของวันต่อมา ยังสามารถพบเห็นร่องรอยของการประกอบพิธีได้ ซึ่งการแสดงออกทางความเชื่อเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสถานที่ที่เชื่อมต่อกับมิติที่มองไม่เห็นและมีความสัมพันธ์กับเวลา

ภาพที่ 132 บุญข้าวประดับดิน ตำแหน่งวางเครื่องไหว้ที่หน้าประตูวัด

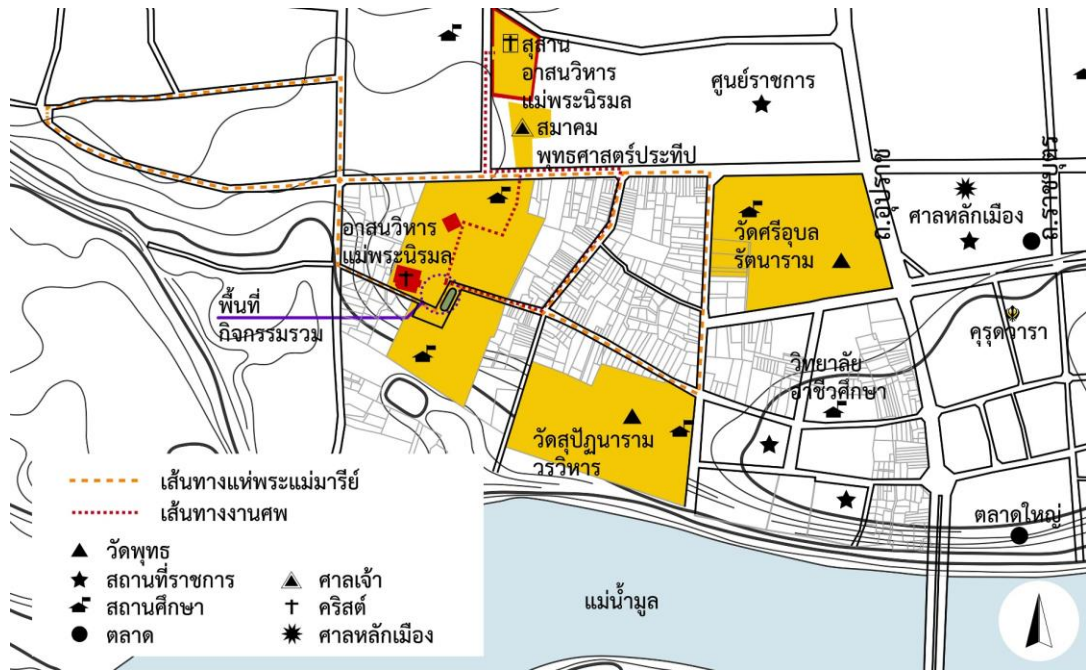
นอกจากนี้ การเดินเข้าไปสำรวจพื้นที่ในศาสนสถานที่เป็นบริเวณสุสานหรือที่เก็บอัฐิแสดงให้เห็นว่าในย่านของวัดมีคนกลุ่มใดมีความสัมพันธ์และอาศัยอยู่ โดยแสดงคุณลักษณะด้วยชื่อบนที่บรรจุอัฐิที่อยู่ตามรั้วหรือพื้นที่ด้านหลังของวัด หรือปรากฏรูปแบบของการจัดการพื้นที่ต่างกันระหว่างการเผาแล้วเก็บอัฐิและการฝัง ซึ่งผลสำรวจของวัดสุปฏิภูมิรามวรวิหารแสดงให้เห็นว่ามีทั้งกลุ่มชาวไทย ชาวจีน และชาวเวียดนาม ส่วนวัดศรีอุบลรัตนารามเป็นกลุ่มชาวไทย การแสดงออกในสถานที่เหล่านี้บ่งบอกถึงความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของคน ซึ่งการแสดงเคารพต่อบรรพบุรุษในที่สาธารณะเช่นนี้เป็นการรักษาที่ว่างที่เกี่ยวข้องกับมิติที่มองไม่เห็นให้กับเมือง และมีคุณค่าทางจิตใจต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง

ศาสนาคริสต์

แม้ว่าศาสนาคริสต์จะเข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้ภายหลังจากศาสนาพุทธและความเชื่อเรื่องผี แต่ความเคร่งครัดในการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาและความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในมิติทางสังคมของชาวคริสต์แสดงให้เห็นว่าศาสนาคริสต์มีบทบาทและความสำคัญมากในพื้นที่ของย่านนี้และแผ่ขยายไปยังพื้นที่ใกล้เคียง ทั้งนี้ในช่วงเริ่มต้นของการก่อตั้งศาสนาคริสต์ พื้นที่นี้เริ่มจากการเป็นศูนย์รวมของคนที่มีความเชื่อในศาสนาเดียวกัน ซึ่งนอกจากคนในพื้นที่เมืองอุบล ยังมีชาวญวนที่นับถือคริสต์ศาสนาที่ถูกเบียดเบียนในประเทศเวียดนามอพยพย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณของอาสนวิหารด้วย แสดงให้เห็นถึงความเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของชาวคริสต์ ทำให้เกิดการช่วยเหลือและการรวมกลุ่มของคนที่มีความเชื่อเดียวกัน นอกจากนี้ การที่ผู้นำศาสนาคริสต์ในพื้นที่เป็นบาทหลวงชาวฝรั่งเศส จึงเกิดความเชื่อมโยงระหว่างศาสนากับการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วง ร.ศ. 112 ฝรั่งเศสเริ่มเข้ามาในพื้นที่เมืองอุบล และเกิดการตั้งกงสุลฝรั่งเศสขึ้นที่บริเวณหน้าวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร ปัจจุบันนี้ส่งผลต่อความเชื่อมโยงของคนในบังคับฝรั่งเศสกับชุมชนชาวคริสต์ที่ตั้งอยู่ก่อนแล้ว จึงทำให้คนในชุมชนเกิดการขยายตัว

เนื่องจากอาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานีเป็นสถานที่แห่งแรกของการก่อตั้งคริสต์ศาสนาในอีสาน และเป็นศูนย์กลางของสังฆมณฑลอุบลราชธานีสำหรับคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียง ความสำคัญนี้ส่งผลให้ศาสนาคริสต์ในพื้นที่นี้มีความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ เป็นสัญลักษณ์ของความสำเร็จในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ จากจุดเริ่มต้นที่ค่อนข้างลำบากแต่ก็ผ่านพ้นและอยู่ร่วมกับสังคมในเมืองอุบลราชธานีได้อย่างมั่นคง จนพื้นที่ของชาวคริสต์แผ่ขยายออกไปนอกพื้นที่ชุมชนคริสต์แรกเริ่ม

ความเก่าแก่ของศาสนาคริสต์ในเมืองนี้ถูกรักษาไว้ด้วยคนในชุมชน แม้ว่าลักษณะทางกายภาพของโบสถ์และอาคารหลังอื่น ๆ ของอาสนวิหารแม่พระนิรมลจะเปลี่ยนไป แต่การปฏิบัติทางศาสนาของคนและกิจกรรมต่าง ๆ ระหว่างอาสนวิหารกับคนในชุมชนส่งผลให้เกิดการรักษาคุณลักษณะของความเป็นชุมชนชาวคริสต์เอาไว้ให้กับพื้นที่

ภาพที่ 133 เส้นทางการจัดพิธีกรรมและพื้นที่กิจกรรมรวมของชาวคริสต์

ภาพที่ 134 การจัดพิธีกรรมแห่พระแม่มาเรียบนถนน

ภาพที่ 135 พื้นที่พิธีกรรม หน้าบ้านของชาวคริสต์เมื่อขบวนแห่พระแม่มาเรียเคลื่อนตัวผ่าน

ภาพที่ 136 พื้นที่พิธีกรรมหน้าอาสนวิหารแม่พระนิรมล

ปัจจุบันความหลากหลายของศาสนาและจารีตประเพณีที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่มีลักษณะของการอยู่ร่วมกันโดยแสดงออกในพิธีกรรมต่าง ๆ แต่ละช่วงเวลา สามารถรับรู้ได้จากองค์ประกอบที่เป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับพิธีกรรมเหล่านั้น แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสถานที่และเวลาที่ผสมผสานมิติที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเข้าด้วยกัน ซึ่งบางกิจกรรมของศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์เกิดขึ้นในวันเดียวกันจึงแสดงภาพความหลากหลายได้อย่างชัดเจน

4.2.1.2 ย่านแหล่งความรู้ทางโลกและทางธรรม

ในย่านนี้มีสถานศึกษา 2 กลุ่มคือสถานศึกษาที่ขึ้นตรงต่อศาสนสถานซึ่งเรียกว่า “โรงเรียนวัด” ได้แก่ โรงเรียนอาเวมารีอา โรงเรียนพระกุมาร โรงเรียนสมเด็จ โรงเรียนมูลนิธิวัดศรีอุบลรัตนาราม และสถานศึกษาแบบวิชาการทั่วไปคือวิทยาลัยอาชีวศึกษา ทั้งนี้ จำนวนสถานศึกษา 5 แห่งตั้งอยู่รวมกันในพื้นที่ของย่านจึงทำให้อ่านนี้เป็นย่านแหล่งความรู้ที่สำคัญของเมือง และด้วยขนาดของสถานศึกษาที่มีขนาดใหญ่และมีสัดส่วนการใช้พื้นที่ในย่านนี้มากจึงส่งผลต่อเนื้อเมืองและคุณลักษณะของย่านนี้ให้มีความเป็นระเบียบ

ลักษณะของโรงเรียนที่ขึ้นตรงต่อศาสนสถานจะตั้งอยู่ในบริเวณศาสนสถาน นักเรียนจะได้เรียนกับทั้งครูอาจารย์และนักบวชตามศาสนาหลักของโรงเรียน จึงทำให้เยาวชนที่เข้ามาศึกษาในย่านนี้ได้รับทั้งความรู้ทางโลกและทางธรรม เนื่องจากการปฏิบัติศาสนกิจอยู่เป็นประจำจึงทำให้เกิดการถ่ายทอดและส่งต่อถึงคนรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้บทบาทของสถานศึกษามีความสำคัญอย่างมากต่อการชี้นำแนวทางให้แก่คนในสังคม การให้ความรู้จากที่เคยสงวนไว้ให้เฉพาะผู้ที่บวชเรียนก็เปลี่ยนแปลงมาสู่การให้ความรู้แก่ลูกหลานชาวบ้านเป็นวงกว้าง ซึ่งความสัมพันธ์ลักษณะนี้สร้างความเชื่อมโยงให้กับคนและสถานที่ รวมไปถึงการแสดงออกในวิถีชีวิต

ภาพที่ 137 แผนที่สถานศึกษาในย่าน

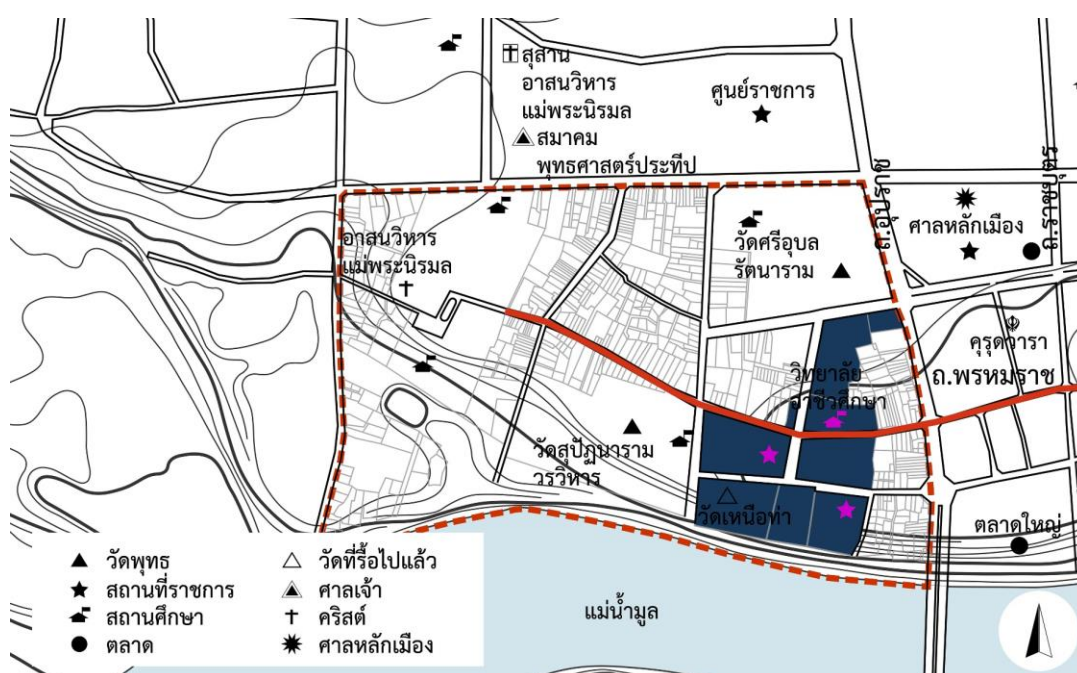
4.2.1.3 ย่านผสมผสานทั้งมาตุลักษ์ณ์และปิตุลักษ์ณ์

ในย่านปรากฏลักษณะทางสังคมทั้งแบบมาตุลักษ์ณ์และปิตุลักษ์ณ์ ลักษณะของสังคมทั้งสองแบบมีความแตกต่างกันในการแสดงออกที่ปรากฏในพื้นที่ ซึ่งนิยามของสังคมแบบมาตุลักษ์ณ์คือสังคมที่มีลักษณะแบบแม่ ผู้คนในสังคมมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ผูกพันกับแม่ ลักษณะสำคัญของสังคมแบบนี้คือ ชีวิต อีสรภาพ และความเสมอภาค ลักษณะสังคมมีความใกล้ชิดสนิทสนม นับญาติกัน มีระยะสังคมแบบใกล้ ไม่ถือตัว มโนทัศน์เรื่องสัมพันธ์ใกล้ชิด มีระยะปฏิสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด ทำให้สังคมแบบแม่ไม่จำเป็นต้องใช้ที่ว่าง (space) ขนาดใหญ่สำหรับการอยู่อาศัย ส่วนสังคมแบบปิตุลักษ์ณ์คือสังคมที่มีลักษณะแบบพ่อ ผู้คนในสังคมมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่สัมพันธ์กับพ่อที่สอนให้ลูกโต พ่อเป็นตัวแทนภาพลักษณ์ของการทำงาน กฎกติกา และการลำดับอำนาจ ลักษณะสังคมโดดเดี่ยว ไม่มีความใกล้ชิดสนิทสนม มีความสัมพันธ์ในระยะที่ห่าง มีความเป็นส่วนตัวสูง ถือตัว ไม่ประสงค์การสัมผัสแบบใกล้ และรักษาระยะห่าง (ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, 2550: 126-128)

ความเป็นสังคมแบบมาตุลักษ์ณ์ปรากฏอยู่บริเวณชุมชน คนในสังคมมีความเชื่อมโยงเกิดการอุปถัมภ์ เกื้อกูล และสอดส่องดูแลเกิดขึ้นในพื้นที่ ส่วนความเป็นสังคมแบบปิตุลักษ์ณ์ปรากฏอยู่บริเวณสถานที่ราชการ มีความเป็นทางการและเป็นระเบียบ การแสดงออกของสังคมทั้งสองลักษณะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างคนและสังคมกับสถานที่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าระยะความใกล้ชิดระหว่างคนและสังคมกับสถานที่ถูกสร้างขึ้นจากลักษณะของกิจกรรมที่เกิดขึ้น ความใกล้ชิดมากสร้าง

คุณลักษณะทางสังคมแบบแม่ ส่วนสังคมที่มีช่องว่าง มีระดับฐานะทางสังคม มีความเป็นแบบแผนหรือพิธีการ สร้างคุณลักษณะทางสังคมแบบพ่อ คุณลักษณะทั้งสองจึงเกิดขึ้นในสถานที่ที่ไม่เหมือนกัน

เมื่อพิจารณาปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่แสดงให้เห็นถึงกลุ่มของพื้นที่ที่เชื่อมโยงกันสร้างคุณลักษณะของพื้นที่ขึ้นมา ตำแหน่งของสังคมแบบบิดลักษณะตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของย่านใกล้กับถนนอุปราชา จึงทำให้พื้นที่ของชุมชนในย่านนี้ถูกแบ่งออกจากเนื้อเมืองที่อยู่บนพรหมราช ส่วนอื่น ประกอบกับพื้นที่ทางทิศเหนือของย่านมีสถานที่ราชการตั้งอยู่เป็นแนวยาว ทางทิศตะวันตกและทิศใต้เป็นพื้นที่ธรรมชาติ องค์ประกอบเหล่านี้ส่งผลให้เกิดลักษณะปิดแก่สังคมในพื้นที่

ภาพที่ 138 แผนที่สถานที่ราชการในย่าน

ภาพที่ 139 บรรยากาศบริเวณสถานที่ราชการ พื้นที่ที่มีความเป็นบิดลักษณะ

แม้สังคมในย่านจะมีความแตกต่างกันแต่ก็อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน ความแตกต่างที่เกิดขึ้นเป็นผลลัพธ์มาจากการกำเนิดขึ้นขององค์ประกอบใหม่ในพื้นที่แต่ละช่วงเวลา โดยมีความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อมโยงทางเชื้อชาติ และประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นตัวดึงและคัดกรองให้ประเภทขององค์ประกอบใหม่ที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเข้ามาตั้งอยู่ในย่านนี้และผสมกลมกลืนจนกลายเป็นเนื้อเดียวกัน ดังนั้นสังคมในย่านจึงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบันแม้รูปแบบที่เป็นลักษณะทางกายภาพภายนอกจะเปลี่ยนแปลงตามสภาพและเวลา

คุณลักษณะของคนและสังคมในย่านยังคงถูกรักษาด้วยการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ คนเหล่านี้ยังคงมีกิจกรรมการใช้งานเช่นเดิมตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบตามสมัยนิยมแต่แก่นแท้ของเนื้อหาของกิจกรรมยังคงเดิม ถึงแม้ว่าจะเป็นคนรุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นมาและอาศัยอยู่ในพื้นที่หรือคนทำงานที่เข้ามาทำงานหรือนักเรียนนักศึกษารุ่นใหม่เข้ามาศึกษาเล่าเรียน คนเหล่านี้ต่างยังคงใช้งานพื้นที่เช่นเดิม มีกิจกรรมเดิมตามที่คนในรุ่นก่อนได้สั่งสมมา สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าแม้รูปแบบกายภาพของย่านจะมีการเปลี่ยนแปลงแต่คนและสังคมในพื้นที่ยังคงมีคุณลักษณะเดิม จึงทำให้คุณลักษณะของพื้นที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

4.2.1.4 ย่านอาหารเวียดนาม

กิจกรรมและวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในพื้นที่แสดงให้เห็นว่าย่านนี้เป็นเสมือนห้องครัวของเมือง คนในพื้นที่ประกอบอาชีพค้าขาย เป็นพื้นที่เศรษฐกิจของชาวญวนที่อาศัยอยู่ในเมืองฮูบโดยใช้เวลาว่างจากการกินของตนเองเป็นจุดขายจนกลายเป็นอัตลักษณ์ของพื้นที่ ภายในย่านประกอบด้วยร้านค้าที่ขายอาหารแห้งที่ซื้อกลับไปรับประทานประเภทหมูย และอาหารที่ปรุงสุกที่สามารถนั่งรับประทานที่ร้านหรือซื้อกลับบ้านได้ เช่น ก๋วยจั๊บ ปากหม้อ ขนมถ้วย ก๋วยเตี๋ยว (เฟอ) เป็นต้น เปิดให้บริการทุกวัน โดยร้านค้าประเภทอาหารแห้งเปิดขายตั้งแต่เช้าจนถึงหัวค่ำ ส่วนร้านอาหารปรุงสุกมีทั้งเปิดขายตอนเช้าถึงกลางวัน และตอนสายถึงเที่ยง การค้าขายที่เกิดขึ้นมีทั้งคนในพื้นที่และต่างถิ่นมาใช้บริการ

ย่านนี้เป็นพื้นที่ค้าขายอาหารเวียดนามที่เก่าแก่ของเมืองก่อนที่จะขยายพื้นที่ไปสู่บริเวณใกล้เคียง ซึ่งคุณลักษณะนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นแหล่งผลิตอาหารให้กับเมือง แม้จะเป็นอาหารของกลุ่มคนต่างถิ่นที่ย้ายเข้ามาอยู่อาศัย แต่การที่อยู่อาศัยมานานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของเมืองจึงทำให้องค์ประกอบนี้กลายเป็นมรดกของเมืองที่สำคัญ เป็นคุณลักษณะนามธรรมที่ยังคงถูกดำเนินสืบทอดต่อกันในพื้นที่จากรุ่นสู่รุ่น

ภาพที่ 140 แผนที่ร้านค้าอาหารเวียดนามในย่าน

ภาพที่ 141 พื้นที่ขายอาหารเวียดนาม แบบนั่งทาน

ภาพที่ 142 พื้นที่ขายอาหารเวียดนาม แบบซื้อกลับ

แม้ว่าปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของที่อยู่อาศัยที่เป็นร้านค้า แต่วิถีชีวิตการผลิตอาหารและการค้าขายยังคงดำรงสืบทอดต่อมา ซึ่งหากพิจารณารูปแบบของเปลือกที่เป็นอาคารที่ห่อหุ้มจะเห็นว่ามีความร่วมสมัยกับช่วงเวลาที่ก่อสร้าง แต่รูปแบบการใช้พื้นที่ยังคงเดิม ใช้พื้นที่ส่วนที่เชื่อมต่อกับคนภายนอกเป็นพื้นที่ค้าขาย ใช้พื้นที่ภายในเป็นพื้นที่ผลิต และพื้นที่ชั้นบนสำหรับอยู่อาศัยในเวลากลางคืน จึงทำให้ย่านนี้เป็นพื้นที่ที่มีชีวิตตลอดเวลา

4.2.2 คุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบในพื้นที่กรณีศึกษา

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงและการคงอยู่ขององค์ประกอบในพื้นที่เป็นการทำความเข้าใจกระบวนการของการเกิดคุณลักษณะของพื้นที่ในปัจจุบันที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงตามเวลา ผลการศึกษาจากการลงพื้นที่แสดงให้เห็นคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบในแง่มุมที่ต่างไปจากการรับรู้ทางสายตา พบสิ่งที่มีคุณค่าที่อยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของภูมิทัศน์เมือง ซึ่งคุณค่าและความสำคัญในอดีตกับปัจจุบันอาจแตกต่างกันตามมุมมองที่ใช้ในการพิจารณาและประสบการณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบกับมิติอื่น ๆ ส่งผลต่อคุณค่าและความสำคัญให้กับองค์ประกอบเหล่านั้น

พื้นที่กรณีศึกษาเป็นตัวอย่างของพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ เมื่อสำรวจพื้นที่ด้วยการสังเกต การเข้าไปมีส่วนร่วมในเวลาที่มีพิธีกรรมทางความเชื่อและศาสนา การสัมภาษณ์คนในพื้นที่โดยเริ่มจากผู้นำทางศาสนา แล้วได้รับการแนะนำบอกต่อเพื่อไปพบกับคนที่มีความผูกพัน มีความเกี่ยวข้อง และมีประสบการณ์ในพื้นที่ ทำให้ได้พบว่าองค์ประกอบที่ยังสร้างความคุณลักษณะที่โดดเด่นให้กับพื้นที่ประกอบด้วยองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม แต่ทว่าเปลือกที่ห่อหุ้มหรือลักษณะทางกายภาพขององค์ประกอบนั้นอาจจะเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ซึ่งแสดงให้เห็นว่าภายใต้การเปลี่ยนแปลงยังมีสิ่งที่มีคุณค่าซ่อนอยู่

ข้อมูลสัมภาษณ์คนในแสดงให้เห็นว่าความแตกต่างของอายุ เพศ ประสบการณ์ ความผูกพัน ความเกี่ยวข้อง ส่งผลต่อมุมมองที่มีต่อย่านในลักษณะที่แตกต่างกัน มีระดับของการประเมินค่าที่ต่างกัน แต่สิ่งสำคัญที่แต่ละคนมองพื้นที่ตรงกันคือความเชื่อ แม้ว่ากายภาพของชุมชนหรือรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารที่มีความสำคัญจะเปลี่ยนแปลงไปแล้ว แต่ความเชื่อสร้างความสัมพันธ์ให้กับพื้นที่เกิดการเชื่อมโยงระหว่างคนกับสถานที่เข้าด้วยกัน

4.2.2.1 คุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบที่เป็นรูปธรรม

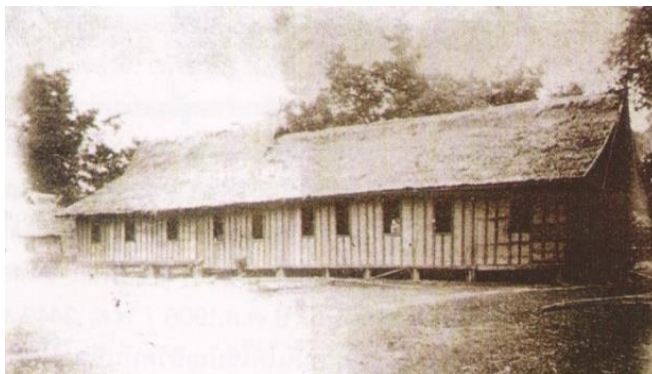
สถาปัตยกรรมที่คงอยู่มีคุณค่า

ในพื้นที่แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพแต่ยังคงปรากฏอาคารที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ของพื้นที่ โดยมีระดับของคุณค่าต่างกันตามประสบการณ์ของผู้พบเห็น สำหรับอาคารทางศาสนาเป็นอาคารสาธารณะจึงมีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อคนกลุ่มใหญ่ แต่สำหรับอาคารส่วนบุคคลถ้าหากไม่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เฉพาะหรือไม่มีความเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญ อาคารนั้นอาจถูกมองข้ามไป การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการทบทวนการพิจารณาคุณค่าของสถาปัตยกรรมที่คงอยู่แม้ว่ารูปแบบอาคารจะมีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วหรือมีความธรรมดา

กรณีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาสนวิหารแม่พระนิรมล

ตัวอย่างสถาปัตยกรรมที่มีความน่าสนใจต่อการศึกษาคือ การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพกับการพิจารณาคุณค่าและความสำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงของโบสถ์ของอาสนวิหารแม่พระนิรมล ซึ่งผลการศึกษาพบว่าโบสถ์มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมถึง 4 ครั้งนับตั้งแต่การก่อตั้งคริสต์ศาสนาในพื้นที่นี้ ในปี พ.ศ.2424 จนถึงปัจจุบัน โดยมีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

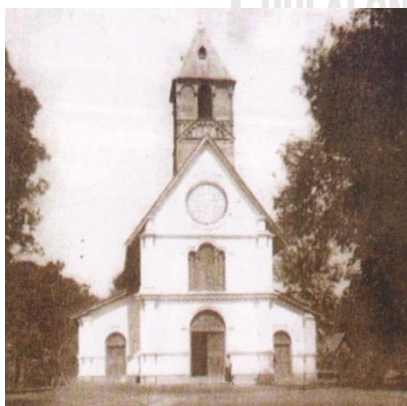
โบสถ์หลังที่หนึ่ง มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบท็องถิ่น เป็นสถาปัตยกรรมแบบลาว สร้างเมื่อปี พ.ศ.2424 (บาทหลวงโรแบต์ โกสเด, 2549: 469-470) หลักฐานที่เป็นภาพถ่ายแสดงให้เห็นว่าโบสถ์หลังนี้สร้างจากไม้และมุงหลังคาด้วยฟาง ซึ่งบาทหลวงฝรั่งเศสที่เป็นผู้นำในการก่อตั้งคริสต์ศาสนาในอุบล คุณพ่อกงสแตงต์ ยัง โปรดม (Constant Jean Prodhomme) และคุณพ่อซาเวียร์ เกโก (Francis Xavier Marie Guego) ซื้อมาแล้วมาสร้างใหม่เพื่อใช้เป็นวัดซึ่งถือว่าเป็นโบสถ์หลังแรก เรียกกันว่า “วัดน้อย” รูปแบบของอาคารหลังนี้มีความเหมาะสมต่อการตั้งศาสนาคริสต์ในพื้นที่ใหม่เพราะขั้นตอนการก่อสร้างไม่ยากและสามารถสร้างได้เร็ว อีกทั้งไม่จำเป็นต้องใช้งบประมาณที่มาก ถึงแม้ว่าอาคารหลังนี้จะมีลักษณะชั่วคราวแต่ก็มีคุณค่าและความสำคัญในฐานะที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นสัญลักษณ์ของการก่อตั้งคริสต์ศาสนาในพื้นที่นี้

ภาพที่ 143 โบสถ์หลังที่หนึ่ง

ที่มา: อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี

โบสถ์หลังที่สอง มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก สร้างเมื่อปี พ.ศ.2438 (บาทหลวงโรแบต์ โกสแต, 2549: 519-520) โบสถ์หลังนี้สร้างขึ้นหลังจากที่สถานการณ์การเผยแผ่คริสต์ศาสนาในเมืองอุบลเกิดความมั่นคง ซึ่งคุณพ่อยอร์ช ดาแบง (Georges Dabin) เจ้าอาวาสในเวลานั้น พิจารณาโบสถ์หลังแรกแล้วพบว่าไม่สมพระเกียรติแด่พระเจ้า จึงตัดสินใจสร้างโบสถ์หลังใหม่ขึ้นโดยใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก แต่ทว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมไม่ได้มีลักษณะตามแบบแผนของสถาปัตยกรรมในฝรั่งเศสหรือในยุโรป ตามหลักฐานภาพถ่ายแสดงให้เห็นว่าโบสถ์หลังนี้สร้างขึ้นด้วยการก่ออิฐถือปูน ไข่ไม้เป็นเสาในการรับน้ำหนัก หลังคามุงด้วยกระเบื้อง เป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่ ทั้งนี้รูปแบบสถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลมาจากความทรงจำของบาทหลวงฝรั่งเศสผสมผสานกับความคุ้นเคยพื้นถิ่นและทักษะของช่าง ซึ่งถือว่าการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาในพื้นที่ได้รับความนิยมและปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกขึ้นอีกหลายหลังในบริเวณศาสนสถานและชุมชน ได้แก่ ที่พักพระสงฆ์ อาคารภคินี เรือนแถวที่อยู่ด้านหน้าของวัด และกงสุลฝรั่งเศส

ภาพที่ 144 โบสถ์หลังที่สอง

ที่มา: อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี

โบสถ์หลังที่สาม มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ สร้างเมื่อปี พ.ศ.2508 (อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี, 2554: 24-25) คุณพ่อโมริส บริสซอง (Morris Brisson) เจ้าอาวาสของโบสถ์ในช่วงปี พ.ศ.2501-2511 พิจารณาสภาพของโบสถ์หลังที่สองพบว่าทรุดโทรมมาก ดังนั้นคุณพ่อจึงตัดสินใจสร้างโบสถ์หลังใหม่ โดยย้ายตำแหน่งไปทางทิศตะวันตกของโบสถ์หลังที่สอง ประมาณ 30 เมตร การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้มีความสำคัญต่อแวดวงสถาปัตยกรรมในประเทศไทย เพราะโบสถ์หลังที่สามนี้เป็นอาคารหลังแรกที่มีการใช้โครงสร้างไฮเพอร์โบลิก พาราโบลอยด์ 3 ผืนมาบรรจุกันเป็น multiple hyperbolic paraboloid หลังแรกในประเทศไทย ออกแบบสถาปัตยกรรมโดย ศาสตราจารย์กิตติคุณ กฤษณา อารุณวงษ์ ณ อยุธยา สถาปนิกที่สำคัญในยุคสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ของประเทศไทย (มุสตี ทิพทัส, 2539: 780) โบสถ์หลังนี้จึงเป็นตัวอย่างผลงานและมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ทั้งนี้หลังจากสร้างโบสถ์หลังที่สามสำเร็จ ที่ดินของตำแหน่งโบสถ์หลังที่สองถูกเก็บไว้เป็นสวนพระหฤทัยพระเยซูเจ้า เป็นที่ว่างที่มีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ต่ออาสนวิหารแห่งนี้

ภาพที่ 145 โบสถ์หลังที่สาม

โบสถ์หลังที่สี่ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัย สร้างเมื่อปี พ.ศ.2556 (อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี, 2557: 31-39) โบสถ์หลังนี้เป็นหลังปัจจุบัน คุณพ่ออันดรูว์ วิทยา งามวงศ์ เจ้าอาวาสวัดคนปัจจุบันเห็นว่าโบสถ์หลังที่สามมีสภาพที่เก่าและทรุดโทรม หลังคาคอนกรีตมีปัญหารั่วซึมอยู่เป็นประจำจึงตัดสินใจจะซ่อมแซม แต่ว่าผลการตัดสินใจครั้งสุดท้ายได้ข้อสรุปว่าจะสร้างอาคารหลังใหม่บนพื้นที่เดิม ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมมีการผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมสมัยใหม่กับสถาปัตยกรรมตะวันตกที่ได้รูปแบบมาจากโบสถ์หลังที่สอง ทั้งนี้องค์ประกอบสถาปัตยกรรมของโบสถ์หลังที่สามถูกเก็บไว้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญเพื่อเตือนความทรงจำของผู้คน ซึ่งองค์ประกอบของโบสถ์หลังที่สามเหล่านั้น ได้แก่ ไม้กางเขนที่อยู่บนยอดของหลังคาโบสถ์ กระงะกสีของประตูทางเข้าโบสถ์ และหอรบะซัง

ภาพที่ 146 โบสถ์หลังที่สี่กับองค์ประกอบของโบสถ์หลังที่สามที่เก็บไว้

เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของอาสนวิหารแม่พระนิรมลพบว่า โบสถ์หลังที่หนึ่งแสดงรูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงการตั้งถิ่นฐานที่มีในท้องถิ่น โบสถ์หลังที่สองแสดงการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาในเมืองอุบล โบสถ์หลังที่สามแสดงความทันสมัยที่เกิดขึ้นในเมืองอุบล ความเจริญทางเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการก่อสร้าง และโบสถ์หลังที่สี่แสดงการกลับคืนสู่รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่เป็นสัญลักษณ์ของต้นกำเนิดของศาสนาคริสต์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้สามารถเชื่อมโยงไปสู่อาคารหลังอื่นที่รื้อไปแล้ว เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมและค่านิยมจากปัจจัยที่มีอิทธิพล

ทั้งนี้ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์บาทหลวงและแม่ชีที่ประจำอยู่ที่อาสนวิหารแม่พระนิรมลทำให้ทราบเหตุผลของการรื้ออาคารต่าง ๆ ลงแล้วสร้างขึ้นมาใหม่ทดแทนว่าเป็นผลจากความทรุดโทรมของอาคารและเจ้าอาวาสมองว่าไม่สมพระเกียรติ ปัญหาในการใช้งาน และความกังวลต่อโครงสร้างของอาคารที่อาจจะพังลงมาได้ เมื่อพิจารณาเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงแล้วพบว่าเกิดจากแนวคิดของการให้ความสำคัญต่อสถาปัตยกรรมในมิติอื่นที่เกี่ยวข้อง ทั้งความศักดิ์สิทธิ์ ความสมพระเกียรติ และความเหมาะสมต่อการใช้งาน ซึ่งเป็นคุณลักษณะทางนามธรรมที่อยู่ภายในสถาปัตยกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลง

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่คงอยู่สร้างการจดจำและระลึกถึง

การเก็บรักษาองค์ประกอบที่มีความหมายหรือเป็นสัญลักษณ์ของอาคารเดิมช่วยสร้างความต่อเนื่องของการคงอยู่ในลักษณะของการซ้อนทับระหว่างชั้นประวัติศาสตร์เก่าและใหม่ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่บางครั้งไม่อาจควบคุมได้ การยังคงเก็บรักษาองค์ประกอบเดิมไว้หรือสร้างองค์ประกอบใหม่ให้เชื่อมโยงกับของเดิมช่วยสร้างการจดจำและความต่อเนื่องให้กับคนในอีกทั้งช่วยเล่าประวัติศาสตร์ให้กับคนนอกได้รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงที่อยู่ในพื้นที่

ภาพที่ 147 องค์ประกอบของโบสถ์หลังที่สามที่เก็บไว้

ทั้งนี้ การคงอยู่หรือการปรากฏของสัญลักษณ์ช่วยอธิบายมิติสำคัญที่เกี่ยวข้องภายใต้การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ เช่น กรณีหน้าอาสนวิหารแม่พระนิรมลที่มีการผสมผสานขององค์ประกอบเก่าและใหม่อยู่ร่วมกัน โดยมีไม้กางเขนเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาคริสต์เป็นสิ่งเชื่อมโยงมิติทางความเชื่อที่ถ่ายทอดคุณลักษณะของพื้นที่นี้

ภาพที่ 148 ภาพลายเส้นทัศนียภาพหน้าอาสนวิหารแม่พระนิรมล

4.2.2.2 คุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบที่เป็นนามธรรม

ที่ว่างมีความหมาย

การกำหนดความหมายให้กับที่ว่างด้วยความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับกิจกรรม ส่งผลให้ที่ว่างมีคุณค่าและความสำคัญต่อพื้นที่ ซึ่งอาจแตกต่างกันตามวาระและมิติที่เกี่ยวข้อง ทั้งทางสังคม ความเชื่อ และประเพณี สอดคล้องกับองค์ประกอบที่มองไม่เห็น ทำให้ที่ว่างมีความหมายต่อคนทั้งทางจิตใจและการใช้งาน ซึ่งความหมายส่งผลต่อการดูแลรักษาที่ว่างให้คงอยู่ด้วยกระบวนการที่แตกต่างกันไปตามสถานะที่เกี่ยวข้อง หากเป็นที่ว่างที่เกี่ยวข้องกับสาธารณะก็จะได้รับการดูแลสอดส่องด้วยมิติทางสังคม

ภาพที่ 149 การซ้อนทับของชั้นประวัติศาสตร์ในอาสนวิหารแม่พระนิรมล

คนในพื้นที่ให้ความสำคัญกับความเชื่อ

โดยแสดงให้เห็นว่าแม้รูปแบบของศาสนสถานจะเปลี่ยนแปลงไปแต่ความเชื่อยังคงเป็นสิ่งที่สำคัญของพื้นที่ ข้อมูลที่ได้จากการพูดคุยกับคนในพื้นที่ทั้งพระสงฆ์จากวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร บาทหลวงจากอาสนวิหารแม่พระนิรมล และชาวบ้านในพื้นที่ แสดงให้เห็นว่าพวกเขารับรู้การเปลี่ยนแปลงของลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ แต่สิ่งที่ยังคงอยู่คือความเชื่อของคนที่ไม่เปลี่ยนแปลง และถึงแม้ว่าพวกเขาจะมีความแตกต่างของความเชื่อในศาสนา วัย และเพศ พวกเขาต่างมีมุมมองและเห็นในลักษณะเดียวกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบศาสนสถานในพื้นที่เป็นเรื่องที่ยอมรับได้ถ้าหากคุณค่าภายในยังคงอยู่

แม้ว่าความผูกพันกับอาคารหลังเก่าจะทำให้รู้สึกเสียดายแต่คนก็ยอมรับในการเปลี่ยนแปลง และให้ความสำคัญกับสถานที่ดั้งเดิมตามความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ รวมถึงการเป็นพื้นที่ศูนย์รวมของคนในสังคมทั้งทางจิตใจและกิจกรรม ซึ่งมีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องนี้ส่งผลให้สถาปัตยกรรมใหม่มีคุณค่าต่อพวกเขา และแสดงให้เห็นว่ามีมิติของความสมเกียรติ ความเหมาะสมในการใช้งาน ที่ซ่อนอยู่ภายในสถาปัตยกรรมว่ามีคุณค่ามากกว่าเปลือกที่ห่อหุ้มที่อาจมีการเปลี่ยนแปลงได้

คนในรับรู้ความเก่าแก่ของพื้นที่จากความผูกพัน

ที่มีต่อองค์ประกอบที่อยู่ในพื้นที่ แม้ว่ารูปร่างหน้าตาขององค์ประกอบนั้นจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นสมัยใหม่หรือร่วมสมัย คนยังรับรู้ความเก่าแก่ของการคงอยู่จากความผูกพันที่มีต่อองค์ประกอบนั้นจากมิติทางความเชื่อและมิติทางสังคมที่ส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น เนื่องจากการส่งต่อความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นจารีตประเพณีทำให้ความผูกพันยังคงอยู่และรักษามาจนถึงปัจจุบัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางใจให้กับคนรุ่นใหม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับพื้นที่ต่าง ๆ รับรู้เรื่องราวและเห็นคุณค่าขององค์ประกอบเหล่านั้น

กิจกรรม คน และสังคม สร้างความต่อเนื่องของพื้นที่

สภาพแวดล้อมเกิดจากองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมหลายอย่างรวมกัน ทั้งเนื้อเมือง กิจกรรม คน และสังคม องค์ประกอบเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในหลายมิติ แม้ว่าในเนื้อเมืองจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบหน้าตาของอาคารไป แต่หากสภาพแวดล้อมที่เกิดจากกิจกรรม คน และสังคมยังคงอยู่ คนจะยังรู้สึกถึงความผูกพันที่มีต่อพื้นที่และรับรู้ถึงความต่อเนื่องที่ส่งผ่านมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นการให้ความสำคัญต่อมรดกจึงควรมองให้มากกว่ากายภาพ เพราะหากรักษากายภาพได้แต่กิจกรรม คน และสังคมเปลี่ยน พื้นที่นั้นก็จะกลายเป็นแค่เปลือกที่ไร้วิญญาณ

มุมมองจากคนในที่อยู่ในวัยกลางคน เป็นผู้ที่รับรู้เรื่องราวของพื้นที่ผ่านรุ่นพ่อแม่ และความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม คุณมนตรี เล่าให้ฟังว่า “...ศาสนาเป็นศูนย์กลางของคนในย่าน ... สังคมมีการดูแล ควบคุมกัน มีความเข้มงวดเรื่องกฎ ประเพณี ทำให้รู้สึกถึงความไม่เปลี่ยนแปลงของคนในสังคม” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2561) ข้อมูลนี้สะท้อนให้เห็นว่า ภายใต้การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของชุมชน สิ่งสำคัญที่ยังคงอยู่คือความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมที่ทำให้เกิดกิจกรรมและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง

มิติที่เร้นลับสร้างคุณค่าและความสำคัญต่อพื้นที่

แม้ว่าโลกสมัยจะเปลี่ยนไปและเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 และเทคโนโลยีล้ำสมัย แต่คนยังให้ความสำคัญแก่แรงต่อพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับมิติที่มองไม่เห็น เพราะเป็นมิติที่ผูกพันกับคนมานาน เป็นมิติที่เชื่อว่ามี แม้ว่าบางทีอาจจะพิสูจน์ไม่ได้ มิตินี้เป็นความเชื่อที่ทำให้คนในสังคมยังคงดูแลรักษาพื้นที่ให้กับเมืองจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพน้อยกว่าพื้นที่ส่วนอื่น เพราะความเคารพที่มีต่อพื้นที่ที่ถูกกำหนดขึ้นหรือสร้างสัญลักษณ์ขึ้นเพื่อเชื่อมโยงกับมิติเหล่านั้นให้รู้สึกถึงความใกล้ชิดและสื่อถึงกันได้ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในอดีตกับคนในปัจจุบันและจะรักษาต่อไปสู่คนในอนาคต

ความหลากหลายเป็นหนึ่งในลักษณะเฉพาะ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแม้จะแตกต่างจากวัฒนธรรมเริ่มต้น แต่หากเข้าใจที่มาและกระบวนการที่ส่งผลให้เกิดองค์ประกอบใหม่ขึ้นมา จะสามารถพิจารณาคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบนั้นได้อย่างเป็นองค์รวม การที่องค์ประกอบหนึ่งเกิดขึ้นมาและมีบทบาทในพื้นที่มาอย่างยาวนานทั้งทางสังคม ความเชื่อ จารีตประเพณี กิจกรรม วิถีชีวิต และเศรษฐกิจ จึงมีความสำคัญและส่งผลกระทบต่อคุณลักษณะเมืองปัจจุบันและสร้างความหลากหลายให้กับพื้นที่และกลายเป็นส่วนหนึ่งของลักษณะเฉพาะของเมือง

ผลการศึกษาย่านถนนพรหมราชและพื้นที่กรณีศึกษา

การเปลี่ยนแปลงของคุณค่าและความสำคัญแสดงให้เห็นมุมมองที่กว้างออกไปมากกว่าลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ประวัติศาสตร์ เพราะเรื่องราวของเมืองมีมากกว่ารูปร่างหน้าตาที่ปรากฏ ดังนั้นการเข้าใจเมืองอย่างเป็นองค์รวมจะทำให้เราไม่มุ่งเป้าไปที่เพียงวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งของพื้นที่จนลืมนองประกอบอื่นที่มีส่วนสำคัญต่อเมืองเช่นกัน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าการยอมรับความหลากหลายและการเปลี่ยนแปลงทำให้องค์ประกอบที่ปรากฏขึ้นมาใหม่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับคุณลักษณะของเมือง แม้ว่าลักษณะกายภาพภายนอกขององค์ประกอบจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ความสำคัญของสิ่งที่อยู่ภายในที่เป็นนามธรรมยังคงรักษาความเป็นตัวตนของพื้นที่นั้นไว้

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทนี้จะสรุปผลการศึกษาคคุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี จากการศึกษาพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลและการศึกษารายละเอียดในพื้นที่กรณีศึกษา ย่านถนนพรหมราช ซึ่งสิ่งที่ได้รับการศึกษาครั้งนี้คือกระบวนการทำความเข้าใจภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ และมุมมองใหม่ในการพิจารณาคคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบเมือง ซึ่งทำให้เกิดการทบทวนมรดกของเมืองในมิติอื่นที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ข้อเสนอแนะจากการศึกษาจะสรุปเป็นแนวทางการทำความเข้าใจเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางการศึกษาเมืองประวัติศาสตร์อื่นต่อไป และสรุปองค์ประกอบที่สำคัญในภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี พร้อมกับข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาตามแนวคิดของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์

5.1 คุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี

ผลการศึกษาพัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลและการศึกษารายละเอียดในพื้นที่กรณีศึกษา ย่านถนนพรหมราช พบว่า ลักษณะเฉพาะของเมืองอุบลภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ปรากฏเป็นคุณลักษณะของเมืองในปัจจุบันคือการอยู่ร่วมกันของความหลากหลายทั้งลักษณะทางกายภาพและวิถีชีวิตที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเมือง ซึ่งเกิดจากการยอมรับ การผสมผสาน และการปรับตัว โดยมีปัจจัยของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ศาสนสถาน และสถานที่ราชการ เป็นตัวควบคุมและขับเคลื่อนเมืองทั้งพื้นที่ความเป็นอยู่ กิจกรรม วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจ

ภาพของเมืองอุบลที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองแสดงออกในลักษณะของการอยู่ร่วมกันของพื้นที่แบบปิดลักษณะและมาตุลักษณะ พื้นที่แบบเปิดลักษณะที่เกิดจากการครอบครองพื้นที่ของศาสนสถานและสถานที่ราชการที่มีขนาดใหญ่ มีพื้นที่กว้างขวาง มีจำนวนมาก และมีตำแหน่งกระจายอยู่ทั่วเมืองจึงทำให้ภาพของเมืองถูกควบคุมให้มีลักษณะที่ไม่วุ่นวายและมีความหนาแน่นน้อย ขณะเดียวกันพื้นที่แบบมาตุลักษณะที่เกิดจากชุมชนที่ตั้งอยู่ข้างเคียงก็สอดแทรกอยู่ในพื้นที่ว่างระหว่างศาสนสถานและสถานที่ราชการ ทำให้ภาพของเมืองเกิดเป็นกลุ่มหรือคุ่มที่มีความสอดคล้องกับศาสนสถาน คนภายในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างเข้มแข็ง ซึ่งสามารถรับรู้ได้จากภาพของการทำกิจกรรมร่วมกันทั้งทางประเพณีและวิถีชีวิต

เมื่อพิจารณาให้ความหลากหลายเป็นลักษณะเฉพาะของเมืองอุบลจึงทำให้องค์ประกอบที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ของเมืองมีความสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นคุณลักษณะดั้งเดิมหรือคุณลักษณะผสมผสาน หรือคุณลักษณะใหม่ที่มาจากภายนอกพื้นที่ ทุกคุณลักษณะที่ปรากฏอยู่ต่างเป็นตัวแทนของการถ่ายทอดเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่มีความเชื่อมโยงไปสู่หน่วยวัฒนธรรมย่อยของเมือง ทั้งนี้แม้ว่าความหลากหลายสามารถพบได้ในหลายพื้นที่หลายเมืองและถูกมองว่าเป็นภาพของเมืองในปัจจุบัน แต่หากพิจารณาถึงความแตกต่างของความหลากหลายของแต่ละบริบทจะพบปัจจัยของมูลเหตุที่แตกต่างกัน ดังนั้นการทำความเข้าใจที่มาของความแตกต่างจะทำให้เข้าใจลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ ผลการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ของมิติที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ความเชื่อ สังคม การใช้งาน รวมทั้งชื่อของสถานที่ (place name) มีความสำคัญในการเชื่อมโยงให้องค์ประกอบที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพหรือสูญเสียกายภาพไปแล้วยังคงอยู่เพื่อเป็นการถ่ายทอดกิจกรรมหรือเรื่องราวให้สืบทอดไปสู่คนรุ่นถัดไป การถ่ายทอดลักษณะนี้อาจไม่ใช่ภาพของการอนุรักษ์ตามชนบทหรือแบบแผนในอดีต แต่ก็เป็นหนึ่งในแนวทางที่ช่วยให้เรื่องราวในอดีตของเมืองไม่สูญหายและเกิดการสืบทอดไปสู่อนาคต

ตัวอย่างเช่น งานแห่เทียนพรรษาที่ชาวบ้านแต่ละคุ้มวัดจะเข้าไปมีส่วนร่วมกับพระและช่างฝีมือในการรังสรรค์งานประเพณีให้สำเร็จลุล่วง มีการสอนและการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับเด็กและเยาวชนซึ่งเป็นการปลูกฝังให้เกิดความผูกพันและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัดให้คงอยู่ต่อไป เช่นเดียวกับกับชาวคริสต์ที่อาศัยอยู่ในย่านอาสนวิหารแม่พระนิรมลที่มีระเบียบปฏิบัติทางความเชื่อและสังคมเป็นตัวกลางในการสืบทอดและเผยแพร่ศาสนาให้คงอยู่ในเมืองอุบล แล้วส่งผลให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์กลับไปสู่ศาสนสถานให้เกิดการดูแลรักษาต่อไปและเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคมให้เข้มแข็ง

แม้ศาสนสถานหรือพื้นที่ทางความเชื่อในเมืองอุบลหลายแห่งจะมีลักษณะทางกายภาพเปลี่ยนแปลงไปเป็นรูปแบบอื่นหรือย้ายตำแหน่ง แต่ความสำคัญของสถานที่ก็ยังคงอยู่ เพราะกิจกรรมระหว่างผู้คนกับศาสนสถานยังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง ปรากฏให้เห็นทั้งในชีวิตประจำวันและช่วงประเพณีที่สำคัญ ซึ่งกิจกรรมเป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงผู้คนกับสถานที่ ทั้งนี้ การศึกษาพบว่าคนให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพของสถานที่ใน 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่หนึ่งให้ความสำคัญกับความเหมาะสมในฐานะความสำคัญของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ลักษณะที่สองให้ความสำคัญกับพื้นที่และสัญลักษณ์ที่เป็นส่วนประกอบของพิธีกรรม ซึ่งทั้งสองลักษณะอาจส่งผลให้คุณค่าด้านความเก่าแก่ของลักษณะทางกายภาพถูกลดบทบาทลงไป

ทั้งนี้ การศึกษาพบว่าชื่อของสถานที่เป็นหนึ่งในหลักฐานสำคัญที่ถ่ายทอดให้รู้ว่าเมืองอุบลราชธานีเคยมีลักษณะอย่างไร เพราะชื่อมีความสัมพันธ์กับสถานที่ ลักษณะธรรมชาติ สภาพสังคม รวมถึงการปกครอง ตัวอย่างเช่น ถนนหลวง ถนนอุปราชา ถนนราชวงศ์ และถนนราชบุตร เป็นถนนที่เกิดขึ้นตั้งแต่มีการสร้างเมือง เชื่อมต่อระหว่างประตูเมืองกับแม่น้ำมูล เป็นเส้นทางที่มีความสัมพันธ์กับที่ตั้งของโฮงเจ้านายพื้นเมืองอุบลในระบบอาญาสี่ (เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร) โดยชื่อของโฮงสะท้อนตำแหน่งที่ตั้งในระบบผังเมือง อ้างอิงตามทิศทางการไหลของแม่น้ำมูลและลักษณะธรรมชาติของที่ตั้ง จึงถือว่าเป็นหลักฐานที่ช่วยอธิบายระบบการปกครองในอดีตและสภาพแวดล้อมในช่วงการตั้งถิ่นฐานของเมืองได้แม้ว่าปัจจุบันลักษณะกายภาพบริเวณนั้นจะเปลี่ยนแปลงไปแล้ว

5.2 แนวทางการทำความเข้าใจเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลง

ในส่วนนี้จะสรุปกระบวนการที่ใช้ในการศึกษาเมืองอุบลและพื้นที่กรณีศึกษา ซึ่งเป็นการเสนอมุมมองและวิธีการศึกษาภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ในบริบทของเมืองอุบลที่คุณลักษณะของเมืองมีการเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยสำคัญที่เข้ามามีอิทธิพลตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบันจนเกิดเป็นการผสมผสานขององค์ประกอบรูปแบบต่าง ๆ ภายในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งแนวทางการทำความเข้าใจเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงนี้สามารถนำไปเป็นพื้นฐานและปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่การศึกษาเมืองประวัติศาสตร์อื่น ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงต่อไป

การศึกษาภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี

เมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพจะแสดงลักษณะขององค์ประกอบที่แตกต่างกัน และองค์ประกอบบางอย่างอาจไม่มีรูปร่างปรากฏอยู่ ดังนั้นการทำความเข้าใจจึงต้องอาศัยเอกสาร หลักฐานต่าง ๆ ที่สามารถอธิบายเหตุการณ์ในอดีตได้ ซึ่งความยากลำบากของการศึกษาเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพคือองค์ประกอบบางอย่างที่มีความเก่าแก่ของเมืองอาจมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพไปแล้ว แต่ยังมีความสำคัญต่อชุมชนอยู่ ดังนั้นจึงต้องอาศัยความทรงจำของคนในพื้นที่ในการให้ข้อมูล ประกอบกับการศึกษาองค์ประกอบที่เป็นนามธรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสถานที่และเมือง

กระบวนการศึกษาที่ใช้สำหรับศึกษาภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี คือการทำความเข้าใจความแตกต่างที่เกิดขึ้นในพื้นที่แล้วหาข้อมูลที่มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับองค์ประกอบนั้นมาพิจารณาเพื่อทำความเข้าใจที่มาของการเกิดคุณลักษณะตามที่ปรากฏในปัจจุบัน โดยประเด็นเริ่มต้นที่ใช้ในการศึกษานั้นอ้างอิงจากองค์ประกอบที่ปรากฏในนิยามของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ตามข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ โดย UNESCO ทั้งนี้ แม้ว่าองค์ประกอบที่ UNESCO แนะนำให้ทำการศึกษามีมากมายแต่เมื่อพิจารณาร่วมกับกระบวนการศึกษาของ

กรณีศึกษางานวิจัยเมืองอื่น ๆ พบว่ายังมีประเด็นที่ควรนำมาใช้ในการศึกษาเมืองอุบลเพิ่มเติม ซึ่งสามารถจัดกลุ่มประเด็นในการศึกษาได้ดังนี้ ธรรมชาติของที่ตั้ง สถาปัตยกรรมและที่ว่าง คุณสมบัติที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ระบบโครงข่ายและการสัญจร กลุ่มคนและสังคม ศาสนาและจารีตประเพณี กิจกรรมและวิถีชีวิต รวมถึงชื่อของสถานที่ (place names) และพื้นที่ทางความเชื่อที่มีความเชื่อมโยงกับเมือง

ความซับซ้อนขององค์ประกอบที่ปรากฏในเมือง หากพิจารณาเพียงแค่ระดับสายตาอาจไม่สามารถรับรู้ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบได้อย่างเป็นองค์รวม ดังนั้นการศึกษาโดยการใช้แผนที่จึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยทำให้การศึกษาเมืองทำได้ครอบคลุมมากขึ้น โดยการระบุตำแหน่งขององค์ประกอบแต่ละประเภทลงบนแผนที่ และแบ่งข้อมูลออกจากกันเป็นชั้น (layer) ตามเหตุการณ์ที่มีความเกี่ยวข้อง ทั้งนี้ เมื่อวิเคราะห์ผลลัพธ์จะทำให้เห็นคุณลักษณะที่แสดงการเริ่มต้น ทิศทางการเปลี่ยนแปลง และความสัมพันธ์ที่มีต่อองค์ประกอบอื่น ๆ

การสืบค้นข้อมูลหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ นอกจากเอกสารอ้างอิงทั้งทางวิชาการ และเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ของเมืองแล้ว การลงพื้นที่สำรวจเป็นอีกหนึ่งวิธีการที่นำมาซึ่งข้อมูลที่ให้รายละเอียดเพิ่มมากขึ้น ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นการแสดงออกของคนในพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลาและเทศกาล สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นคุณลักษณะที่เป็นนามธรรมที่อยู่ภายในของสถาปัตยกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามกาลเวลา ซึ่งคุณลักษณะที่เป็นนามธรรมเหล่านั้นทำให้คุณลักษณะของชุมชนยังคงอยู่ นอกจากนี้ การสืบค้นข้อมูลจากสื่อสังคมออนไลน์ เช่น facebook ทำให้พบข้อมูลประวัติศาสตร์เมืองอุบลในแง่มุมที่แตกต่างออกไป เช่น การค้นพบเพสบูคของทหารชาวอเมริกันที่เคยประจำการฐานทัพที่เมืองอุบลแสดงภาพถ่ายเก่าของเมืองในช่วงที่เมืองอุบลพัฒนาสู่ความทันสมัย เป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นเรื่องราวในอดีตที่แหล่งข้อมูลทางวิชาการยังไม่ได้กล่าวถึง ซึ่งแหล่งข้อมูลประเภทนี้ใช้วิธีการสืบค้นจากคำสำคัญที่เกี่ยวข้องจนพบและหาบุคคลที่เชื่อมโยงเพื่อขยายวงกว้างของข้อมูลต่อไป

ในทฤษฎีภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์มีองค์ประกอบบางอย่างที่ไม่ได้ระบุไว้ แต่ทว่าการศึกษาเมืองอุบลทำให้พบว่า ชื่อของสถานที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพจึงสามารถถ่ายทอดลักษณะของพื้นที่และเรื่องราวของเมืองได้แม้ว่าลักษณะกายภาพจะเปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไปแล้ว ทั้งนี้ องค์ประกอบที่ให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์อีกหนึ่งอย่างคือสุสานในวัดหรือสุสานของชุมชน เพราะเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงน้อยซึ่งเกิดจากคนที่มีชีวิตอยู่ให้ความเคารพและยำเกรงต่อพื้นที่ ดังนั้นข้อมูลที่จารึกอยู่ในสุสานจึงสามารถอธิบายข้อมูลของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองได้โดยอธิบายว่าพื้นที่นี้มีความเกี่ยวข้องกับใครหรือกลุ่มคนกลุ่มใด ซึ่งเป็นหลักฐานที่ใช้สำหรับการวิเคราะห์ร่วมกับความสัมพันธ์อื่น ๆ ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องตำแหน่งที่ตั้งของที่อยู่อาศัย ชุมชน อีกทั้ง เชื่อมโยงไปถึงกรรมสิทธิ์บนที่ดินที่สามารถขยายข้อมูลไปถึงเรื่องอื่น ๆ

เมื่อพบข้อมูลที่เชื่อมโยงกับความแตกต่างขององค์ประกอบที่ปรากฏอยู่ในเมืองทำให้สามารถขยายผลเรื่องราวของเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองได้ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยทำความเข้าใจภาพรวมของเมือง และทำให้การพิจารณามรดกของเมืองขยายขอบเขตออกไปสู่องค์ประกอบที่เกิดขึ้นมาในภายหลังหรือยังไม่เคยได้รับความสนใจมาก่อน การศึกษาตามแนวทางของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จึงเป็นการเปิดโอกาสให้เมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงมีแนวทางในการทำความเข้าใจมรดกของเมืองตนเองในมุมมองใหม่ หลากหลาย และเปิดกว้างมากขึ้น เป็นการมองมรดกในแบบวัฒนธรรมร่วมของทุกหน่วยวัฒนธรรมในสังคมที่มีความหลากหลายดังเช่นเมืองอุบล

แนวทางการทำความเข้าใจเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลง

สิ่งที่ได้รับจากกระบวนการศึกษาครั้งนี้สามารถสรุปเป็นแนวทางการทำความเข้าใจเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงได้ 3 ขั้นตอน ดังนี้

การรวบรวมข้อมูล เป็นการสืบค้นข้อมูลของเมืองในด้านต่าง ๆ ประกอบด้วยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลขององค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมและองค์ประกอบที่เป็นนามธรรมของเมือง เพื่อใช้สำหรับการพิจารณาความสัมพันธ์ในลำดับถัดไป

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ รวบรวมหลักฐานทั้งหมดของเมืองจาก

- แผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายเก่าของเมืองในแต่ละช่วงเวลา เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ทั้งการเมืองการปกครอง เวลาการสร้างองค์ประกอบ โครงสร้างเมือง ความเชื่อ ปัจจัยภายนอกและภายใน ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับต่างประเทศ รวมถึงอุบัติเหตุต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อเมือง นำมาเรียงลำดับเพื่อให้เห็นภาพของเมืองที่ชัดเจน เป็นลำดับขั้นตอนของการเกิดคุณลักษณะเมือง และวิเคราะห์จัดหมวดหมู่ความเชื่อมโยงต่าง ๆ

ข้อมูลขององค์ประกอบที่เป็นรูปธรรม รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร หลักฐาน และการสำรวจ

- ลักษณะธรรมชาติ ได้แก่ ภูมิประเทศ ภูมิศาสตร์ ระดับพื้นดิน ระดับน้ำท่วมถึง ลักษณะของแม่น้ำ ทิศทางกระแสน้ำ
- องค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งอาคาร เส้นทางสัญจร และระบบโครงข่ายต่าง ๆ
- ตำแหน่งที่ตั้งองค์ประกอบต่าง ๆ
- รูปแบบสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นตัวอธิบายค่านิยม เทคโนโลยี และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมือง
- ตำแหน่งพื้นที่ว่าง โดยหาความสำคัญของที่ว่างนั้นเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญหรือสถานที่สำคัญ ซึ่งเป็นตัวกำหนดคุณค่าทางวัฒนธรรมของที่ว่าง

ข้อมูลขององค์ประกอบที่เป็นนามธรรม รวบรวมข้อมูลจากคนในด้วยวิธีการเข้าไปพูดคุยหรือ สัมภาษณ์

- ชื่อเรียกองค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ เส้นทางสัญจร วัด และชุมชน
- ความเชื่อมโยงของวัฒนธรรม ประเพณี หรือความเชื่อ ที่แสดงออกมาเป็นกายภาพ ให้เห็นที่ว่างที่ใช้ในการประกอบพิธีต่าง ๆ ซึ่งสิ่งที่แสดงออกมากจะอธิบายถึงความเข้มข้นของคุณค่าทางจิตใจที่ยังปรากฏแม้ลักษณะทางกายภาพของเมืองจะเปลี่ยนแปลง
- องค์ประกอบทางนามธรรมที่เคยยกเลิกไป ตรวจสอบว่ามีการนำกลับมาใหม่หรือมีการ ย้ายตำแหน่งหรือไม่ แล้วพิจารณาผลกระทบที่ส่งผลต่อคุณค่าขององค์ประกอบนั้น
- ความคิด ความเชื่อ และความผูกพันของคนในพื้นที่ สะท้อนมุมมองผ่านประสบการณ์ ที่ถล่นกรองมาจากการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันกับองค์ประกอบเหล่านั้น

การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการถล่นกรองข้อมูลที่มีปริมาณมาก กว้าง และซับซ้อน โดยพิจารณาประเด็นของแต่ละองค์ประกอบและหาความสัมพันธ์ ความเชื่อมโยงของข้อมูลต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

- พิจารณาการเปลี่ยนแปลงและการคงอยู่ขององค์ประกอบในพื้นที่ ทำให้สามารถ วิเคราะห์คุณค่าทางวัฒนธรรมและคุณลักษณะของพื้นที่ได้ ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยมองถึงการเป็นส่วนหนึ่งของคุณลักษณะเมือง ทั้งนี้แต่ ละองค์ประกอบมีคุณค่าแตกต่างกันไปตามความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับเมือง ประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลง
- พิจารณาความเชื่อมโยงขององค์ประกอบที่ซ้อนทับกันอยู่ในพื้นที่ โดยพิจารณา พัฒนาการ รูปแบบการใช้ที่ว่างทั้งของอาคารกับที่ว่าง และกิจกรรมกับที่ว่าง ความเข้มข้นของการแสดงออกที่ทำให้เห็นถึงการคงอยู่ขององค์ประกอบ
- พิจารณามุมมองของคนในพื้นที่ต่อคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบ จาก คุณลักษณะทางกายภาพและนามธรรมควบคู่กัน ซึ่งรายละเอียดของสิ่งที่คนใน แสดงออกในแต่ละช่วงเวลาจะส่งผลต่อคุณลักษณะของพื้นที่ แสดงให้เห็นความสำคัญ สัญลักษณ์ และวิถีของคนในพื้นที่อย่างเป็นองค์รวม
- พิจารณาความสัมพันธ์ขององค์ประกอบกับมิติที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงมรดกที่ แท้จริงที่คนในให้ความสำคัญมากกว่าลักษณะทางกายภาพ และยังคงสร้างความผูกพัน ระหว่างคนกับสถานที่เข้าด้วยกัน เกิดการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นต่อไป

การประเมินคุณค่าและความสำคัญ

เมื่อเข้าใจพัฒนาการคุณลักษณะเมือง จะสามารถกำหนดคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบต่าง ๆ ได้ว่าสิ่งใดสำคัญ สำคัญอย่างไร มีความสำคัญเชื่อมโยงไปสู่องค์ประกอบอื่นที่ยังคงอยู่หรือไม่ ถ้าหากมีก็ควรให้ความสนใจกับองค์ประกอบที่เชื่อมโยงและยังคงอยู่ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมอย่างควบคู่กันไป ทั้งที่เป็นธรรมชาติ สถานที่ ที่ว่าง องค์ประกอบที่ยังคงอยู่ ณ สถานที่จัดเก็บหรือสถานที่ที่เป็นตัวอย่างขององค์ประกอบเหล่านั้น รวมไปถึงจนถึงชื่อของสถานที่ บันทึกทางประวัติศาสตร์ หรือเรื่องเล่า ถึงแม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ใช่ของดั้งเดิม แต่ความเชื่อมโยงในมิติของเมืองนั้นสร้างความสำคัญให้กับองค์ประกอบเหล่านั้นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงออกถึงคุณลักษณะเมือง

ผลการศึกษาคคุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์อุบลราชธานี พบคุณค่าขององค์ประกอบที่ปรากฏในภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะ ดังนี้

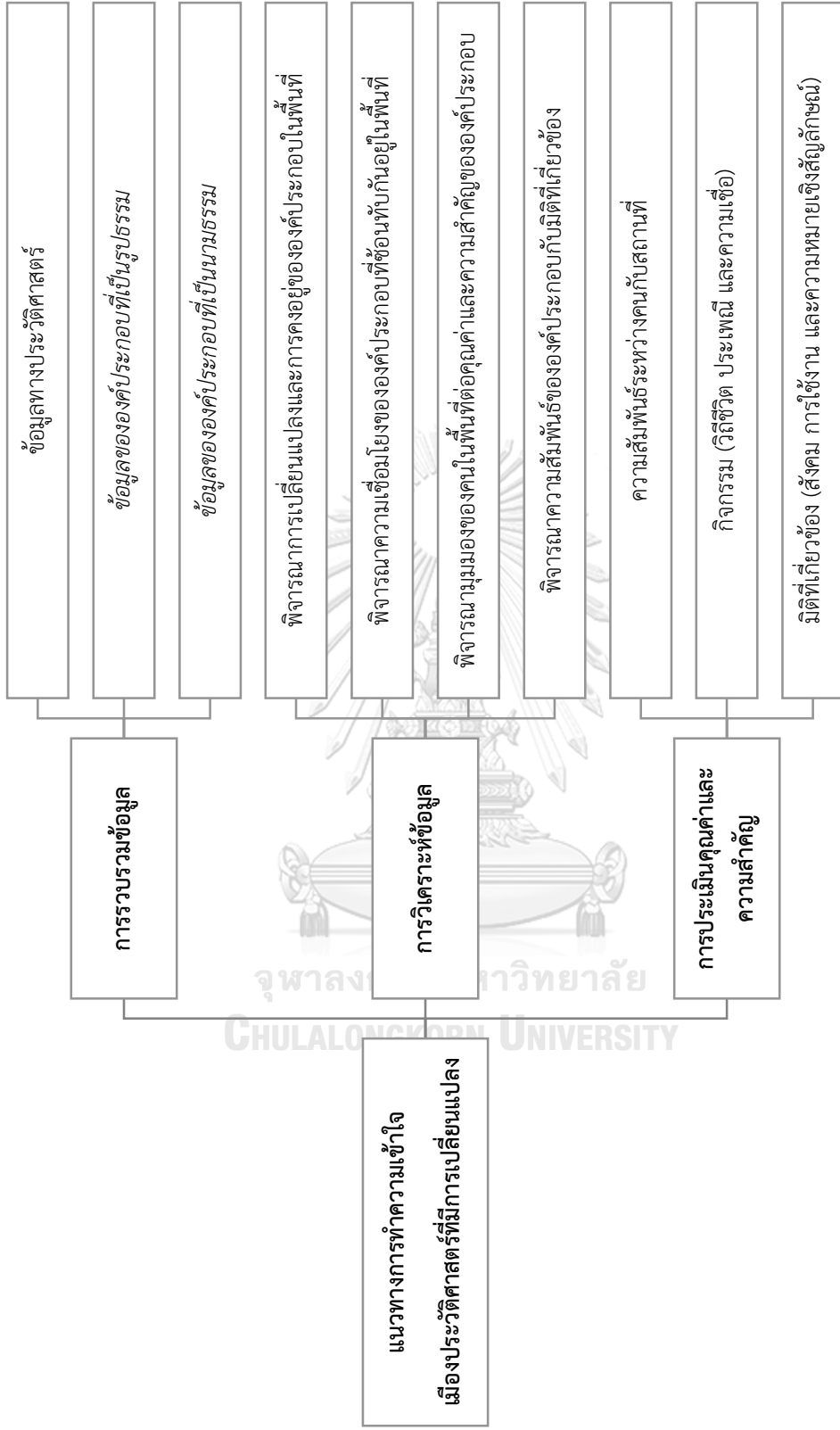
องค์ประกอบที่คงอยู่ สามารถรับรู้คุณค่าจากความเก่าแก่ รูปแบบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างจากค่านิยมในปัจจุบัน ความงามขององค์ประกอบ หรืออาจมีรูปแบบที่ธรรมดาแต่เป็นตัวอย่างของช่วงเวลาที่เราเล่าเรื่องของชุมชนหรือเมืองได้

องค์ประกอบที่กายภาพมีการเปลี่ยนแปลง แม้รูปร่างหน้าตาจะไม่เหมือนเดิมแต่มิติที่เกี่ยวข้องทางสังคม การใช้งาน หรือความเชื่อที่คอยสนับสนุนองค์ประกอบนั้นอยู่ สร้างการเชื่อมโยงระหว่างคน ชุมชน หรือเมืองเข้ากับสถานที่

องค์ประกอบที่กายภาพสูญหาย เหลือไว้เพียงที่ว่างหรือชื่อของสถานที่ แม้มิติทางการใช้งานจะไม่อยู่แล้วแต่ยังคงมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นองค์ประกอบที่มีความเชื่อมโยงจะคอยสนับสนุนการคงอยู่ขององค์ประกอบที่หายไปแม้จะมองไม่เห็น

องค์ประกอบที่เกิดขึ้นใหม่ รูปร่างหน้าตาและที่มาอาจเป็นสิ่งใหม่ แต่หากมีความเชื่อมโยงกับคน ชุมชน หรือเมือง องค์ประกอบใหม่นี้ก็มีความสำคัญในการส่งเสริมการคงอยู่ขององค์ประกอบเดิมและบอกเล่าเรื่องราวของเมือง ซึ่งอายุขององค์ประกอบอาจไม่ใช่สิ่งสำคัญเท่ากับเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง

องค์ประกอบที่นำกลับมาใหม่ เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อเมืองแต่ถูกยกเลิกไปด้วยเหตุการณ์บังคับในอดีต หากพิจารณาว่าสามารถอธิบายประวัติศาสตร์ของเมืองได้ แม้การฟื้นฟูจะไม่เหมือนเดิมทั้งหมดแต่องค์ประกอบก็มีความสำคัญในการเชื่อมโยงปัจจุบันกับอดีตให้ส่งต่อไปสู่นาคต

ภาพที่ 150 แผนภาพแนวทางการทำความเข้าใจเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลง

5.3 องค์ประกอบที่สำคัญในภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี

ผลการศึกษาพบความหลากหลาย การเปลี่ยนแปลง และการคงอยู่ขององค์ประกอบและปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างคุณลักษณะเมืองในปัจจุบัน รวมถึงมุมมองของคนในที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ โดยมีมิติอื่นคอยสนับสนุนและทำให้องค์ประกอบมีคุณค่าและความสำคัญ แสดงให้เห็นมุมมองใหม่ต่อการพิจารณารวดของเมืองอย่างเป็นองค์รวม มีความสมดุลต่อการให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ด้านต่าง ๆ ของเมือง และเปิดโอกาสให้องค์ประกอบที่มีความธรรมดาได้รับการตระหนักในคุณค่าและความสำคัญในฐานะองค์ประกอบที่เล่าเรื่องของเมืองได้

การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี มีลักษณะของการเพิ่มเติมองค์ประกอบใหม่เข้าไปในสภาพแวดล้อมเดิม ผนวกอยู่ร่วมกันและแผ่ขยายพื้นที่ออกไป เกิดการผสมผสานวัฒนธรรมใหม่เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงทำให้ภาพของเมืองปรากฏความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีรูปแบบที่เกิดจากการรับมา ปรับตัว และประยุกต์ตามกำลังและความสามารถของท้องถิ่น ทั้งนี้ในปัจจุบันองค์ประกอบบางอย่างสูญเสียลักษณะทางกายภาพไปจึงเป็นเรื่องยากต่อการรับรู้ทางสายตาถึงความเก่าแก่หรือการมีตัวตน แต่ทว่าภายใต้การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพนั้นยังมีมิติที่เป็นนามธรรมที่เล่าเรื่องและอธิบายลักษณะขององค์ประกอบเหล่านั้นอยู่ การศึกษาครั้งนี้จึงแสดงให้เห็นว่าจะต้องทำความเข้าใจองค์ประกอบของเมืองทั้งรูปธรรมและนามธรรมควบคู่กันไป

พัฒนาการของคุณลักษณะเมืองอุบลแสดงให้เห็นว่าเมืองอุบลมีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องจากหลากหลายปัจจัยและวัฒนธรรม มีการอยู่ร่วมกันของความแตกต่างที่เข้ามามีอิทธิพลต่อเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเกิดการเปิดรับ ยอมรับ และความประนีประนอมของคนในสังคมที่ทำให้องค์ประกอบเก่าและใหม่อยู่ร่วมกันได้ แม้ว่าในระยะเริ่มต้นจะมีความขัดแย้งจากความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแต่เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นเวลานานจึงเกิดการปรับตัวเข้าหากัน ทั้งนี้มุมมองที่ใช้ในการศึกษาภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี คือการให้ความสำคัญกับกระบวนการของคุณลักษณะเมืองในปัจจุบัน มุมมองนี้ส่งเสริมให้องค์ประกอบของเมืองจากแต่ละยุคสมัยได้รับการพิจารณาคุณค่าและความสำคัญ นำไปสู่ความตระหนักและเกิดการพิจารณาในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน สมดุล และเป็นองค์รวม

ผลการพิจารณาคุณค่าจากการศึกษาคุณค่าทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี พบองค์ประกอบที่สำคัญของเมือง ดังนี้

องค์ประกอบที่คงอยู่ ได้แก่ พื้นที่ธรรมชาติริมแม่น้ำมูลที่เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ เช่น หาดวัดใต้ บุ่งกาแขว เป็นต้น ที่ว่างของเมืองตั้งแต่การสร้างเมือง เช่น พุ่่งศรีเมือง เป็นต้น สถาปัตยกรรมที่แสดงรูปแบบตั้งแต่การก่อสร้าง เช่น อุโบสถวัดพุ่่งศรีเมือง วัดแจ้ง หอพระไตรปิฎกวัดพุ่่งศรีเมือง วัดบูรพา เรือนอธิการอาสนวิหารแม่พระนิรมล ศาลากลางหลังที่หนึ่ง (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี) เรือนแถวเงิน ญวน เป็นต้น รวมถึงโรงเรียน โรงแรม และโรงพยาบาล

หาดวัดใต้

ทุ่งศรีเมือง

อุโบสถ วัดทุ่งศรีเมือง

อุโบสถ วัดแจ้ง

หอพระไตรปิฎก วัดทุ่งศรีเมือง

หอพระไตรปิฎก วัดบูรพา

เรือนอธิการอาสนวิหารแม่พระนิรมล

ศาลากลางหลังที่หนึ่ง

เรือนแถวเงิน ถนนพรหมราช

เรือนแถวญวน หน้าอาสนวิหารแม่พระนิรมล

เรือนแถวเงิน ถนนหลวง

เจียวจี (โรงแรมและร้านอาหาร)

อาคารเรียน โรงเรียนมิชชั่น

โรงพยาบาลร่มเกล้า

ภาพที่ 151 ตัวอย่างองค์ประกอบที่คงอยู่

องค์ประกอบที่กายภาพมีการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ สถาปัตยกรรมของศาสนสถานเก่าแก่ของเมือง เช่น อุโบสถวัดหลวง วัดสุปฏิณนารามวรวิหาร วัดมหาวนาราม วัดกลาง วัดศรีอุบลรัตนาราม โบสถ์ อาสนวิหารแม่พระนิรมล เป็นต้น

อุโบสถ วัดหลวง

อุโบสถ วัดสุปฏิณารามวรวิหาร

อุโบสถ วัดมหาวนาราม (วัดป่าใหญ่)

อุโบสถ วัดกลาง

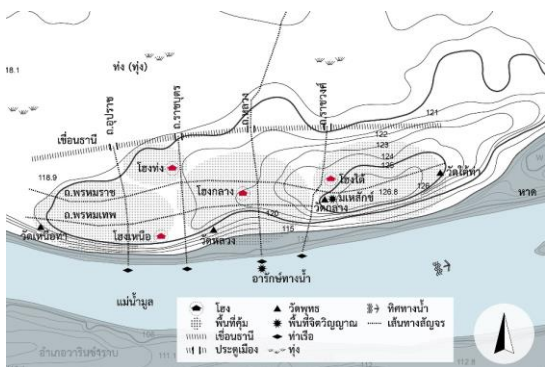
อุโบสถ วัดศรีอุบลรัตนาราม

อาสนวิหารแม่พระนิรมล

ภาพที่ 152 ตัวอย่างองค์ประกอบที่กายภาพมีการเปลี่ยนแปลง

องค์ประกอบที่กายภาพสูญหาย ได้แก่ ชื่อของสถานที่ (place names) ในพื้นที่เมืองเก่าที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องราวประวัติศาสตร์และลักษณะกายภาพของเมือง เช่น ถนนเขื่อนธานี ถนนหลวง ถนนอุปราชา ถนนราชวงศ์ ถนนราชบุตร วัดหลวง วัดกลาง วัดใต้ วัดป่าใหญ่ วัดป่าน้อย เป็นต้น ที่ว่างศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในศาสนสถาน เช่น ที่ว่างหน้าโบสถ์ของอาสนวิหารแม่พระนิรมลที่เป็นตำแหน่งของโบสถ์หลังที่สอง เป็นต้น

ชื่อถนนในเมืองเก่า

ที่วางที่เคยเป็นที่ตั้งของโบสถ์หลังที่สอง อาสนวิหารแม่พระนิรมล

ภาพที่ 153 ตัวอย่างองค์ประกอบที่กายภาพสูญหาย

องค์ประกอบที่เกิดขึ้นใหม่ ได้แก่ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ใหม่ของเมืองที่แม้ว่าจะเกิดขึ้นมาภายหลัง แต่เป็นพื้นที่สำคัญที่มีคุณค่าทางจิตใจ เช่น ศาลหลักเมือง เป็นต้น ประเพณีใหม่ของเมืองที่แม้ว่าจะ เป็นวัฒนธรรมใหม่แต่มีการปฏิบัติและสืบทอดมานาน เช่น งานแห่เทียนพรรษา เป็นต้น

ศาลหลักเมือง

งานแห่เทียนพรรษา

ภาพที่ 154 ตัวอย่างองค์ประกอบที่เกิดขึ้นใหม่

องค์ประกอบที่น่ากลับมาใหม่ ได้แก่ ประเพณีหรือแนวปฏิบัติสำคัญของเมืองที่ถูกยกเลิกไป ด้วยเหตุการณ์บังคับในอดีต เช่น พิธีเผาศพแบบนกหัสติลิงค์ที่น่ากลับมาปฏิบัติอีกครั้งกับพระชั้นผู้ใหญ่ของเมือง การบวงสรวงมเหสักข์ที่กลับมาบวงสรวงอีกครั้งที่ศาลหลักเมือง เป็นต้น

พิธีเผาพแบบนกหัสติลิงค์ งานพิธีพระราชทานเพลิงศพพระสิริพัฒนารักษ์ ณ วัดทุ่งศรีเมือง

ที่มา: นิติชัย พลศรี

ภาพที่ 155 ตัวอย่างองค์ประกอบที่น่ากลับมาใหม่

องค์ประกอบที่สำคัญดังกล่าว เมื่อนำไปพิจารณาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาตามข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ที่มีแนวคิดในการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน มีเป้าหมายในการอนุรักษ์ที่ควบคู่กับการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจ ให้ความสำคัญกับคุณลักษณะที่เป็นพลวัตของเมืองและสนับสนุนความหลากหลายทางสังคมและการใช้งาน พิจารณาความต้องการของคนในปัจจุบันและอนาคต ด้วยเหตุนี้ การศึกษาจึงมีข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองของเมืองอุบลราชธานี ดังนี้

การอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับองค์ประกอบที่คงอยู่ กลุ่มนี้มีความโดดเด่นในคุณค่าด้านความเก่าแก่ของลักษณะทางกายภาพ และถึงแม้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของบางสถานที่จะดูธรรมดาแต่มีความสำคัญในการเป็นตัวอย่างของรูปแบบในอดีตที่ยังคงเหลืออยู่ไม่มากภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมือง ดังนั้นการอนุรักษ์และพัฒนาองค์ประกอบกลุ่มนี้จึงควร

- สร้างความตระหนักในคุณค่าของมรดกให้กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องให้เห็นคุณค่า และส่งเสริมให้เห็นผลประโยชน์ของการดูแลรักษามรดกเพื่อสร้างแรงจูงใจให้แก่ผู้ที่ครอบครอง โดยเสนอข้อมูลให้รับรู้ว่างค์ประกอบนี้มีคุณค่าและความสำคัญต่อเมือง ทั้งภูมิทัศน์เมือง ประวัติศาสตร์เมือง และเรื่องราวของเมือง
- สร้างความรู้ความเข้าใจในกระบวนการด้านการอนุรักษ์เพื่อป้องกันการทำลาย หากองค์ประกอบที่คงอยู่มีสภาพที่ทรุดโทรม ควรเสนอวิธีในการดูแลและจัดการเพื่อให้เป็นทางเลือกต่อการตัดสินใจในการรักษาหรือเปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสม โดยพิจารณาคุณค่าด้านความเก่าแก่ของลักษณะทางกายภาพเป็นสิ่งสำคัญ

การอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับองค์ประกอบที่กายภาพมีการเปลี่ยนแปลง กลุ่มนี้เป็นองค์ประกอบที่มีความเก่าแก่ในการคงอยู่ของมิติที่เกี่ยวข้อง แต่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพจากดั้งเดิมสู่รูปแบบใหม่ ซึ่งอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงมากกว่า 1 หรือ 2 ครั้ง ดังนั้นการอนุรักษ์และพัฒนาองค์ประกอบกลุ่มนี้จึงควร

- สร้างความเข้าใจในประวัติศาสตร์ของพื้นที่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงลักษณะกายภาพภายนอก
- ส่งเสริมให้เข้าใจแนวทางในการอนุรักษ์ในปัจจุบันที่ให้ความสำคัญมากกว่าเพียงลักษณะทางกายภาพ แต่ให้ความสำคัญกับมิติอื่นที่เกี่ยวข้องด้วย เช่น ความเชื่อ การใช้งาน เพื่อส่งเสริมให้คนภายนอกเข้าใจคุณค่าและความสำคัญของมรดกสำหรับคนในที่แท้จริง

การอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับองค์ประกอบที่กายภาพสูญหาย กลุ่มนี้สูญเสียด้านกายภาพไปอย่างสมบูรณ์ แต่การศึกษาพบว่าภายหลังการสูญเสียด้านกายภาพไปแล้วนั้น ในปัจจุบันยังมีองค์ประกอบอื่นที่ช่วยถ่ายทอดเรื่องราวให้กับองค์ประกอบที่สูญหายไป ดังนั้นการอนุรักษ์และพัฒนาองค์ประกอบกลุ่มนี้จึงควร

- สร้างความรู้ความเข้าใจให้ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจได้ตระหนักถึงความสำคัญของชื่อของสถานที่ที่มีความเชื่อมโยงกับเรื่องราวของเมือง เพื่อป้องกันการเปลี่ยนแปลงชื่อไปเป็นความหมายอื่น
- สร้างสื่อประชาสัมพันธ์ที่อธิบายความเชื่อมโยงขององค์ประกอบที่สูญหายไปกับองค์ประกอบที่เชื่อมโยงเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับคนทุกกลุ่ม

การอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับองค์ประกอบที่เกิดขึ้นใหม่ กลุ่มนี้เป็นองค์ประกอบที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อทดแทนหรือแทนที่องค์ประกอบในอดีตที่มีการยกเลิก ถึงแม้ว่าจะเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นใหม่ แต่มีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกับผู้คนหรือเมืองมายาวนาน ดังนั้นการอนุรักษ์และพัฒนาองค์ประกอบกลุ่มนี้จึงควร

- ส่งเสริมความเข้าใจในประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เข้าใจความสำคัญที่เชื่อมโยงกับเมืองกับปัจจุบัน และดำเนินไปสู่อนาคต
- ส่งเสริมให้เห็นความสำคัญของมรดกที่เกิดขึ้นมาภายหลัง แม้ว่าจะไม่มีความเก่าแก่แต่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองในช่วงเวลาหนึ่งได้และแสดงออกถึงพัฒนาการของเมือง

การอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับองค์ประกอบที่นำกลับมาใหม่ กลุ่มนี้มีความพยายามรื้อฟื้นให้องค์ประกอบที่เคยยกเลิกไปแล้วกลับมาเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวให้กับเมืองอีกครั้ง ดังนั้นการอนุรักษ์และพัฒนาองค์ประกอบกลุ่มนี้จึงควร

- ส่งเสริมและประชาสัมพันธ์ให้คนรุ่นใหม่รับรู้และเห็นคุณค่าของประวัติศาสตร์ที่เคยลบเลือนไป
- สร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวในอดีต โดยถ่ายทอดให้เข้าใจกระบวนการ บุคคล และเรื่องราวที่เชื่อมโยง
- ส่งเสริมการสืบทอดในรูปแบบของการปฏิบัติจริง ไม่ใช่เพียงการจัดแสดงเป็นช่วงเวลา เพราะการปฏิบัติจริงจะทำให้คนเห็นความสำคัญมากกว่า เนื่องจากเป็นเรื่องราวหรือประเพณีที่พบเห็นได้ยาก และเข้าใจระดับความสำคัญที่เกี่ยวข้องได้

บทส่งท้าย

ข้อเสนอแนะทางภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์กล่าวถึงความสมดุลและความยั่งยืนในการอนุรักษ์และพัฒนา แม้ว่ากรณีศึกษาเมืองอุบลราชธานีจะมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะกายภาพไปแล้ว แต่การศึกษาองค์ประกอบของเมืองทั้งธรรมชาติและที่สร้างขึ้น รูปธรรมและนามธรรม แสดงให้เห็นว่าพื้นที่นี้ยังคงมีองค์ประกอบเก่าแก่ปรากฏอยู่ในเมือง มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ทำให้สามารถเข้าใจคุณลักษณะของเมืองได้ ดังนั้นการวางแผนสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองอุบลจะต้องตระหนักถึงความสำคัญขององค์ประกอบเหล่านั้นด้วย ถึงแม้ว่าลักษณะทางกายภาพจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วและมีความร่วมสมัยกับปัจจุบัน แต่คุณค่าที่อยู่ภายในที่เป็นนามธรรมที่มีความหมาย ความผูกพัน และความสำคัญที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และผู้คนยังคงมีอยู่

การพัฒนาอย่างเข้าใจจะช่วยรักษาองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองให้สามารถถ่ายทอดเรื่องราวของเมืองได้ การอยู่ร่วมกันของทุกหน่วยวัฒนธรรมจะทำให้เห็นคุณลักษณะที่เกิดจากพัฒนาการของเมือง หากการพัฒนาเลือกเพียงวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งโดยละเลยวัฒนธรรมอื่นที่มีส่วนในการสร้างเมืองขึ้นมา จะส่งผลให้เกิดการเลือกปฏิบัติและทำให้เกิดการสูญหายของหน่วยวัฒนธรรมที่สำคัญอื่น ๆ ดังนั้นการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาจึงควรมองอย่างเป็นองค์รวม โดยทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ที่เป็นพัฒนาการของเมือง แล้ววิเคราะห์องค์ประกอบต่าง ๆ ที่เป็นส่วนสำคัญของประวัติศาสตร์เหล่านั้น แล้วหาความสัมพันธ์ที่เป็นตัวสร้าง อธิบาย และควบคุมลักษณะของเมืองโดยการรักษามิติของการผสมผสานแต่ไม่ทิ้งรากของพื้นที่

ข้อเสนอแนะนี้เป็นการยอมรับในเชิงการเปลี่ยนแปลงที่ต้องเป็นไปตามกาลเวลา สถานการณ์ และเหตุการณ์ แต่ยังคงต้องการรักษาความสำคัญของลักษณะพื้นฐานของเมืองทั้งรูปธรรมและนามธรรมให้คงอยู่ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงกระบวนการและขั้นตอนของคุณลักษณะเมืองที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วย

- ส่งเสริมการสืบทอดกิจกรรมที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานที่ พร้อมกับสอดแทรกการฟื้นฟูและสร้างความเข้าใจให้ตระหนักในคุณค่าของลักษณะกายภาพให้มากขึ้นเพื่อให้เกิดความสมดุล
- ส่งเสริมภาพของความหลากหลายที่อยู่ร่วมกันได้ให้ชัดเจน เพื่อให้เห็นความสำคัญของแต่ละกลุ่มคนอย่างเท่าเทียมและเป็นองค์รวม
- ส่งเสริมการพัฒนาต่อยอดมรดกที่มีอยู่ให้สอดคล้องกับความต้องการของคนในปัจจุบันและอนาคต เพื่อให้เกิดการรักษาและพัฒนาต่อไป

ทั้งนี้ การส่งเสริมความเข้าใจควรเริ่มจากผู้ที่มิชอบบถและอำนาจในการตัดสินใจต่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งผลการศึกษาพบว่าศาสนสถานและสถานที่ราชการเป็นองค์ประกอบที่ครอบคลุมพื้นที่ของเมืองอุบลในสัดส่วนที่มากและกระจายตัวจึงส่งผลต่อลักษณะกายภาพของเมืองในภาพรวม ดังนั้นการสร้าง ความเข้าใจกับผู้นำทั้งทางศาสนาและสถานที่ราชการจึงมีผลต่อการกำหนดทิศทางของการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองในระดับของกลุ่มผู้นำซึ่งจะส่งผลต่อหน่วยย่อยที่เป็นชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง อีกทั้ง นโยบายในการอนุรักษ์ของผู้ที่มีอำนาจในการพัฒนาเมืองควรให้ความสำคัญกับภาพรวมของเมือง เพราะนโยบายที่สุดโต่งเพียงอย่างเดียวท่ามกลางคุณลักษณะที่หลากหลายของเมืองตามที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อาจส่งผลให้การอนุรักษ์ทำร้ายองค์ประกอบอื่นที่มีความสำคัญต่อเมืองเช่นกัน ดังนั้น การวางแผนสำหรับการอนุรักษ์จึงควรให้แต่ละหน่วยของความหลากหลายได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเสนอมรดกที่เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและความสำคัญของชุมชน เพราะข้อมูลจากคนในจะแสดงให้เห็นมุมมองของมิติอื่นที่เกี่ยวข้องที่มีความสำคัญมากกว่าลักษณะทางกายภาพ

เมืองอุบลมีลักษณะทางกายภาพที่ผสมผสานกันระหว่างเก่าและใหม่ โดยมีมิติทางด้านประวัติศาสตร์เป็นตัวสร้างความเชื่อมโยงให้กับองค์ประกอบเหล่านั้น ดังนั้นการนำเสนอ ลักษณะเฉพาะในเรื่องของความหลากหลายจึงเป็นแนวทางในการส่งเสริมให้เกิดการดูแลรักษาและนำไปใช้ในการพัฒนาเมืองในด้านต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความเชื่อ เป็นต้น ซึ่งความน่าสนใจไม่ได้อยู่ที่ความเก่าแก่ของหน้าตาแต่อยู่ที่เรื่องราวที่จะถ่ายทอดให้คนรับรู้ความเก่าแก่ของเมืองที่มีการขับเคลื่อนและดำรงอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของลักษณะทางกายภาพ

สำหรับเมืองประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ มรดกที่สำคัญอาจไม่ใช่กายภาพที่เรามองเห็นแต่คือสิ่งที่มองไม่เห็นที่อยู่ภายในสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้น ดังนั้นการทำความเข้าใจเมืองจึงควรพิจารณาสิ่งที่มองไม่เห็นหรือจับต้องไม่ได้ควบคู่กันไป เพราะเป็นสิ่งที่สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นและส่งต่อไปยังอนาคต แม้ว่าลักษณะทางกายภาพของเมืองในปัจจุบันหลายแห่งจะมีความคล้ายคลึงกัน แต่เมื่อศึกษารายละเอียดประวัติศาสตร์สำคัญในอดีตจะพบกระบวนการที่ทำให้เกิดพัฒนาการของคุณลักษณะเมือง สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่าองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาภายหลังนั้นมีคุณค่าและความสำคัญ ซึ่งคุณค่าในปัจจุบันอาจแตกต่างจากคุณค่าในอดีตแต่ก็มีศักยภาพในการถ่ายทอดเรื่องราวของเมืองในอดีตให้คนในปัจจุบันรับรู้ได้

การศึกษาเมืองอุบลราชธานีครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า เมืองอุบลเป็นเมืองเก่าที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ แม้ว่าคุณค่าของความเก่าแก่จะลบล้างหายไปจากสิ่งที่สามารถมองเห็นและจับต้องได้ แต่ลักษณะที่เกิดจากคน สังคม และวัฒนธรรม ยังสะท้อนอยู่ในพื้นที่ มีคุณค่าและความสำคัญที่ทำให้รับรู้และเข้าใจความเป็นมาของเมืองได้ว่ามีที่มาอย่างไร โดยมีกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งวิถีชีวิต ประเพณี และความเชื่อเป็นตัวสร้างความสัมพันธ์ให้กับคนและสถานที่เกิดความผูกพันต่อกัน ซึ่งส่งผลให้องค์ประกอบเหล่านั้นถูกพิจารณาว่ามีคุณค่าและความสำคัญที่จะส่งผลต่อการดูแลรักษาและพัฒนาสืบต่อไปสู่อนาคต

ทั้งนี้ หากพิจารณาเมืองที่สามารถอนุรักษ์ลักษณะกายภาพได้ แต่คนในย้ายออกและคนนอกย้ายเข้ามาแทนที่ เมืองคงไม่ต่างจากพิพิธภัณฑ์ที่รักษาสภาพภายนอกได้แต่ไร้จิตใจของคนและสังคมที่เคยอยู่และเป็นผู้สร้างคุณลักษณะนั้นขึ้นมา ดังนั้นการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองจึงควรหาความสมดุลเพื่อให้คุณค่าขององค์ประกอบเมืองทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา ซึ่งในกรณีของเมืองอุบลที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพแต่ยังรักษามิติทางสังคมและวัฒนธรรมได้อยู่ นั่น ควรส่งเสริมการรักษา สืบทอด และพัฒนากิจกรรมเหล่านั้นต่อไป อีกทั้งเร่งส่งเสริมให้เข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของลักษณะทางกายภาพของมรดกที่ตนเองมีอยู่ เพื่อให้มิติทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างสมดุลควบคู่กันไป

บรรณานุกรม

- Aymonier, E. (2000). *Isan travels : Northeast Thailand's economy in 1883-1884* (W. E. J. Tips, Trans.). Bangkok: White Lotus Press.
- Bandarin, F., & Oers, R. v. (2014). *The historic urban landscape : managing heritage in an urban century*. United States: John Wiley & Sons.
- Carmona, M., Tiesdell, S., Heath, T., & Oc, T. (2010). *Public places — urban spaces : the dimensions of urban design* (2nd ed.). Oxford: Architectural Press.
- Cresswell, T. (2004). *Place : a short introduction*. Oxford: Blackwell.
- LeGates, R. T., & Stout, F. (1996). *The city reader*. London: Routledge.
- Lynch, K. (1972). *What time is this place?* Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Relph, E. (1986). *Place and placelessness*. London: Pion.
- Rey, J., Astudillo, S., Siguencia, M. E., Forero, J., & Auquilla, S. (2017). *Historic Urban Landscape: The application of the recommendation on Historic Urban Landscape (HUL) in Cuenca – Ecuador. A new approach to cultural and natural heritage [online]*. In. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/news/1678> [2017, June 28]
- Rodwell, D. (2007). *Conservation and sustainability in historic cities*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Tuan, Y.-F. (1974). *Topophilia : a study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- UNESCO. (2011). *Recommendation on the Historic Urban Landscape [online]*. In. Retrieved from <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf> [2017, March 12]
- Whyte, B. (2011). A beginner's guide to mapping a third world city: Ubon Ratchathani, Thailand. *Journal of The Australian and New Zealand Map Society Inc.*, 23-52 [online]. In. Retrieved from: <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA252634444&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=fulltext&issn=&p=AONE&sw=w&userGroupName=chula> [2019, March 14]

- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2559). บทความแปล “ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์”. *NAJUA Architecture, Design and Built Environment*, 30, D-27 [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA-Arch/article/view/65019> [26 มกราคม 2562]
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เอี่ยมกมล จันทะประเทศ. (2538). สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ.2425-2476. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ), สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม.
- กองบิน 21. (2562). ประวัติกองบิน 21 [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://wing21.rtaf.mi.th/wing21/index.php> [5 สิงหาคม 2562]
- คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี. (2535). อุบลราชธานี 200 ปี. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- ณรงค์ฤทธิ์ ทองแสง. (2550). การศึกษาภูมิทัศน์สายวัฒนธรรมไทย-ลาว ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง เพื่อออกแบบภูมิทัศน์เมืองอุบลราชธานี. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ), สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- दनัย นิลสกุล. (2560). ความผูกพันสถานที่และสำนึกในถิ่นที่ในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี. (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต), สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- ท่าอากาศยานนานาชาติอุบลราชธานี. (2562). ประวัติท่าอากาศยาน [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://minisite.airports.go.th/ubonratchathani/about1617.html> [19 ตุลาคม 2562]
- ทิพย์สุดา ปทุมานนท์. (2550). จิตวิทยาสถาปัตยกรรมมนุษย์ปฏิสัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธาดา สุทธิธรรม. (2549). รูปแบบแผนผังชุมชนอีสานสายวัฒนธรรมไทย. ขอนแก่น: คลังน่านาวิทยา.
- บาทหลวงโรแบต โกสเต. (2549). ประวัติการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสยามและลาว (อรสา ชาวจีน, Trans.). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อัสสัมชัญ.
- บำเพ็ญ ณ อุบล. (2539). เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต.
- ปรีชา พิณทอง. (2532). สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ปิ่นรัชฎ์ กาญจนันธุ์. (2552). การอนุรักษ์มรดกสถาปัตยกรรมและชุมชน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มุสดี ทิพทัส. (2539). สถาปนิกสยาม : พื้นฐาน บทบาท ผลงานและแนวคิด (พ.ศ.2475-2537) (Vol. 2). กรุงเทพมหานคร: สมาคมสถาปนิกสยาม.

- ระลึก ธาณี และคณะ. (2552). อุบลราชธานีเมืองนักปราชญ์. อุบลราชธานี: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี.
- ลลิตา บุญมี. (2559). ความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในอุบลราชธานีต่อพื้นที่ประวัติศาสตร์เมืองอุบล. โครงการประชุมวิชาการระดับชาติ "สรรค์สาระสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประจำปี 2559" คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 55-65 [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://vernacbef2016.files.wordpress.com/2016/06/04-lalida.pdf> [5 พฤษภาคม 2560]
- ลลิตา บุญมี. (2560). ความสัมพันธ์ของวัดกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์อุบลราชธานี. โครงการประชุมวิชาการระดับชาติ โสมภูมิ ครั้งที่ 3 ภูมิปัญญาสู่อนาคต: *Wisdom to the Future* คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 321-331 [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://architservice.kku.ac.th/wp-content/uploads/2017/06/026-ลลิตา-บุญมี.pdf> [16 มิถุนายน 2560]
- ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์. (2556). อัตลักษณ์ชุมชนริมน้ำ : แม่กลองและบางปะกง. กรุงเทพมหานคร: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2553). หลวงพระบางเมืองมรดกโลก ราชธานีแห่งความทรงจำและพื้นที่พิธีกรรมในกระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร: สายธาร.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จันทน์. (2548). แผนที่ชุมชนเมืองเก่าจันทน์ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.nan.go.th/webjo/attachments/052_แผนที่ชุมชนเมืองเก่าจันทน์.pdf [3 มกราคม 2560]
- สุรชาติ บำรุงสุข. (2554). จุลสารความมั่นคงศึกษา ฉบับที่ 89 เส้นเขตแดนไทย-กัมพูชา : ข้อสังเกต 12 ประการ. กรุงเทพมหานคร: บริษัท แสควร์ ปริ้นส์ 93 จำกัด.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2552). จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. (2534). องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิรัฐ คำวัง. (2015). พ่อค้าชาวซิกข์ ณ หัวเมืองอีสาน. *Journal of Mekong Societies*, 11 No.2 May-August 2015, 113-138 [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.google.com/https://www.tci-thaijo.org/index.php/mekongjournal/article/download/38766/32079> [23 มีนาคม 2559]
- อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี. (2554). 130 ปี ชุมชนแห่งความเชื่ออาสนวิหารแม่พระนิรมล

อุบลราชธานี ค.ศ.1881-2011. อุบลราชธานี: ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป.
อาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี. (2557). พิธีเปิดและถวายอาสนวิหารแม่พระนิรมลอุบลราชธานี
10 ธันวาคม ค.ศ.2014. อุบลราชธานี: สังฆมณฑลอุบลราชธานี.

ผนวก 1

กระบวนการวิจัยตามแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์

รายละเอียดของกระบวนการวิจัยตามแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จากกรณีศึกษา งานวิจัยภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ เมือง Cuenca ประเทศสาธารณรัฐเอควาดอร์ ที่ปฏิบัติตาม ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ โดย UNESCO (Rey et al., 2017) มีดังนี้

กระบวนการวิจัย ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่

ขั้นตอนที่หนึ่ง : การวินิจฉัยและระบุปัญหา

วัตถุประสงค์ของขั้นตอนนี้คือการพัฒนาการวินิจฉัยพื้นที่ศึกษาและระบุความแตกต่างของ หน่วยภูมิทัศน์ที่เป็นองค์ประกอบของเมือง ซึ่งเป็นแนวทางที่ต้องศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเมืองโดยการตามหาร่องรอยของเมือง ความแตกต่างของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่บรรจุเข้าไปในเมือง ระบุสถาปัตยกรรมที่คงเหลือ ที่ถูกละทิ้ง และลดบทบาทลง การปรากฏของ โครงสร้างพื้นฐานใหม่ของเมือง บทบาทของธรรมชาติ การรุกรานของป่าไผ่และเฟอร์นิเจอร์ของเมือง เงื่อนไขที่สามารถสร้างการท่องเที่ยวและกิจกรรมทางการค้าใหม่ การเปลี่ยนแปลงของ ประโยชน์ใช้สอย ความสัมพันธ์ทางสายตาจากยุคสมัยที่หลากหลาย การอยู่ร่วมกันขององค์ประกอบ ร่วมสมัย และความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างผู้อยู่อาศัยกับเมือง ซึ่งขั้นตอนการวิเคราะห์นี้ถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ แนวทางด้านอาณาเขต มรดก และการรับรู้

1. การพัฒนาและความชัดเจนของขอบเขตเมือง

- การวินิจฉัยธรณีวิทยาและอุทกวิทยา มีอิทธิพลและเป็นเงื่อนไขต่ออาณาเขต และรูปร่างของเมือง
- การวินิจฉัยสิ่งแวดล้อม มองภูมิทัศน์ทางธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์
- การวินิจฉัยระเบียบข้อบังคับ มีความสัมพันธ์กับการวางผังเมือง
- การวินิจฉัยประวัติศาสตร์และแผนที่ ทบทวนการทำแผนที่เมืองจากแผนที่ประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน และความสัมพันธ์ที่มีต่ออาณาเขตเมือง
- การวินิจฉัยแนวโน้มในการเปลี่ยนแปลง

2. คุณลักษณะเฉพาะของมรดกเมืองจากมุมมองทางภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์

- มรดกทางโบราณคดี ระบุองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติที่สัมพันธ์กับโบราณคดีในภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์
- มรดกทางนามธรรม

- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมทางการค้าในนิยามของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์
- มรดกทางสถาปัตยกรรม สถานะของการอนุรักษ์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน

3. การรับรู้

- ทบพทวนภาพของเมืองอย่างละเอียด ระบุการเปลี่ยนแปลงจากภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์
- การรับรู้ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ของประชาชน ทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานที่ และคุณค่าทางจิตวิญญาณ

ขั้นตอนที่สอง : การระบุหน่วยภูมิทัศน์

การเก็บข้อมูลตามขั้นตอนที่หนึ่งจะทำให้ได้รับข้อมูลจำนวนมาก ซึ่งข้อมูลจะทำให้สามารถระบุพื้นที่ศึกษาและระบุคุณลักษณะของหน่วยภูมิทัศน์ที่แสดงคุณลักษณะเฉพาะของเมืองได้ ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลต่าง ๆ จะวิเคราะห์ข้อมูลจากการทำงานภาคสนาม จากสถานการณ์จริง และจากต้นกำเนิด แล้วพิจารณาคูณลักษณะของแต่ละข้อมูล

ขั้นตอนที่สาม : การพิจารณำบันทึกข้อมูลหน่วยภูมิทัศน์และการประเมิน

ขั้นตอนนี้จะดำเนินการนำข้อมูลจัดลงไปในตัวบันทึกข้อมูล เพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการตรวจสอบข้อมูลต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งตัวบันทึกข้อมูลไม่ได้ตั้งขึ้นเพื่อเป็นจุดสิ้นสุดของการศึกษาแต่เพื่อเป็นแนวทางในการระบุคุณค่าทางวัฒนธรรม และเป็นเสมือนเครื่องมือที่สามารถใช้ปรับปรุงในการจัดการมรดก

เครื่องมือสำหรับการวิจัย ข้อมูลที่ใช้ในการพิจารณาตามแนวทางภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์จะต้องพิจารณาให้ครอบคลุมภาพรวมทุกด้านของเมือง และต้องระวางการมุ่งเน้นไปที่ประเด็นใดประเด็นหนึ่ง แล้วหาความสัมพันธ์ของข้อมูลแต่ละชุดเพื่อให้เห็นชั้นของความสัมพันธ์ในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งประกอบด้วย

- ข้อมูลด้านพัฒนาการของเมืองที่รวมถึงข้อมูลด้านภูมิประเทศ อุทกวิทยา สภาพแวดล้อม ระเบียบข้อบังคับ ประวัติศาสตร์ของเมือง และการสัญจร
- ข้อมูลที่เป็นมรดกของเมืองทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม
- ข้อมูลที่ได้จากการทำสัมมนาร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เกิดจากคนใน มีความสัมพันธ์ ผูกพันกับสถานที่ ซึ่งจะให้ได้ข้อมูลที่ลึกลงไป ในรายละเอียด หรือเป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้มีการบันทึก

วิธีการเก็บข้อมูล แบ่งข้อมูลออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่

- ข้อมูลที่ได้จากการทบทวนเอกสาร ตำรา ภาพถ่ายเก่า แผนที่ เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์และข้อมูลด้านกายภาพของเมืองที่อธิบายลักษณะต่าง ๆ ของเมืองทั้งที่เป็นธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น
- ข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่ภาคสนาม สํารวจคูมรดกที่ยังหลงเหลือ แล้วระบุตำแหน่งเพื่อนำไปสร้างแผนที่และวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ในลำดับถัดไป ซึ่งจะทำให้ได้แผนที่ทางวัฒนธรรมที่สามารถนำไปวิเคราะห์คุณลักษณะของเมือง โดยพิจารณาความหนาแน่นและความสัมพันธ์กับข้อมูลส่วนอื่น ๆ ของเมือง
- ข้อมูลที่ได้จากการทำอบรมสัมมนาเชิงปฏิบัติการร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งการได้มาของข้อมูลอาจใช้วิธีการประกวดภาพถ่ายเมืองที่ถ่ายโดยคนในพื้นที่ และการประกวดวาดภาพเมืองของเยาวชน เพื่อให้ได้ภาพหรือมุมมองที่แตกต่างออกไปจากนักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญในสาขาต่าง ๆ แล้วนำภาพถ่ายและภาพวาดเหล่านั้นมาวิเคราะห์และพิจารณาตามมุมมองของนักวิชาการเพื่อให้ข้อมูลที่ได้มีค่าน้ำหนักมากขึ้น

การสร้างแผนที่เพื่อใช้ในการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของเมือง แผนที่ประกอบด้วยข้อมูลจำนวนมาก อาจต้องสร้างแผนที่แยกรายละเอียดออกตามประเด็นที่ศึกษา เพื่อให้ง่ายแก่การเก็บข้อมูลและประมวลผล แล้วจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาซ้อนทับกันเพื่อหาความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ

ข้อมูลชุดที่หนึ่ง ประกอบด้วย

- การวินิจฉัยธรณีวิทยาและอุทกวิทยา พิจารณาขอบเขต สิ่งก่อสร้างรูปร่างของเมือง
- การวินิจฉัยสิ่งแวดล้อม ตำแหน่งพื้นที่สีเขียว ทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่า ต้นไม้พื้นเมืองที่อายุเก่าแก่ พันธุ์ไม้พันธุ์สัตว์ต่าง ๆ พื้นที่เปิดโล่งที่เป็นสวน
- การวินิจฉัยระเบียบข้อบังคับของเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างมุมมองภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์กับกฎระเบียบในการดูแลเมือง
- การวินิจฉัยประวัติศาสตร์และแผนที่ วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ และแผนที่ที่เคยจัดทำขึ้น ซึ่งจะทำให้เห็นเมืองในยุคต่าง ๆ
- การวินิจฉัยแนวโน้มในการเปลี่ยนแปลง วิเคราะห์ระบบสัญจรและการคมนาคมในเมือง ประเภทรถ ทิศทางการเดินทาง การตัดถนน และระบบขนส่งมวลชน

ข้อมูลชุดที่สอง ประกอบด้วย

- มรดกทางโบราณคดี พื้นที่ธรรมชาติที่แสดงถึงอารยธรรม อาจเป็นมรดกที่ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไปแล้วจากผลกระทบของการเจริญเติบโตของเมือง ซึ่งข้อมูลกลุ่มนี้สามารถนำมาสร้างคุณค่าใหม่อีกครั้ง
- มรดกทางนามธรรม ประกอบด้วย
 - i. ตำนาน เรื่องเล่าของเมือง
 - ii. การละเล่น ศิลปะ ดนตรี
 - iii. วัฒนธรรม ประเพณี ที่สัมพันธ์ไปยังศาสนาและการเฉลิมฉลอง
 - iv. ภูมิปัญญาและประโยชน์ใช้สอยที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและจักรวาล เป็นพื้นที่ที่มีความเชื่อและสัญลักษณ์ สถานที่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ร้านขายยา
 - v. งานฝีมือ ที่ไม่ได้มองเพียงแค่วัตถุแต่มองไปถึงภูมิปัญญาเบื้องหลัง เช่น การทอผ้า การทำเซรามิค
- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การค้าขายในพื้นที่ ร้านหาบเร่แผงลอย ซึ่งเป็นกิจกรรมที่อยู่โดยรอบตลาด สิ่งที่ค้าขายแสดงความสัมพันธ์ไปยังองค์ประกอบอื่น ๆ
- มรดกทางสถาปัตยกรรม เป็นข้อมูลที่เน้นไปที่คุณค่าของสถาปัตยกรรมที่อยู่บนพื้นฐานของความงาม ประวัติศาสตร์ ขนาด บทบาทที่สำคัญ ซึ่งจะพิจารณาในด้านเนื้อเมือง วัสดุ และเทคโนโลยี ทั้งนี้ข้อมูลส่วนนี้จะประเมินสถานภาพในการอนุรักษ์ว่าอยู่ในระดับความสมบูรณ์ เสียหาย หรือต้องการความเร่งด่วนในการอนุรักษ์ และแบ่งออกเป็นยุคทางสถาปัตยกรรม

ข้อมูลชุดที่สาม ประกอบด้วย

การทำอบรมสัมมนาเชิงปฏิบัติการร่วมกันกับชาวบ้านในพื้นที่แต่ละชุมชน จะต้องพยายามหาผู้นำชุมชนให้ได้เพื่อความเป็นไปได้ในการรวมคน กำหนดสถานที่และนัดพบเพื่ออธิบายภาพของโครงการ ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมงครึ่งถึง 2 ชั่วโมง จัดการนัดผู้ที่จะเชิญมาเข้าร่วมอบรมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ ซึ่งผู้เข้าร่วมควรมีมากกว่า 50% ของคนในชุมชน จัดเตรียมเอกสารที่สามารถเข้าใจได้ง่าย ตัวอย่างเช่น ตารางหรือแผนที่ หลังจากจัดการอบรมสัมมนาแล้วก็ส่งเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ลงตาราง ทั้งนี้กิจกรรมที่ต้องดำเนินการมี 5 กิจกรรม ได้แก่

- ค้นหาองค์ประกอบที่เป็นอัตลักษณ์โดยผ่านความรู้สึกของผู้เข้าร่วม
- จำแนกสิ่งที่โดดเด่นจากความรู้สึกของผู้ที่เข้าร่วม
- ระบุงองค์ประกอบที่ควรได้รับการปกป้องและระบุสถานะในการอนุรักษ์
- จำกัดจำนวนหน่วยภูมิทัศน์หรือหน่วยพื้นที่ศึกษาตามมุมมองของประชาชน

- รวบรวมแนวคิดและความคิดเห็นต่าง ๆ ต่อประเด็นที่จะนำไปทบทวนการประเมินคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมและมรดกทางธรรมชาติของเมือง

ผนวก 2

ลำดับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี

ข้อมูลเหตุการณ์ที่สัมพันธ์กับเมืองอุบลราชธานีเรียงตามลำดับเวลาที่เกิดขึ้น ประกอบด้วย เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในและภายนอกพื้นที่ ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับต่างประเทศ อีกทั้ง แสดงช่วงเวลาของการปกครองในท้องถิ่นและส่วนกลางเพื่อความเข้าใจภาพรวม

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์	การปกครองท้องถิ่น	การปกครองส่วนกลาง
2321		เจ้าเมืองคนที่หนึ่ง	
2322	วัดหลวง		
	สำนักสงฆ์ >>> วัดป่าใหญ่ (พ.ศ. 2348)		
มปก.	วัดเหนือท่า		
2325	วัดกลาง		รัชกาลที่ 1
มปก.	วัดใต้ท่า		
2332	วัดป่าน้อย		
2335	สถาปนาเมืองอุบลราชธานี		
2338		เจ้าเมืองคนที่สอง	
2352			รัชกาลที่ 2
2356	วัดทุ่ง (วัดทุ่งศรีเมือง)		
	วัดสวนสวรรค์		
2367			รัชกาลที่ 3
2377	วัดใต้เทิง		
2388		เจ้าเมืองคนที่สาม	
2391	วัดเลียบ		
2394			รัชกาลที่ 4
2396	วัดสุปฏิณารามวรวิหาร		
	วัดสุทัศนาราม		
2398	วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม)		
2406		สิ้นสุดเจ้าเมืองคนที่สาม	

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์	การปกครองท้องถิ่น	การปกครองส่วนกลาง
2409		เจ้าเมืองคนที่สี่ (มาจากจำปาศักดิ์)	
2411			รัชกาลที่ 5
2424	บาทหลวงฝรั่งเศสมาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ใน อุบลราชธานี (สร้างอาสนวิหาร หลังที่ 1 รูปแบบสถาปัตยกรรมลาว)		
2425		ข้าหลวงกำกับการเมือง (ขุนนางมาจากกรุงเทพ)	
2426	เอเจียน แอมอนิเย มาสำรวจเมืองอุบล		
2429		สิ้นสุดเจ้าเมืองคนที่สี่	
2433	แบ่งหัวเมืองเป็น 4 กองใหญ่ และส่งข้าหลวง ไปประจำบัญชาการ ณ หัวเมืองทั้ง 4 กอง (หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ ณ เมืองอุบลราชธานี)		
2434	รวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ และหัวเมือง ลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ เป็น "หัวเมือง ลาวกาว" >>> มณฑลอิสาน ในเวลาต่อมา	ข้าหลวงใหญ่ต่าง พระองค์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร)	
2436	3 ตุลาคม 2436 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.112	ข้าหลวงใหญ่ต่าง พระองค์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิ ประสงค์)	
2437	อาสนวิหาร หลังที่ 2 (รูปแบบตะวันตก)		
2439	โรงเรียนสอนภาษาไทยในวัดแห่งแรก คือ โรงเรียนอุบลวิทยาคม (ที่วัดสุปัฏนาราม วรวิหาร) ใช้ตำราเรียนที่ส่งมาจากกรุงเทพ		
2442	ตั้งกงสุลฝรั่งเศสที่เมืองอุบลราชธานี		

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์	การปกครองท้องถิ่น	การปกครองส่วนกลาง
2444	ปราบขบถผีบุญ หลังจากนั้นจึงห้ามมิให้มีการทรงเจ้าและเลี้ยงผี หอผี หรือศาลผีในเมืองอุยกยเล็ก (แต่ราษฎรก็ยังคงมีความเชื่อในประเพณีการนับถือผีมาจนถึงปัจจุบัน)		
2445	สถานีตำรวจ		
2447	สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.122		
2450	ตั้งโรงเรียนสอนการปกครอง เพื่อฝึกหัดลูกหลานข้าราชการเข้ารับราชการในมณฑล		
2453		ระบบผู้ว่าราชการ	รัชกาลที่ 6
2456	เรือนแถวรูปแบบตะวันตก หน้าอาสนวิหารแม่พระนิรมล		
2461	ศาลากลาง หลังที่ 1 (รูปแบบตะวันตกรับมาจากกรุงเทพ)		
2465	สนามบินอุบล โดยกองทัพอากาศไทย		
2468			รัชกาลที่ 7
2473	สถานีรถไฟอุบลราชธานี (ตั้งอยู่วารินชำราบ)		
2475	เปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองของประเทศไทย นำโดยคณะราษฎร		
	สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (ยุคแรก) ของประเทศไทย		
2477			รัชกาลที่ 8
2489	12 เมษายน 2489 ทหารอเมริกันบินสำรวจเมืองอุบล หลังสงครามโลกครั้งที่ 2		
	9 มิถุนายน 2489		รัชกาลที่ 9
2498	สงครามเวียดนาม ธันวาคม 2498		
2497	สะพานข้ามแม่น้ำมูล		
2503	ไฟไหม้เมืองอุบล ครั้งที่ 1 บล็อกหน้าวัดหลวง ตามแนวถนนยุทธภัณฑ์		

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์	การปกครองท้องถิ่น	การปกครองส่วนกลาง
2505	ฐานบินอุบลราชธานี		
	สหรัฐอเมริกาสร้างและปรับปรุงทางวิ่ง ทางขับ และลานจอดสนามบินอุบล เพื่อผลทางการทหารในสงครามเวียดนาม		
2508	ทหารอเมริกันตั้งฐานทัพอากาศบิน 21 Ubon RTAFB ในระหว่างสงครามเวียดนาม		
	อาสนวิหาร หลังที่ 3 รูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่		
2513	ไฟไหม้เมืองอุบล ครั้งที่ 2 บล็อกสองฟากถนนราชบุตร ไปถึงถนนยุทธภัณฑ์		
2515	ศาลหลักเมืองอุบลราชธานี		
	วัดกลาง โบสถ์หลังที่ 2 (รูปแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัย)		
2517	ทหารอเมริกันถอนฐานทัพจากสนามบิน 21		
2518	30 เมษายน 2518 สิ้นสุดสงครามเวียดนาม		
2557	อาสนวิหาร หลังที่ 4 (รูปแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัย)		

ผนวก 3

ธรรมเนียมในการจัดการปกครองของเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี

ตำแหน่งผู้ปกครองเมืองอุบลราชธานี และเมืองใกล้เคียงในพื้นที่ภาคอีสานจะมีลักษณะที่แตกต่างไปจากตำแหน่งผู้ปกครองเมืองต่าง ๆ ในภูมิภาคอื่น กล่าวคือ ไม่มีตำแหน่งเจ้าเมือง ปลัดเมือง ยกบัตรเมือง ดังเช่นเมืองทั่วไป แต่มีการจัดโครงสร้างระบบการปกครองภายในที่ถือธรรมเนียมการปกครองภายในอย่างล้านช้างสมัยนั้น คือ จัดแบ่งระดับตำแหน่งการปกครองภายในออกเป็น 5 ระดับ ได้แก่ ตำแหน่งอาญาสี่ ตำแหน่งผู้ช่วยอาญาสี่ ตำแหน่งชื่อบ้านชาวเมือง ตำแหน่งพิเศษ และตำแหน่งผู้ปกครองระดับหมู่บ้าน ซึ่งการจัดการเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นระเบียบแบบแผนของการจัดการปกครองภายในเมืองของเจ้าเมืองอุบลราชธานีในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในที่นี้ จะกล่าวถึงรายละเอียดของตำแหน่งอาญาสี่ที่เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญ เพื่อให้เข้าใจลักษณะการปกครองของเมืองอุบลราชธานีในช่วงแรก ซึ่งในปัจจุบันยังปรากฏเป็นชื่อถนนในเมืองสะท้อนให้เห็นว่าในอดีตอุบลราชธานีเคยมีการปกครองด้วยรูปแบบใด

ตำแหน่งอาญาสี่ เป็นคณะผู้ปกครองสูงสุดของเมือง มีอยู่ 4 ตำแหน่ง คือ

- 1. เจ้าเมือง** เป็นผู้มีอำนาจในการปกครองสูงสุดของเมือง ทำหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของพลเมือง มีอำนาจสิทธิขาดในการบังคับบัญชาสั่งการโดยทั่วไป ยกเว้นอำนาจสิทธิขาดในราชการบางอย่าง เช่น การตัดสินประหารชีวิตโจรผู้ร้ายคดีอุกฉกรรจ์ (นอกจากเวลาที่มีสงคราม) เรื่องที่เกี่ยวข้องกับเขตแดนเมือง แต่มีอำนาจแต่งตั้งกรมการเมืองระดับรองลงมาตั้งแต่เมืองแสน เมืองจันทร์ ลงไปจนถึงจำบ้าน
- 2. อุปฮาด** มีอำนาจหน้าที่แทนเจ้าเมืองได้ทุกอย่าง ขณะที่เจ้าเมืองไม่อยู่หรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ส่วนหน้าที่โดยตรงก็คือ รวบรวมสำมะโนครัว ตัวเล็ก จัดทำรวบรวมบัญชีส่วย อากร เเร่งรัดการจัดเก็บส่วยในแต่ละปี พร้อมทั้งจัดส่งส่วยสาอากรให้เมืองราชธานีให้ทันตามกำหนด ตลอดจนการเกณฑ์ไพร่พลเมืองไปทำสงคราม
- 3. ราชวงศ์** ในยามบ้านเมืองปกติสุข ราชวงศ์จะทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเจ้าเมืองและอุปฮาด และผลัดเปลี่ยนกับราชบุตรในการนำเงินส่วยและสิ่งของส่งส่วยส่งเมืองราชธานี ตลอดจนรวบรวมบัญชีไพร่พลเมืองที่เป็นชายฉกรรจ์ที่ควรจะจัดเข้าเป็นพลทหารสำหรับเมืองในยามสงคราม ราชวงศ์ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพที่สำคัญ ควบคุมไพร่

พลอกทำศึกหรืออาจทำหน้าที่เกณฑ์ไพร่พลจัดหาเสบียง อาหารและอาวุธ ยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ เพิ่มเติม

4. **ราชบุตร** มีอำนาจหน้าที่เช่นเดียวกับราชวงศ์ กล่าวคือ ทำหน้าที่ผลัดเปลี่ยนกับราชวงศ์ ทั้งในการส่งส่วยของหลวง การสงครามอื่น ๆ เป็นต้นว่า ถ้าราชวงศ์เป็นผู้ควบคุมกำลังไพร่พลออกไปทำสงคราม ราชบุตรก็จะทำหน้าที่เกณฑ์ไพร่พลจัดหาอาวุธยุทโธปกรณ์และเสบียงอาหารเพิ่มเติม

ในคณะอาญาสี่จะจัดแบ่งตำแหน่งการปกครองและการควบคุมออกเป็น 4 กอง คือ กองเจ้าเมือง กองอุปฮาด กองราชวงศ์ และกองราชบุตร โดยให้ราษฎรเลือกขึ้นทะเบียนไพร่พลในกองใดกองหนึ่งด้วยความสมัครใจ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาในการปกครองควบคุมดูแลมาก เพราะแต่ละกองต่างมุ่งหาไพร่พลมาขึ้นสังกัดของตนให้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงภูมิภานาที่ไพร่พลเมืองสังกัดอยู่ เมื่อมีการเก็บส่วยอากรจึงเกิดความสับสน ซึ่งเรื่องนี้ได้รับการแก้ไขเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มดำเนินการปฏิรูปการปกครองในระยะแรก

ตำแหน่งอาญาสี่เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญมาก เมื่อโปรดเกล้าให้ตั้งเมืองขึ้นใหม่ก็โปรดแต่งตั้งอาญาสี่พร้อมกันไป หรือเมื่อตำแหน่งใดว่างลงก็จะโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เหมาะสม ... ส่วนการแต่งตั้งเจ้าเมืองเล็ก ๆ ที่ขึ้นอยู่กับเมืองใหญ่นั้น เจ้าเมืองที่ทำหน้าที่ปกครองดูแลเมืองเหล่านี้จะเป็นผู้ทำหนังสือขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอตั้งเจ้าเมือง และแต่งตั้งอุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตรพร้อมกันด้วย

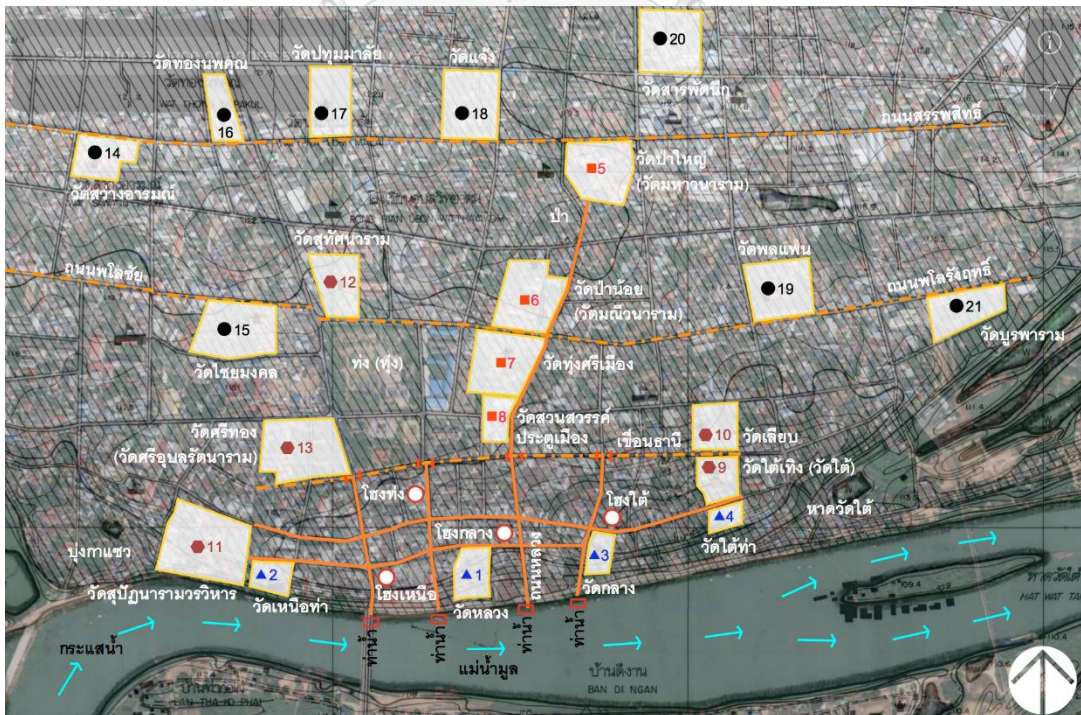
ตำแหน่งอาญาสี่ในเมืองเล็ก ๆ ที่เทียบได้กับเมืองจัตวาขึ้นตรงต่อเมืองอุบลราชธานี เมืองเขมราฐ ไม่ได้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ตำแหน่งอาญาสี่นี้จะเรียกเป็นเจ้าเมือง อัครฮาด อัครวงศ์ และอัครบุตร เช่น เมืองเสนางคนิคม เป็นต้น (เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ, 2538: 44-49)

ผนวก 4

ความสัมพันธ์ของวัดกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์อุบลราชธานี

การศึกษาความสัมพันธ์ของวัดกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์อุบลราชธานี (ลลิตา บุญมี, 2560) แสดงให้เห็นว่า ในปี พ.ศ.2560 เมืองอุบลมีวัดทั้งหมด 19 วัด เป็นวัดเก่าแก่ที่สร้างระหว่างปี พ.ศ.2322-2439 จำนวน 18 วัด และเป็นวัดที่สร้างปี พ.ศ.2511 จำนวน 1 วัด แต่ในอดีตมีวัดเก่าแก่จำนวน 21 วัด ถูกยกเลิกไป 3 วัด คือ วัดเหนือท่า วัดใต้ท่า และวัดสวนสวรรค์ โดยวัดส่วนใหญ่มีเจ้านายพื้นเมืองเป็นผู้สร้าง บางส่วนสร้างโดยพระราชาคณะและมีเจ้านายพื้นเมืองเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ และอีกส่วนหนึ่งสร้างโดยชาวบ้าน

เมื่อนำข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ภาพถ่ายทางอากาศ และข้อมูลประวัติศาสตร์การก่อตั้งวัดมาสร้างแผนที่โดยเรียงลำดับตามปีที่สร้าง แล้วเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของวัดด้วยตำแหน่งที่ตั้งและช่วงเวลาการเกิด พิจารณาประกอบกับลักษณะธรรมชาติของเมือง จะพบกลุ่มของวัดในเมืองอุบลราชธานีแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ วัดที่สร้างริมฝั่งแม่น้ำมูล วัดที่สร้างบนแนวถนนหลวง วัดที่สร้างอยู่ใกล้ขอบเขตเมืองทิศตะวันออกและตะวันตก และวัดที่สร้างรอบนอก ออกจากเขื่อนธานี (เดิมคือกำแพงเมือง ปัจจุบันคือถนน) ถัดออกไปทางทิศเหนือ ซึ่งกลุ่มวัดทั้งสิ้นแสดงให้เห็นทิศทางและพัฒนาการของเมืองจากเริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 156 แผนที่วัดทั้งสี่กลุ่มในปัจจุบัน

รูปแบบของตำแหน่งการตั้งวัดทั้งสี่กลุ่มแสดงพัฒนาการของภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในแต่ละช่วงเวลา สะท้อนให้เห็นทิศทางการเจริญเติบโตของเมืองในอดีตที่ก่อร่างสร้างตัวจนกลายเป็นคุณลักษณะของเมือง (urban attribute) ในปัจจุบัน อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับเมืองในด้านการตั้งถิ่นฐาน การแสดงขอบเขตเมือง และการขยายตัวเมือง โดยวัดกลุ่มที่หนึ่งแสดงความสัมพันธ์ในด้านการตั้งถิ่นฐาน และขอบเขตของเมืองชั้นแรก วัดกลุ่มที่สองแสดงการขยายตัวเมืองออกไปนอกเขตเขื่อนธานี (กำแพงเมือง) โดยวัดเป็นองค์ประกอบที่เริ่มออกไปก่อตั้งก่อนที่ชุมชนจะตามไปอยู่อาศัยในละแวกจนกลายเป็นคุ้มวัด วัดกลุ่มที่สามแสดงการขยายตัวออกไปทางทิศตะวันตกและตะวันออกของเมือง เมื่อเชื่อมโยงกับวัดกลุ่มที่สองก็จะแสดงขอบเขตของเมืองชั้นที่สองและสุดท้าย วัดกลุ่มที่สี่แสดงให้เห็นการขยายตัวออกไปทางทิศเหนือ กระจายในแนวตะวันตก-ตะวันออก และแสดงขอบเขตของเมืองชั้นที่สาม

นอกจากนี้ ผลการสำรวจวัดและพิจารณาดำแหน่งวัดทั้งหมดบนแผนที่ประกอบกับเส้นทางการสัญจร พบว่ามีวัดหลายวัดตั้งอยู่บนถนนพโลชัย-พโลรังฤทธิ์ และถนนสรพสิทธิ์ ซึ่งเป็นเส้นทางการสัญจรในแนวแกนตะวันตก-ตะวันออกของเมือง โดยวัดที่ปรากฏบนถนนพโลชัย-พโลรังฤทธิ์ ได้แก่ วัดไชยมงคล วัดสุทัศนาราม วัดมณีวนาราม วัดทุ่งศรีเมือง วัดพลแพน และวัดบูรพาราม วัดที่ปรากฏบนถนนสรพสิทธิ์ ได้แก่ วัดสว่างอารมณ์ วัดทองนพคุณ วัดปทุมมาลัย วัดแจ้ง และวัดมหาวนาราม เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์จะพบว่า เส้นทางการสัญจรเกิดจากการเชื่อมต่อระหว่างตำแหน่งวัดเข้าด้วยกัน ซึ่งส่งผลให้วัดกลายเป็นจุดสังเกต (landmark) ของเมืองที่สร้างการจดจำ ใช้อ้างอิงตำแหน่งและทิศทางในการเดินทางในเมือง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3 ข้อมูลวัดในเมืองอุบลราชธานี ที่สร้างระหว่างปี พ.ศ.2322-2439

ลำดับที่	ปีที่สร้าง	ชื่อวัด	ผู้สร้าง	ความสำคัญ	ช่วงสมัย	ที่มา	หมายเหตุ
1	2322	วัดหลวง	พระปฐมวรราชสุริยวงศ์	เจ้าเมืองคนที่หนึ่ง	พระปฐมวรราชสุริยวงศ์	iv	วัดแรก, มหานิกาย
2	มปก.	วัดเหนือท่า	มปก.		พระปฐมวรราชสุริยวงศ์	ii	ยุบไปแล้ว
3	2325	วัดกลาง	ราชวงศ์กำ	ราชวงศ์	พระปฐมวรราชสุริยวงศ์	iv	มหานิกาย
4	มปก.	วัดใต้ท่า	พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวทิตพรหม)	เจ้าเมืองคนที่สอง	พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวทิตพรหม)	ii	ยุบไปแล้ว เมื่อ 2459

ลำดับ ที่	ปีที่ สร้าง	ชื่อวัด	ผู้สร้าง	ความ สำคัญ	ช่วงสมัย	ที่มา	หมายเหตุ
5	2348	วัดป่าใหญ่ (วัดมหานาราม)	พระพรหมวร ราชสุริยวงศ์	เจ้าเมือง คนที่สอง	พระพรหมวร ราชสุริยวงศ์	iv	2322 ตั้งเป็น สำนักสงฆ์, มหานิกาย
6	2332	วัดป่าน้อย (วัดมณีวนาราม)	อุปฮาดกำ	อุปฮาด	พระพรหมวร ราชสุริยวงศ์	iv	มหานิกาย
7	2356	วัดทุ่ง (วัดทุ่งศรีเมือง)	พระอริยวงศา จารย์ญาณวิมล อุบล สังฆปาโมก	พระราชา คณะ	พระพรหมวร ราชสุริยวงศ์	ii	มหานิกาย
8	2356	วัดสวนสวรรค์	พระอริยวงศา จารย์ญาณวิมล อุบล สังฆปาโมก	พระราชา คณะ	พระพรหมวร ราชสุริยวงศ์	iii	ยุบไปแล้ว
9	2377	วัดใต้เทิง (วัดใต้)	ญาณท่านบุญศรี		พระพรหมวร ราชสุริยวงศ์	i	เดิมเป็น มหานิกาย, เปลี่ยนเป็น ธรรมยุติ
10	2391	วัดเลียบ			พระพรหมวร ราชวงศา (กุทอง)	i	เดิมเป็น มหานิกาย, เปลี่ยนเป็น ธรรมยุติ
11	2396	วัดสุปฏิหาราม วรวิหาร	พระพรหมวร ราชวงศา	เจ้าเมืองคน ที่สาม	พระพรหมวร ราชวงศา	ii	วัดธรรมยุติ แห่งแรก
12	2396	วัดสุทัศนาราม	ราชบุตร (สู้ย)	ราชบุตร	พระพรหมวร ราชวงศา	ii	ธรรมยุติ
13	2398	วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตน าราม)	อุปฮาดโพธิสาร (โท)	อุปฮาด	พระพรหมวร ราชวงศา	ii	ธรรมยุติ
14	2414	วัดสว่างอารมณ์	ชาวบ้านสว่าง		พระพรหมเทวา นุเคราะห์วงศ์ (เจ้าหน่อคำ)	ii	ธรรมยุติ
15	2415	วัดไชยมงคล	พระพรหมเทวา นุเคราะห์วงศ์	เจ้าเมืองคน ที่สี่	พระพรหมเทวา นุเคราะห์วงศ์	ii	ธรรมยุติ

ลำดับ ที่	ปีที่ สร้าง	ชื่อวัด	ผู้สร้าง	ความ สำคัญ	ช่วงสมัย	ที่มา	หมายเหตุ
16	2420	วัดทองนพคุณ	ราชบุตร (หนูคำ)	ราชบุตร	พระพรหมเทวา นุเคราะห์วงศ์	ii	มหานิกาย
17	2425	วัดปทุมมาลัย	พระปทุมธานี (เหลียม)		พระพรหมเทวา นุเคราะห์วงศ์ และข้าหลวง กำกับการเมือง	ii	มหานิกาย
18	2431	วัดแจ้ง	ราชบุตร (หนูคำ)	ราชบุตร	พระยาศรีสิงห เทพ (ทัต ไกรฤกษ์)	iv	มหานิกาย
19	2433	วัดพลแพน	พระพิทักษ์ชุม พล (บัวรินทร์) และกวนเมือง แพน		พระยาศรีสิงห เทพ (ทัต ไกรฤกษ์)	i	มหานิกาย
20	2436	วัดสารพัดนึก	พระเจ้าบรม วงศ์เธอ กรมหลวงสรรพ สิทธิประสงค์	ข้าหลวง ใหญ่ต่าง พระองค์ ใน รัชกาลที่ 5	พระเจ้าบรม วงศ์เธอ กรมหลวงสรรพ สิทธิประสงค์	li	มหานิกาย
21	2439	วัดบูรพาราม	พระเจ้าบรม วงศ์เธอ กรมหลวงสรรพ สิทธิประสงค์	ข้าหลวง ใหญ่ต่าง พระองค์ ใน รัชกาลที่ 5	พระเจ้าบรม วงศ์เธอ กรมหลวงสรรพ สิทธิประสงค์	ii	ธรรมยุติ

ที่มา: (i) คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535: 119-125

(ii) อนุรักษ์ฤทธิ ทองแสง, 2550: 44-45

(iii) พระครูสิริรัตนาญยุค, 2548: 45

(iv) สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2551 [ออนไลน์]

ผนวก 5

สนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส

สนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส ที่มีอิทธิพลต่อภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ อุบลราชธานี ได้แก่ สนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส ร.ศ.112 และ สนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส ร.ศ.122 ซึ่งมีความดังนี้

สนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส ร.ศ.112

เนื้อความของสนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส ร.ศ.112 มีดังนี้ (สุรชาติ บำรุงสุข, 2554: 7-9)

หนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส

3 ตุลาคม ร.ศ. 112

(รัตนโกสินทรศก = พ.ศ. 2436 = ค.ศ. 1893

สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม แลท่านประธานาธิบดี ธิปไตยกรุงฝรั่งเศส มีความประสงค์เพื่อจะระงับกับความวิวาท ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยที่ล่วงไปแล้วในระหว่างประเทศทั้งสองนี้ แลเพื่อจะผูกพันธ์ ทางไมตรีอันได้มีมาหลายร้อยปีแล้ว ในระหว่างกรุงสยามแลกรุงฝรั่งเศส นั้น ให้สนิทยิ่งขึ้น จึงได้ตั้งอรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ให้ทำ หนังสือสัญญานับนี้ คือ

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ได้ตั้งพระเจ้าเนียงยา เชน กรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ คณาภยันตรมหาจักรกรีแลครนต์ ออฟฟิเชอร์ลียองคอนเนอร์ ฯลฯ เสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงสยาม ฝ่ายหนึ่ง

แลฝ่ายท่านประธานาธิบดีธิปไตยกรุงฝรั่งเศส ได้ตั้งมองซิเออร์ เลอร์ซาลส์มารีเลอมิร์เคอวิเอร์ ผู้ได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์ครนต์ออฟฟิเชอร์ลียองคอนเนอร์แลจูลวราภรณ์อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มชั้นที่หนึ่ง แลที่ปรึกษาการแผ่นดินอีกฝ่ายหนึ่ง

ผู้ซึ่งเมื่อได้แลกเปลี่ยนตราตั้งมอบอำนาจแลได้เห็นเปนการถูกต้อง ตามแบบแผนดีแล้ว ได้ตกลงทำข้อสัญญาดังมีต่อไปนี้

ข้อ 1 คอเวอนแมนต์สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ผังซ้ายปากควันอกแม่น้ำโขง แลในบรรดา เกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2 คอเวอนแมนต์สยามจะไม่มีเรือรบใหญ่่น้อยไปได้ ฤๅใช้ เตินในทะเลสาบก็ดี ในแม่น้ำโขงก็ดี แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ ภายในที่อันได้มีกำหนดไว้ในข้อต่อไปนี้

ข้อ 3 คอเวอนแมนต์สยามจะไม่ก่อสร้างค่าน ค่าย ฤๅ ฤๅที่อยู่ ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบอง แลเมืองนครเสียมราฐ แลใน จังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาปากควันอกแม่น้ำโขง

ข้อ 4 ในจังหวัดซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษาจะมีแต่ของตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้นๆ กับคนใช้เป็นกำลังแต่เพียงที่จำเป็นแก่การตามอย่างเช่นเคยรักษาเป็นธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำอุปถัมภ์ที่สรรพด้วยอาวุธเพนทหารอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย

ข้อ 5 คอเวอนแมนต์สยามจะรับปรึกษาเกี่ยวกับคอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสภายในกำหนดหกเดือน แต่ปีนี้ไปในการที่จะจัดการเป็นวิธีการค้าขาย และวิธีตั้งด่านโรงภาษีในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น แลในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญา ปีมะโรงชุก จุฬศักราช 1218 คฤชศักราช 1856 นั้นด้วย คอเวอนแมนต์สยามจะไม่เก็บภาษีสินค้าเข้าออกในจังหวัดที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 แล้วนั้น จนกว่าจะได้ตกลงกัน คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสจะได้ทำตอบแทนให้เหมือนกันในสิ่งของที่เกิดจากจังหวัดที่กล่าวนี้สืบต่อไป

ข้อ 6 การซึ่งจะอุดหนุนการเดินเรือในแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเอนที่จะทำได้ในฝั่งขวาปากตวันตกแม่น้ำโขงโดยการก่อสร้างกัณฑ์ ฤๅตั้งท่าเรือจอดที่ตี ทำที่ไว้ฟันแลถ่านกัณฑ์ คอเวอนแมนต์สยามรับว่าเมื่อคอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสขอแล้ว จะช่วยตามการจำเอนที่จะทำให้สะดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น

ข้อ 7 คนชาวเมืองฝรั่งเศสกัณฑ์ คนในบังคับฤๅคนอยู่ในปกครองฝรั่งเศสกัณฑ์ ไปมาค้าขายได้โดยสะดวกในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสในตำบลนั้น ฝ่ายราษฎรในจังหวัดอันได้กล่าวไว้นี้จะได้รับผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วยเหมือนกัน

ข้อ 8 คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสจะตั้งกงสุลได้ในที่ใดๆ ซึ่งจะคิดเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของคนผู้อยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสแลมีที่เมืองนครราชสีมาแลเมืองน่าน เป็นต้น

ข้อ 9 ถ้ามีความขัดข้องไม่เห็นต้องกันในความหมายของหนังสือสัญญานี้แล้ว ภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นจะเป็นหลัก

ข้อ 10 สัญญานี้จะได้ตรวจแก้เปนใช้ได้ภายในเวลาสี่เดือนตั้งแต่วันลงชื่อกันนี้

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายซึ่งได้กล่าวชื่อไว้ข้างคั้นนั้น ได้ลงชื่อแลได้ประทับตราหนังสือสัญญานี้สองฉบับเหมือนกันไว้เปนสำคัญแล้ว

ได้ทำที่ราชวัลลภกรุงเทพฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก

สนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส ร.ศ.122

เนื้อความของสนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส ร.ศ.122 มีดังนี้ (สุรชาติ บำรุงสุข, 2554: 10-17)

หนังสือสัญญา
ระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส
13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122
(= พ.ศ. 2446/47 หรือ ค.ศ. 1904
สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5)

สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แลท่านประธานาธิบดีรีพับลิคฝรั่งเศส มีความปรารถนาจะผูกพันธ์ทางไมตรี และให้ความไว้วางใจซึ่งมีอยู่ต่อกัน ในระหว่างประเทศทั้งสองมั่นคงขึ้น และเพื่อจะระงับความยากบางอย่าง ซึ่งได้เกิดขึ้นจากการตีความหมายของหนังสือสัญญาใหญ่น้อยที่ได้ทำไว้ ณ เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 จึงได้ตกลงทำหนังสือสัญญาน้อยขึ้นใหม่ฉบับหนึ่ง เพื่อประโยชน์นี้จึงได้แต่งตั้งผู้มีอำนาจเต็ม ทั้งสองฝ่าย คือ

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น พระยาสุริยานุวัตร อรรคราชทูตพิเศษ แลผู้มีอำนาจเต็มของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ สำนักท่านประธานาธิบดีรีพับลิคฝรั่งเศส เครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่หนึ่ง แลเครื่องอิสริยาภรณ์เลยของคอนเนอรัชั้นที่สอง ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

ฝ่ายท่านประธานาธิบดีรีพับลิคฝรั่งเศสนั้น มองซิเออร์เทโอฟิลเคลด คาสเซเปเต เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

ผู้ซึ่งเมื่อได้ส่งหนังสือมอบอำนาจให้ตรวจดูซึ่งกันแลกันเห็นเป็นอันถูกต้องแบบอย่างดีแล้ว ได้ปฤყษาทกลงกันทำสัญญาเป็นข้อดังต่อไปนี้

ข้อ 1

เขตแดนในระหว่างกรุงสยามกับกรุงกัมพูชานั้น ตั้งต้นแต่ปากคลองสตุงโรลอุออสข้างฝั่งซ้ายทเลสาบ เป็นเส้นเขตแดนตรงทิศตะวันออกไปจนบรรจบถึงคลองกะพงจาม ตั้งแต่ที่นี้ต่อไปเขตแดนเป็นเส้นตรงทิศเหนือขึ้นไปจนบรรจบถึงภูเขาพนมตงรัก (คือภูเขาบรรทัด) ต่อนั้นไปเขตแดนเนื่องไปตามแนวยอดภูเขาปันน้ำในระหว่างดินแดนน้ำตกน้ำแสนแลดินแดนน้ำตกแม่โขงฝ่ายหนึ่ง กับดินแดนน้ำตกน้ำมูนอีกฝ่ายหนึ่ง จนบรรจบถึงภูเขาผาต่าง แล้วต่อเนื่องไปข้างทิศตะวันออกตามแนวยอดภูเขานี้จนบรรจบถึงแม่โขง ตั้งแต่ที่บรรจบนี้ขึ้นไปแม่โขงเป็นเขตแดนของกรุงสยาม ตามความข้อ 1 ในหนังสือสัญญาใหญ่ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

ข้อ 2

ฝ่ายเขตแดนในระหว่างเมืองหลวงพระบางข้างฝั่งขวาแม่น้ำโขง แลเมืองที่ไชยกับเมืองน่านนั้น เขตแดนตั้งต้นแต่ปากน้ำเชียงที่แยกจากแม่น้ำโขงเนื่องไปตามกลางลำน้ำแม่เชียง จนถึงที่แยกปากน้ำตางเลย ขึ้นไปตามลำน้ำตางจนบรรจบถึงยอดภูเขาปันน้ำในระหว่างดินแดนน้ำตกแม่โขง แลดินแดนน้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงที่แห่งหนึ่งที่ภูเขาแดนดิน ตั้งแต่ที่นี้เขตแดนต่อเนื่องขึ้นไปทางทิศเหนือตามแนวยอดเขาปันน้ำในระหว่างดินแดนน้ำตกแม่โขง แลดินแดนน้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา จนบรรจบถึงปลายน้ำควบแล้ว เขตแดนต่อเนื่องไปตามลำน้ำควบจนบรรจบกับแม่น้ำโขง

ข้อ 3

จะได้กำหนดเขตแดนในระหว่างกรุงสยาม กับดินแดนที่เป็นแผ่นดินอินโดจีนฝั่งเศส รัฐบาลทั้งสองฝ่ายที่ได้ทำสัญญากันนี้ ต่างจะตั้งข้าหลวงผสมกันไปทำการกำหนดเขตแดนนี้ การกำหนดเขตแดนนี้จะทำตามเขตแดนที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 1 แลข้อ 2 ทั้งจะกำหนดลงในดินแดนที่อยู่ในระหว่างทะเลสาบกับทะเล

เพื่อจะกระทำให้การของข้าหลวงผสมสะดวกขึ้น แลเพื่อหลีกเลี่ยงเสียจากความยากทุกสิ่งทุกอย่างที่อาจเกิดขึ้นได้ในการกำหนดเขตแดนในดินแดนซึ่งอยู่ในทะเลสาบแลทะเลนั้น เมื่อก่อนที่จะตั้งข้าหลวงผสม รัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะตกลงกันเสียก่อนว่าจะกำหนดที่สำคัญแห่งใดเป็นที่หมายกำหนดเขตแดนในดินแดนนี้ แห่งใดในเขตแดนที่จะจดทะเลเป็นต้น จะได้ตั้งข้าหลวงผสม แลข้าหลวงที่จะตั้งต้นทำการใน 4 เดือนภายหลังจากวันรับอนุญาตใช้หนังสือสัญญานี้

ข้อ 4

รัฐบาลสยามยอมเสียสละอำนาจ ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินเมืองหลวงพระบางที่อยู่ข้างฝั่งแม่น้ำโขง

เรือค้าขายแลแพไม้ ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของคนไทยมีอำนาจที่จะขึ้นล่องได้โดยสะดวกปราศจากการขัดขวาง ในตอนแม่น้ำโขงซึ่งไหลตลอดที่ดินแดนของเมืองหลวงพระบาง

ข้อ 5

เมื่อได้ตกลงกันตามข้อความซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 ตอนที่ 2 ว่าด้วยเรื่องการทำหนดเขตแดนในระหว่างทะเลสาบแลทะเลแล้ว แลเมื่อรัฐบาลสยามได้แจ้งความให้เจ้าพนักงานฝรั่งเศสทราบโดยทางราชการ ว่าที่ดินแดนซึ่งเป็นผลแห่งการที่จะได้ตกลงกัน กับที่ดินแดนซึ่งอยู่ข้างทิศตะวันออกของเขตแดนตามที่ได้กำหนดลงในข้อ 1 ข้อ 2 ในหนังสือสัญญานี้ว่า เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะรับเอาได้เมื่อใดแล้ว กองทหารฝรั่งเศสซึ่งได้เข้าตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรีชั่วคราวหนึ่งคราวหนึ่งตามหนังสือสัญญาวันที่ 2 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 จะออกจากเมืองจันทบุรีในทันใด

ข้อ 6

ข้อสัญญา ข้อ 4 ในหนังสือสัญญาใหญ่วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 นั้น เป็นอันยกเลิก เปลี่ยนเป็นข้อสัญญาตามความต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงรับสัญญาว่า พลทหารซึ่งจะได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ส่งไป หรือจะให้ตั้งประจำอยู่ในเขตร์แคว้นลุ่มน้ำตกแม่โขง ข้างฝ่ายกรุงสยามนั้นจะเป็นพลทหารชาติไทยอยู่ในใต้บังคับนายทหารชาติไทยเสมอ มีความยกเว้นอย่างเดียวกับสัญญาข้อนี้ให้เป็นประโยชน์แก่ตำรวจภูธรไทย ซึ่งนายทหารชาติเดนมาร์กยังคงอยู่ในขณะนี้ ถ้ารัฐบาลสยามปรารถนาจะเปลี่ยนนายทหารเหล่านี้ให้เป็นนายทหารของชาติอื่น รัฐบาลสยามจะปรึกษาให้ตกลงกันกับรัฐบาลฝรั่งเศสก่อน

ในเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยแขวงเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ เมืองศรีโสภณนั้น รัฐบาลสยามสัญญาจะให้มิแตกของพลตระเวร ซึ่งเป็นที่ต้องการสำหรับรักษาความสงบเรียบร้อย คนที่จะให้เป็นพลกองตระเวรนี้จะเกณฑ์เอาแต่ลั้วที่เป็นชาวเมือง ณ ที่นั้น

ข้อ 7

ถ้าในกาลภายหน้า รัฐบาลสยามปรารถนาจะทำท่าเรือ คลอง ทางรถไฟ ที่ในดินแดนลุ่มน้ำตกแม่โขงข้างฝ่ายของกรุงสยาม (มีทางรถไฟที่จะให้เป็นทางติดต่อจากกรุงเทพฯ ไปถึงที่แห่งใดในแคว้นลุ่มน้ำนี้โดยจะเกาะ) แม้ว่าจะทำการเหล่านี้ไม่ได้แต่โดยลำพังเจ้าพนักงานไทย โดยทุนของไทย รัฐบาลสยามจะปรึกษาให้ตกลงกันกับรัฐบาลฝรั่งเศส ส่วนการที่จะทำสำหรับให้การต่างๆ ที่กล่าวนี้เป็นผลประโยชน์ขึ้นก็เหมือนกัน

ในการที่จะใช้ท่าเรือ คลอง ทางรถไฟ ในแคว้นลุ่มน้ำตกแม่โขงข้างฝ่ายของกรุงสยามก็ดี ทั้งภายในพระราชอาณาเขตต์นอกไปจากแคว้นลุ่มน้ำนี้ก็ดี เป็นความเข้าใจกันว่าจะไม่ตั้งพิกตเก็บเงินให้ต่างกัน ให้เป็นการผิดไปจากหลักถาดาน ซึ่งจะต้องทำให้เหมือนกันในการค้าขาย ดังได้สัญญาไว้ในหนังสือสัญญาทั้งหลายที่กรุงสยามได้ลงชื่อ

ข้อ 8

ในที่ที่จะทำการให้สำเร็จไปตามความข้อ 6 ของหนังสือสัญญาใหญ่วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 นั้น รัฐบาลสยามจะอนุญาตที่ดินเป็นขนาดกว้างยาว ตามซึ่งจะได้กำหนดให้แก่รัฐบาลริบลิค ณ ที่ต่างๆ ข้างฝั่งขวาของแม่น้ำโขง คือ

ที่ เชียงคาน หนองคาย เมืองสนับบุรี ที่ๆ ปากน้ำคาน (ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย) บ้านมุกดาหาร เมืองเขมราฐ กับที่ปากน้ำมูน (ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย)

รัฐบาลทั้งสองได้ตกลงกันจัดแจงเอาออกเสียซึ่งสิ่งๆ ที่กีดกันไม่ให้เรือเดินได้สะดวกในลำน้ำมูน ตอนที่อยู่ระหว่างพิมูลกับแม่น้ำโขง ถ้าเห็นว่าการนั้นจะทำให้สำเร็จไปไม่ได้หรือว่าจะเปลืองเงินเกินไป รัฐบาล

ทั้งสองจะช่วยกันจัดแจงทำทางบกให้ไปมาถึงกันได้ระหว่างเมืองพินูตแลแม่น้ำโขง

รัฐบาลทั้งสองจะตกลงกันด้วยว่า ในระหว่างเมืองจำปาศักดิ์กับเซตร์แดนเมืองหลวงพระบาง ดังที่ได้กำหนดลงในข้อ 2 ของหนังสือสัญญาฉบับนี้ จะให้มีทางรถไฟขึ้นใช้แทนการเดินทางเรือที่ไม่สะดวกในแม่น้ำโขง ถ้ายอมรับกันว่าเป็นที่ต้องการ

ข้อ 9

ตั้งแต่เดี๋ยวนี้ไป เป็นการตกลงกันแล้วว่า รัฐบาลทั้งสองจะช่วยให้มีทางรถไฟตั้งแต่เมืองพนมเปญไปถึงเมืองพระตะบองขึ้นให้ได้โดยสะดวก การก่อสร้างและการที่จะกระทำให้มีผลประโยชน์ขึ้นนั้นรัฐบาลทั้งสองจะทำเองโดยลำพัง ส่วนการในที่ดินแดนของรัฐบาลใดรัฐบาลนั้นรับทำหรือรัฐบาลทั้งสองจะยินยอมพร้อมกันให้บริษัทไทยปนกับฝรั่งเศสบริษัทใดทำก็ได้

รัฐบาลทั้งสองได้เห็นด้วยกันแล้วว่าเป็นการจำเป็นที่จะทำการเพื่อจะให้ทางน้ำในคลองเมืองพระตะบอง ในระหว่างทะเลสาบกับเมืองนั้นดียิ่งขึ้น เพื่อนี้รัฐบาลฝรั่งเศสพร้อมตัวที่จะให้เอเยนต์ที่เป็นช่างซึ่งรัฐบาลสยามอาจจะต้องการใช้ทั้งสำหรับที่จะทำการและรักษาการที่กล่าวนี้ด้วย

ข้อ 10

รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยอมรับรายชื่อของคนในบังคับฝรั่งเศส เช่นกับที่มีอยู่แล้วเดี๋ยวนี้ ยกเว้นเสียแต่คนจำพวกที่จะได้ยอมรับกันทั้งสองฝ่ายได้เข้าจดทะเบียนอยู่ในรายชื่อนั้นโดยเหตุอันมิชอบธรรม เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะได้ส่งสำเนารายชื่อเหล่านี้ให้แก่เจ้าพนักงานไทย

บุตรหลานของคนอยู่ในบังคับ ซึ่งเข้าอยู่ในได้อำนาจศาลฝรั่งเศส เช่นนี้ จะไม่มีอำนาจที่จะอ้างเข้าอยู่ในทะเบียนได้ ถ้าหากว่าคนเหล่านี้ไม่ได้ตกเป็นคนอยู่ในจำพวกซึ่งได้กำหนดไว้ในข้อสัญญาต่อความข้อนี้ไปในหนังสือสัญญาน้อยฉบับนี้

ข้อ 11

คนกำเนิดในประเทศเอเชีย เกิดในดินแดนซึ่งอยู่ในได้อำนาจปกครองโดยตรงของกรุงฝรั่งเศสหรือในดินแดนที่อยู่ในความบงกันของกรุงฝรั่งเศส นั้น จะมีอำนาจที่จะรับความบงกันของฝรั่งเศสได้ ยกเว้นเสียแต่ผู้ซึ่งได้เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงสยามเมื่อก่อนเวลาที่ดินแดนที่กำเนิดของคนเหล่านั้นได้เข้าอยู่ในอำนาจปกครองหรือความบงกันของฝรั่งเศส

ความบงกันฝรั่งเศสจะมีไปถึงเพียงบุตรของคนเหล่านั้น แต่จะไม่มีแผ่ต่อไปถึงหลานของคนเหล่านั้น

ข้อ 12

ในการเกี่ยวข้องกับตัวอำนาจศาลซึ่งตั้งแต่นี้ต่อไปคนฝรั่งเศสแลคนในบังคับฝรั่งเศสในกรุงสยาม จะต้องเข้าอยู่ในได้บังคับโดยไม่มีที่ยกเว้นเลยนั้น รัฐบาลทั้งสองได้ตกลงกันทำข้อสัญญาตั้งที่จะกล่าวต่อไปนี้ ขึ้นใช้แทนข้อสัญญาที่มีอยู่แต่ก่อน

1. ในความอาญา คนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศสจะอยู่ในได้บังคับศาลอาญาฝรั่งเศสเท่านั้น

2. ในความแพ่ง คดีทั้งปวงซึ่งคนไทยเปนโจทก์ฟ้องคนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศส จะต้องฟ้องต่อศาลกงสุลฝรั่งเศส

คดีทั้งปวงซึ่งคนไทยเปนจำเลย ศาลไทยสำหรับพิจารณาคดีความต่างประเทศซึ่งได้ตั้งไว้ ณ กรุงเทพฯ จะพิจารณาคัดสิน

ยกเว้นเสียแต่ที่ในมณฑลเมืองนครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน นครน่าน ความอาญาและความแพ่งทั้งปวง ซึ่งคนในบังคับฝรั่งเศสมีคดี ศาลต่างประเทศไทยจะพิจารณาคัดสิน แต่เปนความเข้าใจกันว่า ในคดีความทั้งปวงนี้ กงสุลฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะไปอยู่ในศาลเมื่อเวลาชำระได้ หรือจะให้มิผู้แทนผู้หนึ่งซึ่งได้รับอำนาจตามสมควรแล้วไปอยู่ที่ศาลในเวลาชำระก็ได้ แลเมื่อเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ผลประโยชน์ของความยุติธรรม จะทำความแนะนำหักท้วงขึ้นได้ทุกอย่าง

ในคดีความซึ่งคนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศสเปนจำเลยนั้น ถ้าในระหว่างความพิจารณา กงสุลฝรั่งเศสเห็นเปนเวลาสมควรที่จะขอถอนคดีความนั้นออกเสีย โดยทางที่จะทำหนังสือขอไปเมื่อใดก็ได้

คดีความนี้ก็ต่อส่งต่อไปยังศาลกงสุลฝรั่งเศส ซึ่งตั้งแต่เวลานั้นไปจะพิจารณาคัดสินได้ตามลำพัง แลเจ้าพนักงานไทยจะสงเคราะห์ช่วยธุระแก่ศาลนั้นด้วย

การฟ้องอุทธรณ์ต่อคำตัดสินทั้งปวงของศาลสำหรับพิจารณาคดีความต่างประเทศก็ดี ของศาลต่างประเทศสำหรับมณฑลที่ 4 ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นก็ จะต้องไปฟ้องอุทธรณ์ที่ศาลอุทธรณ์ ณ กรุงเทพฯ

ข้อ 13

ในกาลภายหน้า เรื่องการที่ชาวประเทศเอเซียซึ่งมิได้เกิดในดินแดนที่ตรงอยู่ในอำนาจหรือในดินแดนที่อยู่ในความบ่งกันของกรุงฝรั่งเศสหรือผู้ซึ่งมิได้เปลี่ยนชาติโดยถูกต้องตามกฎหมาย จะเข้าเป็นคนอยู่ในความบ่งกันของฝรั่งเศสได้นั้น รัฐบาลของริบลิคจะได้รับอำนาจเท่ากันกับอำนาจซึ่งกรุงสยามจะยอมให้แก่ประเทศหนึ่งประเทศใดในกาลภายหน้า

ข้อ 14

ข้อความทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในหนังสือสัญญาใหญ่สัญญาน้อยแลสัญญาที่ลงแต่ก่อนมาในระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศสที่หนังสือสัญญาน้อยฉบับนี้มีได้เปลี่ยนแปลงเสียนั้น ยังคงใช้ได้โดยเต็ม

ข้อ 15

ถ้าเกิดความขัดข้องไม่เห็นต้องกันในความหมายของหนังสือสัญญาซึ่งได้เขียนขึ้นในภาษาฝรั่งเศส แลภาษาไทยนี้ ภาษาฝรั่งเศสจะเป็นหลักข้างเดียว

ข้อ 16

หนังสือสัญญาน้อยนี้ ต้องมีอนุญาตในกำหนด 4 เดือนตั้งแต่วันที่ได้ลงชื่อหรือให้เร็วกว่านั้น ถ้าจะกระทำได้

ในการที่จะให้เป็นพะยานสำคัญนั้น ผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อไว้ในหนังสือสัญญานี้ และได้ประทับตราลงไว้ด้วยกัน

ได้ทำที่กรุงปารีส (เป็นสองฉบับเหมือนกัน)

ณ วันที่ 11 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122

(ประทับตราแลเซ็น) พระยาสุรिया

(ประทับตราแลเซ็น) เกลศาตเซ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นางสาวลลิตา บุญมี
วัน เดือน ปี เกิด	2 พฤศจิกายน 2526
สถานที่เกิด	อุบลราชธานี
วุฒิการศึกษา	สถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต (สถ.บ.) มหาวิทยาลัยขอนแก่น สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต (สถ.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ที่อยู่ปัจจุบัน	129/1 ถนนโพธิ์รังฤทธิ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY